

Approved by the Text Book-Committee, Madras.

భారత పుత్రులు

Part 99
Stage 9

(రెండవ భాగము)

కృష్ణభక్త:

కాయమంచి కొండలరావు బి. ఎ.,
అసిస్టెంటు మునిసిపల్ హైస్కూల్,

బెజవాడ.

Sl no 165

Acc no 3477

పల్లివరపు:

మారుతి రాం అండ్ కో,
నయ్యకేవనర్ పల్లివరపు అండ్ బుక్కు సెల్లర్స్,

బెజవాడ.

1931

All Rights Reserved.

[వల 0-4-0]

మారుతి హిందూదేశచరిత్రలు

గ్రంథకర్తలు:

యల్. యల్. సోమయాజుల గారు B. A., L. T.,

మునిమాణిక్యం వరశింహరావు గారు B. A., L. T.,

మారుతి హిందూదేశచరిత్ర కథలు 4,5, అపూ॥	0-5-0
అంధ్రదేశచరిత్ర కథలు 5 తి॥ అపూ॥	0-5-0
మారుతి హిందూదేశచరిత్ర మొదటిభాగం అపూ॥	0-8-0
మారుతి హిందూదేశచరిత్ర రెండవభాగం అపూ॥	0-12-0
మారుతి హిందూదేశచరిత్ర మూడవభాగం డి॥	0-12-0
మారుతి హిందూదేశచరిత్ర నాల్గవభాగం	1-0-0

మారుతి జాగ్రఫీలు

గ్రంథకర్త.

అడివం వారాహమూర్తిపంతులు M. A., L. T.,

హెచ్. మాన్యర్, మునిసిపల్ స్కూల్ అవకాపల్లి

విశాఖపట్నంజిల్లా భూగోళం అపూర్వక్	0-4-0
చెన్నరాజువాని భూగోళం అపూర్వక్	0-6-0
మారుతి జాగ్రఫీ 1 st భాగమునకు అపూర్వక్	0-8-0
మారుతి జాగ్రఫీ రెండవభాగమునకు అపూర్వక్	0-10-0
మారుతి జాగ్రఫీ మూడవభాగమునకు అపూర్వక్	0-12-0

నలయువారు:—

మారుతి రాం అండ్ కో, బెజవాడ.

భారతపుత్రులు.

(రెండవ భాగము)

కళ్యాణంధరి రెడ్డి:

K. KONDAL RAO, B.A.,
Asst. Municipal High School, Bezwada.

పబ్లిషర్లు:

మారుతి రాం అండ్ కో.,
ఎక్స్క్యూజివ్ సర్ పబ్లిషర్లు అండ్ బుక్స్ సెల్లర్లు,
బెజ్జవాడ.

1930

అండ్ ప్రెస్ మద్రాసు, తెనాలి.

All Rights Reserved.

విషయసూచిక

పేజీలు.

1.	చంద్రగుప్తుఁడు.	1
2.	పుష్పరాజు.	13
3.	అశ్వరు.	33
4.	శివాజి.	55
5.	శ్రీకృష్ణ దేవరాయలు.	78
6.	ప్రతాపరుద్రుఁడు.	88

భారతపుత్రులు.

(రెండవ భాగము)

1931

1. చంద్రగుప్తుడు.

ఈ చంద్రగుప్తుడు హిందూదేశమును బాలించిన ప్రధనుచక్రవర్తి. ఈతడు పాటలీపుత్రమును రాజధానిగా జేసికొని మగధసామ్రాజ్యమును బరిపాలించెను. మగధ పురాణనకాలమునుండియు నార్యావర్తమున మిగుల ప్రఖ్యాతివడసిన మహారాజ్యము.

పూర్వమిమగధరాజ్యమును జరాసంధుడనువాడు పాలించెను. అతని వరాక్రమమునకు భీతిల్లి యాదపులు మధురానగరమువిడిచి ద్వారకానగరమును బ్రవేశించిరి. జరాసంధుడు పెక్కండురాజులను బంధించెననియు, నాతడు మహావరాక్రమపంతుడనియు జెప్పబడియున్నది. ధర్మరాజు రాజసూయయాగముసేయ నమకట్టినప్పుడు శ్రీకృష్ణమూర్తులు,

మగధకు రాజధానియు, జరాసంధునినివాసమునగు గిరివజ్ర
 పర్వమునకరిగి యాతనివధించి, యాతనికొమారుడగు సహ
 దేవుని రాజ్యమునందు నిలిపిరని, మహాభారతమున జెప్పఁ
 బడియున్నది. భారతసంగ్రామమున నీసహదేవుడు పాండవ
 పక్షముననిల్చి, ఘోరముగఁబోరాడి స్వర్గముజేరెను. సహ
 దేవుని సంతతివారు మగధరాజ్యమును వేయేండ్లుపాలించిరి.
 కి.పి. ౬౬. టివాడు రిపుంజయుడు. ఈ పుడనుమంత్రీ యాతనిం
 బు. తనపుత్రుడగు పృథ్వీతనునకు మగధ రాజ్యాభిషేకము
 గావించెను. పృథ్వీతనుని సంతతివారైదుగురు మగధనేలొరి.
 ఇందు కి.పి. ౬౬. టివాని పేరు నందివర్ధనుడు. తురుకుడు రిపుంజయు
 ని. ౬౭. సామ్రాజ్యమార్గమిచ్చిన స్త్రీ, శిశునాగుడను మంత్రీ
 సంకవర్ధనుని. ౬౮. రాజ్యమార్గమిచ్చెను. ఈతని వంశమునకు
 శిశునాగవంశమని పేరుకలిగెను. ఈవంశమువారు కృమకృమ
 ముగాఁబడుదురు రాజ్యమేలిరి. అందునియుడనువాడు పాట
 వంశీయును గర్భించెనని చెప్పుదురు. ఉదయని తరువాత
 నందివర్ధనుడు, మహానందియనురాజులు రాజ్యముజేసిరి. మహా
 నందితో కుమియునిలమునశించినదనియు, దరువాత రాజ్య
 ముజేసినవాడు శూద్రులనియుఁ గొండఁజుభిప్రాయము.
 మహానందికి భారతసంతానములేదు. మహావద్ముడను నొక
 దాసీపుత్రుడు మాత్రము గలడు. ఈతనికి సర్వార్థసిద్ధి, ధన
 నందుడు, మహాబలియను నామములుగూడఁగలవు. ఈతడు
 సంఖ్యాతీతమైన ధనము వాఙ్మించెనట! ఈతనికి బ్రాహ్మణులే
 సంప్రతులుగనుండిరి. అందులో రాక్షసుడనువాడుముఖ్యుడు.

ఈతడు రాజ్యశత్రుమును, సకలశాస్త్రములును సంపూర్తిగ నెఱింగినవాడు. వీరాగ్రేసరుడు. మహావీరుడును నీమిగుల మన్ననలబొందుచు రాజ్యచక్రమంతయు రాక్షసుడు నడుపుచుండెను.

మహాపద్మనకు ఇది యనుభవ్యయు, ముర' యనుభవ్యమునైయుగలరు. ఇంకా నెనమందు సుశులుడునుండిరి. ఈ యెనమందుగురును, మహావీరునిమందును గలిసి నవనదులనబడిరి. మురకు జనించినవానిని మహావీరుడనిరి. ఈచూర్యుడే చంద్రగుప్తుడు. చంద్రగుప్తుడు రాజులక్షణ సమన్వితుడై యుండెను. ఏకారణముచేతనోగాని సంద్యోతనివిషయమున మిగుల సమాయవహించుచు నీతిని దుడముట్టించుకొనించుచుండిరి. చంద్రగుప్తుడనియెఱిగి, విశుభాగ'హాతతోజరించుచుండగినవానిసహాయము నపేక్షించి సమయమునకై నిరీక్షించియుండెను.

ఇట్లుండఁ జంద్రగుప్తునకుఁ జాణాక్యసహాయము లభించెను. ఈ చాణాక్యుడు—భూసురుడును, నీతిశాస్త్రకర్తయు నగు. చాణకుని సందనుడు. సమస్త శాస్త్రములును సంపూర్తిగఁజూచినవాడు. రాజ్యశత్రుము బాగుగ నెఱింగినవాడు. సకల ధర్మవిదుడు. కార్యదీక్షగలవాడు. పౌరి విషయమునందుగఁబ్రహస్పతి, శుక్రుడు మొదలగువారితో దుర్బ్యుడనిచెప్పవచ్చును; కాని, యీతనికి దురాగ్రహము, పట్టదలయు నై గుణములై యున్నవి. ఈతఁడొకనాడు సందులసభకు వచ్చుచున్నతొసనమధ్యించెను. ఆసమయమున సందులచ్చటికి

నచ్చి, చాణక్యని విధంబరసి, సందులమంతులు వలదనిపలు కుచున్నను వినక వారాచాణక్యని పీఠమునుండి లాగివేయించిరి. అప్పుడు చాణక్యని జ్ఞానముడి విడిపోయెను. అతని ముఖమునఁ గోభ్రము మూర్ఛిభవించెను. అతఁడు పండ్లు పట పటఁగొఱుకుచు, నచ్చటిసభ్యులెల్లరు వినుమండ “భూసురోక్తముఁడనైన నన్న సభయొకమానించిన మీయంతము జూచెదను. నన్నెట్లు పీఠమునుండిఁగొనించితిరో యట్లే నిమ్ము సింహాసనమునుండి లాగించి మీశిరములఁదునిమించెద. అంత వఱకును నాశిరోజములను ముడివేయ” నని ఘోరశపథముఁ జేసెను. కాలరుద్రునిచందమున నొప్పుచున్న యాచాణక్యని శాంతిపఱిప, నందులేవిధమైన ప్రయత్నమును సేయలేదు.

ఇది యంతయు నానభయందున్న చంద్రగుప్తుఁడు చూచుచు నేయుండెను. అట్లు శపథముఁజేసి చాణక్యఁడు సభ విడిచిపోవుచుండెను. చంద్రగుప్తుఁడును నాతని వెనువెంటనే కొంతదూరమరిగినపిదప, నెవ్వరును లేకుండుటఁజూచి, చాణక్యని నమిపించి, భక్తివిచయంబులు నూదించుచుఁ దత్పాదంబులకు నమస్కరించి, నందులు తన్నఁగూర్చిచేయుచున్న కుట్రలుచెప్పి రక్షింపుచుని వేడికొనెను. చాణక్యఁడు దయాం తరంగుఁడై చంద్రగుప్తునకిట్లువలికెను. “వత్సా! మదీయ ప్రభావమెఱుంగఁజాలక మూఢాశ్మలగు నందులు నేను నన్నుఁబరాభవించిరి. కానిమ్ము. తత్ఫలంబును వారు శీఘ్ర కాలములోనే యచుభవించునుగాక! నన్ను వారు సామాన్య బ్రాహ్మణునిగా భావించిరి. పూర్వము బ్రాహ్మణులలో

మాత్రము సామ్రాజ్యముండిరా! చతుర్వేదములను భవ్యసింది,
వైదికాచారపాఠములై, తపోవృత్తినుండిన బ్రాహ్మణులను
దుఃఖాడఁ బెక్కుచు “ఇదంబ్రాహ్మ్య, మిదంక్షాత్ర” మని
భుజబలపరాక్రమమున విజృంభించి, వైదివీరరాక్షాసంధికాదులై
విలసిల్లినవారెందఁగో కలరు. తేరితాయుగాంతమున బ్రాహ్మ
ణుండైన పరశురాముడు పితృవధాసంజవిత కోరిదాగ్నిబాహ్వ
లఁజల్లార్చుకొనుటకు, మదాంధులయిన భూపతులగఁజంబులను
నిజహస్తాలంకరతకృపాగమున నిలువదియొక్కమానులు ఛేదించి,
తదగ్రీక్తమునఁ బితృక్రియలఁదిర్చి, తత్కళేబరంబులను
నిర్జరలోకమునకు సోపానములుగఁజేసినాడు. ధరాసురవంశ
సంభూతుఁడైన దోగ్రిణాచార్యుడు భారతరణంబునఁ గౌరవ
పక్షముననిలిచి, తన యశ్రువిద్యాప్రావీణ్యము లోకమునకుఁ
దెలియఁజేయ, విరోధితండములశిరములను కరాసికిఁ బెట్టియిచ్చి,
వీరస్వర్గమంది శాశ్వత యశంబుండినాడు. మఱియు నాశని
సుతుఁడును, బాసమఱిదియునగు కృపాచార్యుఁడును నట్టి
వారే. చంద్రగుప్తా! నీవు సందులకు భయమండవలదు.
నాయుండనుండుము. నిన్నుఁ దేజీమాచుటకు ఫాలాక్షునికైనఁ
దరముకాదు. నందవంశనిర్మూలపమొనర్చి నిన్ను మగధ
రాజ్యసింహాసనాసీనుం జేసెనఁగాక”.

చంద్రగుప్తుడు చాణక్యుని వాక్యములకెంతయో సంత
సించెను. ఇతఁజాణక్యుడు దనశపథముదీర్చుకొనుటకుఁ బ్రయ
త్నముసేయఁదొడంగెను. అతఁడు చంద్రగుప్తునివెంటఁబెట్టుకొని
తన మిత్రుడయిన యిందుశర్మకడకేగి, తన ప్రతిజ్ఞఁజూపి

చెప్పి యాతనిసహాయమును గోరెను. ఇందుశర్మ తనపాత వేషమున నందులఁ జేరి, విశ్వాసముగలుగునట్లు నటించుచు, నచ్చటిసహస్యములెల్ల జాగ్రత్తనకుఁ దెలుపుచుఁ దగిన సహాయము నేయుటకు నమ్మతించెను. చాణక్యఁ డచ్చటినుండి నయలుదేరి, చంద్రగుప్తునమేతముగా సింహళపురాధీశుఁడగు పర్వతరాజుకడకరిగెను. పర్వతరాజునకును మగధరాజునకును బంధువైరముకలదు. చాణక్యఁడు తన ప్రతిజ్ఞలను పర్వతరాజు నకుఁ దెలిసి, యాతనిసహాయము నేక్షించెను. నందరాజ్యములో సర్వభాగము తనకిచ్చుపద్ధతిని పర్వతరాజు సహాయము నేయ నమ్మతించెను. పర్వతరాజు సహాయమునఁ జాణక్యచంద్రగుప్తులు మగధకు రాజధానియగు పాటలీపుత్రమును ముట్టడింప నేవలతోబయలుదేరిరి. నందునీవార్తవిని సరయూతీరమున శత్రువులఁ దాకుటకు వేచియుండిరి. ఇందుశర్మ నందులకడఁ జేరి, మాయఁబన్ని వారిని జాణక్యని వలయందుఁ జక్కించెను. అంతటఁ జాణక్యఁడు నందులసంహరించి, తన శపథములో సర్వభాగము గిక్కుకొనెను.

నందమండ్రులలో ముఖ్యుఁడు రాక్షసుఁడని యింతకుఁ బూర్వమే చెప్పఁబడినదికదా! రాజ్యనిర్వహణమున నాకాలమున నీతనితో నమానులులేని ప్రభావతీగఁడనెను. ఈతఁడు స్వామిభక్తిపరాయణుఁడు. నందసంహారమున నీతనికిఁగలిగిన దుఃఖమునకు మేరలేదు. నందకుల సంహారమయినను జాణక్యఁడు స్వామిభక్తిపరాయణుఁడగు రాక్షసునకుభీతిల్లి పాటలీపుత్రమును బ్రేవేశింపలేదు; కాని యాతఁడు మగధసింహాస

నముపైఁ జంద్రగుప్తునిఁ గూర్చుండఁబెట్టుటకు యత్నించుచుండెను. నందులు సంపాదించబడినను రాక్షసుడు తన స్వామిభక్తినివెల్లడిసేయుటకుఁ జంద్రగుప్తుఁ, చాణక్య పర్వత రాజులఁ జంపుటక నేకప్రయత్నముల సేయుచుండెను. ఈపని యుద్ధమునలన నెఱవేరుదు. ఈరాక్షసునియొద్ద విషకన్యకాభిధానమునఁదనరు నొక యువళికలదు. ఇంతకమున్నే చాణక్యని తంత్రీమువలన నందులయొక జీవస్థియను పేర క్షుపగాక వేషముననున్న యిందుశర్మంబిలిచి “క్షుపగాక! నేననియెడలఁ జేసిన యపరాధములకుఁ గాను గానకగా నీవిషకన్యకనస్పించుచున్నాను. దీనిని స్వీకరించి నన్ను మన్నించు” మని చంద్రగుప్తునితోఁబలుకమని రాక్షసుడు పలికెను. క్షుపగాకవేషధనుడగు నిందుశర్మ చాణక్య చంద్రగుప్తుల నక్షమువాఁడేకదా! ఆతఁడు చాణక్య చంద్రగుప్తులకడకరిగను. రాక్షసుని తంత్రీమెఱింగినచాణక్యఁడు జీవస్థితోఁ జంద్రగుప్తునకు స్త్రీవాంఛ లేనని తెలిసి, నమ్మనిగా నాకన్యను బర్వతునిఁ జేర్చునట్లుచేసెను. కామాతుఁడైన పర్వతుఁడాకన్యను స్వీకరించి విషప్రమాగమున మృతుఁడయ్యెను. చాణక్యని మాయవలనఁ జంద్రగుప్తుని ప్రాణములు దక్కుటయేగాక, నందరాజ్యములో నర్థభాగము గైకొనపడ్డతిని సహాయముజేయవచ్చిన పర్వతుఁడు గూడ మడిసెను. భాగురాయతుఁడను సేనాపతి, చంద్రగుప్తున సరమునఁ బర్వతుని పుత్రుడగు మలయకేతువును జేరెను.

నందులు సంపాదించబడిరి. మగధరాజ్యములో నర్థభాగమాసించినవచ్చిన పర్వతుఁడు మడిసెను. మలయకేతువు

భీతిగ్ని తనరాజ్యముఁ జేరుకొనెను. అప్పుడు చాణక్య చంద్రగుప్తులు పాటలీపుత్రమును బ్రేవేశించిరి. రాక్షసుఁడందుల కభ్యంతరముగలిగింపఁ జనబలములఁ జంద్రగుప్తునిబలములపైఁ బురికొల్పెను. నందులందఱును మరణించిరిగాని వారి తండ్రియగు మహాపద్మనందుఁడు మాత్రము జీవించియుండుటచే, నెట్లైన యొకగాలునిదెచ్చి, వానిని న తతఃజేయించి వంశము నిలువవచ్చునని రాక్షసుఁ డామహాపద్మనందుని నొకవనమున డాగియుండుటకు రహస్యముగాఁ బంపివేసెను.

పాటలీపుత్రమున రాక్షసునకు మిశ్రుడైన చందనదానుఁడను వాఁడొకఁడుండెను. రాక్షసుఁడు తన యాలుబిడ్డల నాచందనదాసుగృహంబుననుంచి, నందఱు పక్షిపాతులగు కొందఱిని—నెట్లయినఁ జంద్రగుప్తుని వధించుటకు నియమించి, యతఁడుగూడ ననేకయశ్శములు సేయుచుండెను. మహాపద్మనందుఁడు వనంబుననున్న నందరి వెట్లోనివి ఘాతుకులఁబడి, చాణక్యఁడతనిని జంపించెను. రాక్షసుఁడదివిని, తానింకఁ బాటలీపుత్రముననుండుట మోసచునితలంచి, రహస్యముగాఁ బర్యతరాశ్రపుత్రుఁడగు మలయకేతువునజేరి, యాతనితండ్రిని జంపిన చంద్రగుప్తచాణక్యులపైఁ బగఁదీర్చుకొనుమనిబోధించి, వారిపై దాడివెడలుటకు సమ్మతించఁజేసెను. ఇదియుంతయుఁ జాణక్యుఁడు గూఢచారులవలన వినుచు మలయకేతువునకును, రాక్షసునకును పైరముఁగల్పింపఁదలంచి యంతకుమున్నాతని పంపున జేవసిద్ధియనుపేర యీచాణకవేషమున నందులఁగొలిచి, యిప్పుడిచ్చటనున్న యిందుకేరవును, రాక్షసునిపంపున వివ

కన్యను బర్హతరాజుకడకుఁ జేర్చిలివనునేరముమోచి నగరము వెడలనడపెను. ఈకారణమున నిందుశర్మ మలయకేతువుఁ జేరిన రాక్షసుని మరలఁజేరుటకు వీలుకలిగెను. జాగక్యుని యుపాయమువలనను, జీవసిద్ధి యిచ్చటఁజేరి పన్నినతంత్రీమాలనను, విషకన్యను బర్హతరాజునొద్దకుఁబంపినది రాక్షసుఁడయని జనులు చెప్పుకొనసాగిరి.

పాటలీపుత్రమున నందపక్షపాతులెవ్వరో వారెక్కడ నుండిరో, యాయుదంతమంతయుఁ జాగక్యుడు గూఢచారుల వలన వినుచుండెను. చందనదాసునిగృహమున రాక్షసుని భార్యపుత్రులుండిరని యాతనికిఁజెలిసెను. ఇంతియేగాక, ఆతఁడు రాక్షసునిముదిగ నొకదానినెట్లోసంపాదించి, దాని మూలమునఁ గొన్ని యుత్తరములవృష్టించి, మలయకేతు రాక్షసులకు విరోధముగల్పించెను. ఇట్లు రాక్షసుఁడు పన్నుచున్న వ్యూహములకుఁ జాగక్యుడు ప్రతి వ్యూహములఁ బన్నుచు నిరంతరము జంద్రగుప్తుని రక్షించుచుండెను. నంద వంశసంహారమునర్చివ చాగక్య చంద్రగుప్తుల నెట్లయిన పధింపవలయునను పట్టుదల రాక్షసుఁడు విడువలేదు. ఆతనిని దనవశముఁ జేసికొనుటకుఁ జాగక్యుఁడెన్నియో తంత్రీములఁ బన్నుచుండెను. ఎంతయోయాశపెట్టెను. ప్రభుధక్తివరాయణుడగు రాక్షసుఁడందులకునంగీకరింపలేదు. తుదకుఁ జాగక్యుడు చందనదాసుగృహముననున్న రాక్షసుని భార్యపుత్రును దనవశము జేయుమని బలవంతపఱచెను. చందనదాసుఁడందులకంగీకరింపక పోవుటచే నాతని మరిదీయఁదలఁ

చిన. ఈవార్త రాక్షసుడువిని, తనమూలమున మిత్తుడగు చందనదాసు చందబతులు ధర్మముకాదనియెంచి, విధిలేక చాణక్యసకులోబడి, యాతని నాశ్యములననుసరించి చంద్ర గుప్తునకు మంత్రీగానుండుటకు నమ్మించెను. ఇట్లు చంద్ర గుప్తుడు చాణక్యనిసహాయమున మగధరాజ్యసింహాసనమధి స్థించి, పరాక్రమవంతుడై, ధర్మమూర్తియై తనరాజ్యమును ధరతఖండమునందంతటను వ్యాపిం జేసెను.

అలెగ్జాండరు దండనాశి:—

చంద్రగుప్తుడు శిల్పాకాశుని జయించుట:—

గ్రీకుదేశమున దనసామ్రాజ్యము స్థిరపఱచుకొన్న అలెగ్జాండరును నొకవీరుడు పెక్కుదేశముల జయించి, తరువాత హిందూదేశముమీదకు దండెత్తినట్లున్నది. ఈతఁడు మూడుసంవత్సరములకాలము పంజాబు సింధుదేశములయందుండి, యనేక చిన్నరాజ్యములను జయించెను. ఈతనికినేక మంది రాజులు వశ్యులైరి. పునిసోగ్రముడను నొకరాజితనితో బ్రబలముగఁబోరాడెను, గాని హిందూరాజులు కొందఱు దేశద్రోహులై అలెగ్జాండరునకు సహాయమునర్పించి, ఋతుసోగ్రముఁబోడిపోయెను. ఈఅలెగ్జాండరునకు హిందూదేశమంతయు జయింపవలయునను కోరికయుండెను. కాని, యాతనినేనలు మిగుల నలసియుండుటచే “బియాస్” నదిదాటకు నిరాకరించి తిరుగబడుటచే నతఁడు జయించిన

ప్రదేశములందుఁ గొంతకొంతపై న్యమునుంచి తన దేశమున కరిగెను. అలెగ్జాండరు వెడలినతరువాతఁ జంద్రగుప్తుఁడావ్రదేశములన్నియు నాక్రమించుకొనఁదలచి, విశేషపై న్యమును గూర్చుకొని, నందు వెడలి, గ్రీకుల వెడలనడిపి, యుత్తరహిందూస్థానమునందలి రాజ్యములగెలిచి, యార్యావర్తమునకంతటికిని బృథమచక్రవర్తియయ్యెను. పంజాబునండి చంద్రగుప్తునిచే వెడలఁగొట్టబడిన గ్రీకులలో శల్యాకస్సనువాఁడొకఁడుండెను. ఈతఁడు అలెగ్జాండరుయొద్దనున్న సేనాధీశ్వరులలో ముఖ్యుఁడు. అలెగ్జాండరు గతించినపిమ్మట నీతఁడు కొండలు సేనానులతోఁ బోరి, యాసియాఖండములోఁ బశ్చిమ మధ్య భాగములకు రాజై, గ్రీకుపతాకమును మరల పంజాబులో నిలుపఁదలచి, కొన్ని సేనలఁ గూర్చుకొని చంద్రగుప్తునిపై కత్తివచ్చెను. చాణక్యని తంత్రమువలనఁ జంద్రగుప్తుఁ డతిచాతుర్యముతో సెల్యూకసు సేనలను ముట్టడించెను. సెల్యూకస్ చంద్రగుప్తునితో సతిఘోరముగఁ బోరి, తుద కతని శరణుబొంది తన కూతురు నాతని కిచ్చెను. సెల్యూకస్ చంద్రగుప్తుని యాస్థానమున “మెగాస్తనీస్” అను నొక రాయబారి నుంచెను. “మెగస్తనీస్” చంద్రగుప్తుని పరిపాలనమున గూర్చి విశేషముగ వ్రాసెను.

చాణక్య మంత్రులలోచనమున వన్నెకెక్క రాజ్యసూక్ష్మముడైన చంద్రగుప్తుఁడు, రాజ్యపరిపాలనమున సనేకసూతన పద్ధతుల సేర్పఱచెను. ఈతఁడు సేనలు నడుపుటయందును, శత్రుదుర్గములు ముట్టడించుటయందును, సతి నిపుణత

మెలంగుచుండును. బలములను సంపూర్తిగ వృద్ధి పఱచెను. గ్రామపంచాయతీల నియమించెను. శిల్పముల వృద్ధిపఱచెను. తన రాష్ట్రమున జననమరణముల లెక్కలనుంచెను. చేతి పనుల సభివృద్ధిజేసెను. అరణ్యముల ఛేదించి గొట్టలువేయించెను. నదుల్పై వంతెనలు గట్టించెను. కాలువలు, చెరువులు త్రవ్వించెను. వేయేల! జనుల సౌకర్యమును జూచుచు భారత ఖండ ప్రథమచక్రవర్తియగు నీ చంద్రగుప్తుఁ డిరువదినాలుగు సంవత్సరములు రాజ్యపరిపాలనముఁ జేడెను.

2. పృథివీరాజు.

పండ్లదేవత తాబ్బమున భరతఖండము మహాద్వీశ్వర్యముతోఁ దులదూగునప్పుడు, ఢిల్లీ, అజమీరు, కన్యాకుబ్జము, చిత్తూరు, అబూగడము, అనిహీలపురము ననుసంస్థానములు స్వాతంత్ర్యతపహించి మహోన్నతవశయందుండెను. ఢిల్లీ రాజ్యము ననంగపాలుఁడును, అజమీరు రాష్ట్రము బృథిరాజును, కన్యాకుబ్జము జయచంద్రుఁడును, చిత్తూరుసంస్థానము నమరసింహుఁడును, అబూగడము జైఁనుఁడును, అనిహీలపురమును బోలాధీముఁడును నిరంకుశముగ నేలుచుండిరి. స్వగలత్రులయిన వీరందఱును నన్యోన్యమైత్రీచే విరాజిల్లుచుండిరని, పరుల దండయాత్రలవలన భయములేక భారతసామ్రాజ్యలక్ష్మి చలంపకయేయుండును. కాని భారతభూమి యట్టి పుణ్యమును జేసికొనియుండలేదు. ఈ సంస్థానాధీశ్వరులొకరిని జూచిన నొకరోర్వలేకయుండిరి. వారియసాయ క్రిమిక్రిమిముగా వృద్ధియై యంతఃకలహములుగామాఁడెను. ఈయంతఃకలహములు భారతదేశోన్నత్యమునకు భంగమని వారికిఁదోచలేదు. వీరందఱును సమరాష్ట్రములపై నిరంకుశాధికారులగుటయేగాక పరస్పరబాంధవ్యమునుగూడఁ గలిగియుండిరి.

ఇందు ఢిల్లీశ్వరుఁడగు ననంగపాలునకుఁ బుత్రసంతానములేదు. ఇద్దఱు కుమార్తెలుమాత్రముండిరి. త్వష్టపుత్రీకను అజమీరు రాజయిన సోమేశ్వరునకును, రెండవసూతమును కన్యాకుబ్జనగరాధీశుఁడైన విజయపాలునకుఁ . పంపెను.

పృథివిరాజాయనంగపాలుని పెద్దకూతురుకొడుకు. రెండవ కుమార్తెకున్నవిందినవాడు జయచంద్రుడు. అనంగపాలుడు వృద్ధుడను బుగ్గిసంతానములేనివాడును నగుటచే నాతని సంస్థానమునకాయీరువుకు మనుమలుగూడ హక్కుదారులే. కాని యనంగపాలుని నిజాభిప్రాయముమాత్రమెట్టిదో యెవ్వరు నెఱుంగరు. ఆతఁడెవ్వరినలహనగూడఁ బొందియుండినట్లు తోచెను. ఆతఁడు తన ఢిల్లీరాజ్యమునకుఁ బృథ్వీరాజునభిషిక్తునితేసి భగవద్భావమునఁ గాలముగిడుపుటకు వసంబును జొచ్చెను.

ఈ పట్టాభిషేకమహోత్సవము జయచంద్రుని హృదయమునఁ గ్రోధాగ్ని రగులుగొల్పెను. కాహిత్రులిరువురకును ఢిల్లీరాజ్యము నమానముగ విభజించబడవలసినదేకాని యట్లు జరుగలేదు. నూతన ఢిల్లీరాజ్య సింహాసీనధిష్ఠించిన పృథ్వీరాజుగోపమువహించి, జయచంద్రుఁడాపగనుదీర్చుకొనుటకై యత్నించుచుండెను. జయచంద్రుని యుద్యమమెఱింగి, పృథ్వీరాజుగూడ నాతనిపైఁ గోపభావమునే వహించియుండెను. ఈయిరువురి కోర్కెలమువలనను, భారతభూమిపై నెట్లరక్షనదులు ప్రవహించెనో, యెట్టిరాజవంశములు నశించెనో, మన మెఱుంగఁగలము. పృథివీశ్వరునిపైఁ బగదీర్చుకొనుటకు జయచంద్రుడు నలసిన సమరప్రియత్నములన్నియుఁ జేయుచుండెను. పృథ్వీరాజునూత్రీమీచిషయమున వంతఃకర్షణదీసికొన్నట్లు తోచెను.

ఈయన్నదమ్ములిరువురును నిట్టసిరిలోనుండిరి. ఈనమ
యమున నబూగడమునకధిపతియైన జైతుడు తనకుమార్తె
యగు నిచ్చనీకుమారికి బరిగాయముజేయఁదలంచి వరాన్వేష
ణము జేయుచుండెను. అప్పటిలో బలాధ్యక్షుడును, రెండురాజ్య
ముల కధీశుఁడునునగు వృధివీకునకాకన్యనిచ్చుట కాతఁడు
విశ్వయించెను. ఈతని యభిప్రాయమెఱింగినో లేదో కాని
యనిహిలనగరాధిపతియగు బోలాభీముఁడిచ్చనీకుమారినిఁడన
కిచ్చి బరిగాయము నేయవలసివడని జైతునకు వార్తబంపెను.
ఆవార్తవిని జైతుడు తనపుత్రికకిడవలకే వరునినిశ్చయించితి
నని ప్రత్యుత్తరమంపెను. తనమాలా దోసివేసినందులకు
బోలాభీముఁ డాగ్రహమునంది, జైతునిపై యుద్ధమునకు
వెడలఁ దలచెను. ఈవిషయము జైతుడు విని పృథ్వీశ్వరున
కలుంగఁజేసి, సత్వరముగ నుడుదెంచి, యిచ్చనీకుమారిని
గ్రహింపుమని వార్తబంపెను. ఇంకొకముందే ఇచ్చనీకుమారి
సౌందర్యమునుగూర్చి వినియుండి, యామెనెట్లు వివాహమాడ
గలుగుదునాయని పరిపరివిధములఁ దలంచుచున్న వృధివీరా
జునకు జైతుని వర్తమానము, వెదుకబోయిన తీగె పడము
లకుఁ దగిలినట్లయ్యెను. కాని, కన్యకనుగైకొను సంతోషము
మాత్రము బయలుపఱచక, జైతునకు సహాయముసేయువాని
వలె నటించుచు, నఖండసేనాసమేతుఁడై వెడలెను. ఇది
యంతయు భీముఁ డాలించి తన కోరిక నిరాకరించిన జైతుని
నోడించి కన్యను జేకొనవలయుననియు, గన్యను జేకొనదలంచి
జైతుని పక్షము వహించిన పృథ్వీరాజునకు సంపూర్ణపరాధ

నము సేయవచ్చుననియుఁదలంచి, చతురంగబలములతో నచ్చి నబూగడమును ముట్టడించెను. ఇరుతెగలవారికిని పోరతి ఘోరముగ జరిగినది. పృథ్వీశ్వరునిచే నడపఁబడుచున్న ఢిల్లీ యజమీనుపై నికులు రణరంగమునఁ దమ ప్రాణములనైన నఱకుఁ గొనక వీరవిక్రమవిహారము నలిపిరి. బోలాభీముని సైన్యముగూడ నట్లే ననిఁజేసెను కాని దైవము పరాజ్ఞు ఖండై యుంటచే నాతని సైన్యము వెన్నిచ్చెను. బోలాభీముఁ దును నిఁక రణమున నిలచినచో మూట దక్కదని తలంచి పలాయితుఁడయ్యెను. జైతుఁడు సంతోషించుచు విజయలక్ష్మీ లాలితఁడైన పృథ్వీరాజున కిచ్చనీకుమారినిచ్చి యతివైభవ ముతోఁ బెండ్లిఁజేసెను.

అప్పటికి బోలాభీముఁడు పాటిపోయెను గాని పృథ్వీ రాజు జైతులను గెలుచుటకుఁ బ్రయత్నములు సేయుచునే యుండెను. ఇంతకుమున్న జరిగిన యుద్ధమునుగూర్చి కన్యా కుబ్జనగరాధీశుఁడైన జయచంద్రుఁడు వినెను. అతని హృదయమునఁ బృథ్వీశ్వరునిపై మఱింత యసూయపెరిగెను. ఇంతకుముందే యాతనిపైఁ బగఁదీర్చుకొనఁ దలంచుచున్న యాతఁడికి నుపేక్షవహింపరాదని నిశ్చయించుకొని బోలా భీమునితో మైత్రిఁజేసికొనుటకుఁ దలంచుచుండెను. భీముఁడును జయచంద్రుని యాద్యమమెఱింగి యాతనితోఁ గలియుటకుఁ బ్రయత్నించుచుండెను. వీరిరువురును ద్వరలోనే మిత్రులయిరి. ఈనందర్భమున నింకొకటి చెప్పవలసియున్నది. “అశ్వప్ర వంతునిఁ జెఱచువారులే” రను సామెత యుండునెఱింగి

సదే. నాగపురమునకు సమీపముననున్న ఖలుపురమునఁ బృథ్వీశ్వరునకు భుక్తి వితమైన కొంత ధనముదొరికెను. ఈ విషయమున చండేలురాజునకును, బృథ్వీరాజునకును యుద్ధముపొసఁగెను. అందులోఁ బృథ్వీశ్వరుఁడు సంపూర్ణమగు విజయమును గాంచెను. ఈవిజయము భీమజయచంద్రుల హృదయమును మఱింత కలరవఁజెల్పెను. ఇఁకఁ బృథ్వీరాజు విషయమై యూరకున్నచో నాతని బలము మఱింత హెచ్చి పోవునని తలంచి వారు గట్టిప్రయత్నముల నేయసాగిరి. జయచంద్ర భీములిరువురు గలిసినను, బృథ్వీశ్వరుని గెలువఁగలుగుదుమా లేమా యను సంశయము గలిగెను. అందులకై వారి తరుల సహాయ మపేక్షింపవలసిన వారైరి. ఎవరో యొకరిద్దఱుతప్ప భారతదేశ ప్రభుపుత్రవరును ప ధ్వీరాజుపై గట్టి గట్టుటకు సమ్మతించువరైరి. రాజులందఱును పృథ్వీరాజుల పరాక్రమము లెఱింగియేయున్నారు. అందుచే జయచంద్రుఁడు పరుల సహాయమును గోరవలసివచ్చెను.

హిమవత్పర్వతమునకన్వల తుక్కిస్తానమున్నది. అందు గజనీపట్టణము గ్యానుద్ధీ, శహాబుద్దీగోరి యను నిరువురు సోదరులచేఁ బరిపాలింపఁబడుచుండెను. భీమ జయచంద్రులు పృథ్వీరాజు విషయమై యెఱింగించి యాతురుష్కుల సహాయ మపేక్షించిరి.

అది యేమిపాపమోగాని భారతదేశమహద్దేశ్వర్యముఁ జూచిన సన్యదేశీయులకుఁ గన్ను కుట్టుచుండును. భారతదేశము సమస్తములగు పాడిపంటలతోను, పశువుల

నోను కాష్టాచున్నదని యంతకుమున్నే శిహబుద్దీన్ గోరీ విని యుండి, యెప్పుడు భారతదేశముపై బడి గొయ్యెశ్వర్యలక్ష్మిని జాగ్రగొందునా యని సనుయమునకై వేచి యుండెను. భీమ జయచంద్రులు పంపిన వార్త విని శిహబుద్దీన్ గోరీ మహానంద పరవశియై, యాతడుముసలే సైన్యసమేతముగా వారికి సహాయము సేయుటకు వచ్చెను. భారతజాతీయంతయు మహా న్యూనీయుని భారతవర్షముపై గిండ్డ శ్రేణీపించుటకు మిగుల దూషించెను. కాహునామలయందాస్యగ్రక్తము ప్రవహించు చున్న ప్రతిభారతప్రభువును నిట్టి యకార్యము భారతదేశాన్ని శిక్షింపఁగ నాశనకారిగా మనియు, భీమ జయచంద్రులు త్వరలోనే మడియుమరణముఁ జలందిరి. భీమజయచంద్రులు గోరీ సహాయమున గర్వించి పృథ్వీరాజుపై గ శిక్షగట్టెను.

భారతసంతానముగా జనించిన వీరంతఃకలహములఁ జెందికొని, హాదేశస్థుడగు గోరీ సహాయముచేయించి నెచ్చి నందులకు, గిస్తానురాష్ట్రముఁ బరిపాలించుచున్నవాడని, బృహ్మరాజునకు గొనమరఁదియునగు సమరసింహుడు, వారికి సంపూర్ణ పరాభవము కలుగఁజేయఁబోయునని, తన సైన్యముతోనెచ్చి పృథ్వీరాజుపక్షమునఁ జేసెను. ఇరు తెగలవారి కిది ఘోరమైన యుద్ధముకాగను. పృథ్వీరాజుచే భీమ జయ చంద్రులుసంపూర్తిగ నోడింపఁబడిరి. భావైశ్వర్యముపై నానఁ జెల్లుకొనివచ్చిన గోరీ పృథ్వీరాజుచే బట్టుకొనఁబడి ఢిల్లీకి గొనిపోవఁబడెను. పృథ్వీరాజు ఢిల్లీకి తేరి విజయపూచనార్థమై సుదూతృపముగావించి యాస్థానోద్యోగులను—గవులను—

బాహ్యములను సనేకవిధముల సన్నానించెను.

పృథ్వీశ్వరునిచే జెఱఁజెట్టఁబడిన శవాబుద్ధిగోరీ యొకనాడు పృథ్వీశ్వరునకు “నీపరాశ్రమమొలుగక భీమ జయచంద్రిలు గోరీగా వారిపక్షమున వచ్చి నీతోఁబోరి మహాపరాధము తేసినాడను. తురించి నన్ను విడిచిపెట్టుచు” నుని ప్రార్థించుచు వార్తఁబడినను. శనిశాసితాగ్రావిరుదాంకితుడగు పృథ్వీరాజు గోరీని దనకమక్షమునకు రావించి, సంభాషించి విడిచిపెట్టెను. వజ్రరమునుండి విడిచిపెట్టఁబడిన చిలుకవలె బాగ్రాములు దక్కిననని సంతసించుచు, గోరీ తన రాజ్యమును జేరెను. తాని యెప్పుయినను బృథ్వీరాజుని జనుంచి భారతదేశైశ్వర్యమును పాలించవలయునను కోరిక మాత్రము విడువలేదు. భరితఖండమున మహమ్మదీయ సామ్రాజ్యము సామంతులయనని యాతడు పట్టుదలఁబూని యుండెను. ఈయదేశముచేత నాతడు సేనా మేనుడై మరల నొలుసాగులు దండెత్తివచ్చెను. ఈదండయాత్ర యందునాడు బృథ్వీరాజుచే నాతడు పట్టుకొనఁబడి విడిచి పెట్టఁబడెను. ఇన్నిసాగులు శత్రువునఁబట్టకొని విడిచిపెట్టిన పృథ్వీరాజుమొక్క యుదారగుణమునెంతయు శ్లాఘింపవలయును.

ఇట్లేను పర్యాయములు గోరీ యోధిహోవుటఁజూపి భీమ జయచంద్రిలకు బృథ్వీరాజువిషయమై మార్గామేనుయ దోచక కొన్నాళ్లు సమరప్రియత్నము మానియుండిరి. ఇది జయచంద్రియ చక్రవర్తి చిరుదంబుఁగాంచి, పృథ్వీరా

కంటే నధికుడని పిలిపించుకొనఁబడుటకు రాజసూయ మహా ధ్వరము సేయనవచ్చి, బంధుమిత్రుల నాహ్వానించెను. ఆన నయమునందే తనకూసురగు సంయుక్తకు స్వయంవరము గూడఁ దలపెట్టెను. మభోత్సవ సందర్భనార్థమై యనేకులు వచ్చిరి. జయచంద్రుడు యాగదీక్షితుఁడై యుండెను. ఈసం దర్భమున నాతని యధ్వరమునకు భంగము సేయఁదలచి, పృథ్వీరాజు ఆతని బంధువులలో నొక్కనిఁజంపెనని చెప్పు దురు. ఇది యెంతవఱకు సత్యమో తెలియదు. ఏమైనసేమి? జయచంద్రుని యాగమున కంతరాయమొకవెను. యాగము నకు భంగము సంభవించినను జయచంద్రుడు సంయుక్త స్వయంవర ప్రయత్నములు మాత్రము మానలేదు. స్వయం వర మహోత్సము మఱియొక ముహూర్తమున జరుగునని చాటఁబంచెను.

స్వయంవరదినము సమీపించెను. సంయుక్తను వివాహ మాడఁదలచి రాజులు పెక్కండ్రు వచ్చిరి. జయచంద్రుడు రాజుల సందఱును భిలిచెనుగాని పృథ్వీరాజునుమాత్రము పిలు వలేదు. ఈసందర్భమున జయచంద్రుడు తనకుఁ బృథ్వీరా జునైనను పగ యింతమాత్రమున దీకుననియో లేక పరాధ వము సేయఁదలచియో, పృథ్వీరాజుయొక్క ప్రతిమ నొక దానిని జేయించి, స్వయంవరమందీరద్వారమున నుంచెను. వీరాగ్రేనరుడును, ఖిల్లీసామ్రాజ్యపరిపాలకుఁడునునగు పృథ్వీ రాజు తన ద్వారపాలకునితో సమానుడని తెలుపుటకుఁ గాఁబోలు నాతఁ డట్లొనర్చెను. ఇట్లు సేయుటకుఁ గారా

మేమని స్వయంవర్కామైవచ్చిన రాజులెవ్వరును బ్రశ్నింపలేదు. శుభలగ్నము సమీపించినయంతటనే సంయుక్త సభ విడిచివేసి స్వయంవరమందిరమున కరుదెంచెను. జయచంద్రుని యాజ్ఞ ననుసరించి చెలికత్తెలు సంయుక్తకు స్వయంవరమునకువచ్చిన రాజులను వేర్వేరుగ నెఱింగించిరి. అంతర్వేదిమీదను సంయుక్త తన దృష్టి నిలుపలేదు. ఆమె నెమ్మదిగా ముందుకుఁబోయి పృథ్వీరాజు వ్రతిమయొక్క గళంబును గువ్వహరిముచే నలంకరించెను. ఆమె యీవనిఁ జేసినప్పుడు నాచంద్రుని హృదయమెట్లయ్యెనో చెప్ప నలవికాదు. తీరని పరాధవము కలిగెనని దురాగ్రహవేళ్ళుండై “ఆమెను చెఱలోఁ బెట్టెయి.” డని పలికి జయచంద్రుఁడులోనికిఁబోయెను. స్వయంవర్కామరుదెంచిన రాజులెల్లరును భగ్నమనోరథులై చనిరి. సంయుక్తిగ్గర్వచిత్తయై యంతఃపురమునకుఁబోయెను. ఆమెను పలువురు పలువిధముల దూషించిరి. తల్లిగూతఁబెట్టెను. ఎవరెన్నిపలికెను సంయుక్త నిరుత్తరయైయుండెను. ఇంతలో నక్కడకు జయచంద్రుఁడు మండిపడుచువచ్చి సంయుక్తును జీవాట్లుపెట్టి యనేకవిధముల బెడరించెను. తుద కారణముగా మెను కారాగృహమున బంధించెను.

అక్కడఁ బృథ్వీరాజెట్లుండెనో చూతము. జయచంద్రుఁడు స్వయంవరసమయమునఁ దన్నవమానించుటకుఁజేసిన యుక్తిత్యమును, నందులకు సంయుక్తచేసిన మహాత్కార్యమును నాతఁడు వినెను. తనయెడల పట్టి ప్రేమనుజూపి, గౌరవము గాపాడిన సంయుక్తును రక్షించుట విధియైయున్నదని

యాతఁడు తలంది, నేనాసమేతుడై కన్యాకబ్జఁగరసమీపమునకువచ్చి విడిసెను.

జయచంద్రుఁడు పృథ్వీరాజు రాకనవిని సైన్యములను స్థిరముజేసి కహరకంతరపుడనువారి నధిపతిగాజేసి, పృథ్వీరాజు సైన్యముతోఁజూరుటకు నియమించెను. ఉదయము ములవారును నాటిరాత్రి సంపూర్ణమైన సమరప్రియశ్శములుజేసికొనుచునే యుండిరి. పృథ్వీరాజు రాక కారాగృహముననున్న సంయుక్తకుఁ దలసెను. ఆమెయందిన యానందమునకు మేరలేదు. ఆనాటిరాత్రి యామె కారాగారమునుండి మెట్లు తప్పించుకొననో చెప్పజాలము. ఆమెయు, నిరువురు చాలితలైలును బురుషవేషములధరించి, జయచంద్రుని సైన్యములఁ బరీక్షింపేయువారివలె నిటునటు గొంతునేనుటొగి, కెన్నుకొగా నీవలఁబడి, పృథ్వీరాజు విడిచియున్న ప్రదేశమునకువచ్చి చేరిరి. సంయుక్త—పురుషవేషముననున్న చెవిఁదెవలనఁ గనరాకఁ బృథ్వీశ్వరున కెఱింగించెను. పృథ్వీశ్వరుఁడామె రాకకు మిగుల సంతసించి, ధైర్యమునకు మెచ్చుకొని గాంధర్వి విధిని గైకొనెను.

సంయుక్తా పృథ్వీరాజుల పరిణయమెట్లు జోగనో చెప్పజాలము. ఇట్టి వివాహమున కార్యసంతతి యుండెవ్వరును నంగీకరింపరు. పృథ్వీరాజుకు—జయచంద్రుఁడును నక్కచెల్లిండ్రు పుత్రులని మనమెఱింగినవిషయమే. అందుచే సంయుక్త పృథ్వీశ్వరునకుఁ గూతురగును. భారత ధర్మశాస్త్రమునవి వివాహమును గూర్చి యెచ్చటను జెప్పఁబడియుండలేదు

సంయుక్త చెఱచుండి తప్పించుకొని పృథ్వీరాజును
 తేజవసునానై, మఱునాడునయమున జయచందునినకుఁ దెలి
 సెను. కహరక శీరవాధిపత్యమున జయచందునిని సైన్యమును,
 “అతతాయ” యనువాని యాధిపత్యమునఁ బృథ్వీరాజుసైన్య
 మును విలసిల్లుచుండెను. ఉభయబలంబులును రణంబునకుఁ
 దలపడెను. కొంతసేపటికి “అతతాయ” కహరకంశీరవునిచేఁ
 న్నూలుటంజేసి, పృథ్వీరాజుసైన్యము కొంచెము వెనుదీసెను.
 ఈవార్తవిని పృథ్వీశ్వరుడు సంయుక్తతో గుడారములో బాగ
 హుకతతో నుండుమనిచెప్పి, రణరంగమున కుఱికినెను. ఏలికయే
 న్నయముగ సంగ్రామభారము బూనినప్పుడు, సైన్యము
 మొక్క యుత్సాహమునకు విలీయుండదుకదా! ఢిల్లీశ్వరుని
 సైన్యము కన్యాకుబ్జసైన్యముపై విజృంభించి గవసెను. కహర
 కంశీరవుడు పృథ్వీరాజుందాకి పోరాడుచు ఖడ్గమువినరనున్న
 నమయమున నెక్కడనుండియో యొకవీరుఁడువచ్చి, కహర
 కంశీరవుని యమననమునకుఁబంపి, కన్యాకుబ్జసేనపైఁబడి
 వీరవిహారము స్ఫూర్దొడంగెను. ఈవీరుఁడెవ్వఁడో పృథ్వీశ్వ
 రుడు గుర్తింపలేకయుండెను. నూతనవీరుని పరాక్రమ విజృం
 భణమునకును, పృథ్వీరాజు శౌర్యమునకును దాళఁజాలక జయ
 చందునిని నేవలు వెన్నిచ్చెను. పాటిపోవుసైన్యములను రుమా
 డుట ధర్మముగాదని నూతనవీరుడు తెలుపుటచేఁ బృథ్వీరాజు
 నమరముఁజాలించి, యాతనిని వెంటఁబెట్టుకొని శిబిరమున కరి
 గెను. నూతనవీరుడు సంయుక్తయని యిప్పుడాతనికిఁదెలి
 సెను. అప్పుడాతఁడు నమ్మొదమంది సంయుక్తనుజూచి “సం

యత్తా! నీధైర్యసాహసముల కెంతయు మెచ్చనచ్చును. నాడు స్వయంవర సమయమున నీతండి నాకొనర్చిన యగారము నకుఁ దగిన ప్రతీకారముఁజేసి నాగారము నిలిపితివి. నేడు భీకరసంగ్రామమునఁ గహరకడితీరపుని ఖడ్గపువ్రేలునఁజానకుండ రక్షించితి" నని పలికెను.

జయచంద్రుని సైన్యమునకు సంపూర్ణముగ నోటని సంభవించెను. అతఁడు మరల ధిభీశునిపైకి సైన్యమును బంపఁ జాలఁచుకొనలేదు. పృథ్వీరాజు సంయుక్తసహితుడై నిజరగరమున కరిగెను.

పరాధనము కలిగిన జయచంద్రుని సంతాపమునకు మరలేకయుండెను. "పృథ్వీరాజైన నుండవలెను. లేక నేనైన నుండవలె" నని యాతఁడు పట్టుడలఁబూచెను. అతఁడీవాని బోలాభీమున కెఱుంగఁజేసి, యాతని యనుమతిని బృథ్వీరాజు విచారమునకు మరలఁ బ్రయత్నము సేయుచుండెను.

సంయుక్తతో ధిల్లీ ప్రవేశించిననాటినుండియుఁ బృథ్వీరాజు భోగపరాయణుడై వర్తించుచు రాజకార్యములను మఱచియుండెను. పరరాజు లెత్తివత్తును భయముగొన నాతనికి లేకయుండెను. ఇంతవఱకును గోరీఖోగాని, జయచంద్ర కీములతోఁగాని, తదితరప్రదేశములయందుఁగాని గల దారుణరణములందుఁ బెక్కుండు యోధాగ్రేవరులు మిగిసిరి. అయినను నివృత్తినికమాష్మముత్రియు, చాముండగాయకును, హాహాలీరాయకును నుండిరి. కాని వీరివిషయమిప్పుడీ కర్వణుడు వ్యతిరేకముగా వర్తించెను.

కమాష్:- పృథ్వీరాజ విజయములన్నిటికిని నీతడే కారణమని చెప్పవచ్చును. ఈతడు రాజ్యతంత్రజ్ఞుడై యుండుటయేగాక రణకోవిదుడగుటనై యుండెను. వేయేల! ఢిల్లీ శ్వరుల కీతడు కుడిచేయిగానుండెనని చెప్పవచ్చును. అట్టి యీతనిని, పృథ్వీశ్వరుడు తన భోగకాంతనుగోరెనని చంపించెను.

చాముండరాయడు:- ఈతడు ప్రతివిషయమునందును కమాష్'తో, బోల్పుడగివవాడు. ఒకయేనుగును జంపినాడని రాజీతనిని గారాగృహంబునందుంచెను. అప్పు డీతడక్షుప్తనన్యానము చేసెను.

హాహూలీరాయడు:- ఈతడు సైన్యాధీశుడు. భోగపరాయణుడైన రాజకారణముచేతనో నిండునధలో నీతనిని బరాధవించెను. ఈతని శ్రోధమే ఢిల్లీరాజ్యవినాశమునకుఁ గారణమయ్యెను.

రాజుచే బరాధవింపబడిన హాహూలీరాయడు పృథ్వీశ్వరుని విషయమై ప్రతిపదహించి గోరీతో సంభాషించుటకు గజనీపట్టణమున కరిగెను. ఈసమయమునకు జయచంద్ర ధీములు చేయుచున్న యుద్ధప్రయత్నములు గూడ ముగిసినవి. కమాష్సువధింపబడుటయు, చాముండరాయని యక్షుప్తనన్యానము, హాహూలీరాయడు గజనీపట్టణమునకుఁ బోవుటయు వాదవినిరి. ఇవియున్నియుఁ దమయుద్ధమమున కనుకూలముగ నున్నవని పంతసించి, వెంటనే గోరీకి పృథ్వీశ్వరునిపైకి యుద్ధమునకురమ్మని వార్తఁబంపిరి. అంతకుముందే

పృథ్వీరాజుచే బరాభవింపఁబడిన హాహూలీరాయణుడు గోరీకిఁ జెప్పివలసినదంతయుఁ జెప్పెను. ఇంక ధీర్లీసినహాసనము తనకు దక్కివట్లుగనే సంతసింది—గోరీ, బలములనెల్ల సిద్ధముజేసి కొని, స్థానేశ్వరముయొద్దఁ దన్నుఁగలిసికొనుమని భీమ జయ చంద్రులకు వార్తఁబంపెను.

అక్కడఁ బృథ్వీరాజసంగతినంతయు వినెను. గోరీ భీమ జయచంద్రుల సైన్యమంతయుఁ గలిసివచ్చినచోఁ బోరుటకష్టమని యుద్ధప్రయత్నములు విశేషముగఁజేసి, వెంటనే సైన్య సమేతముగా రమ్మని బావమఁబడియగు సమరసింహునకు వార్తఁబంపెను.

పృథ్వీరాజు పంపినవార్తవిని సమరసింహుఁడు తన పుత్రుడయిన కల్యాణరాయనితోఁగూడ సైన్యసమేతుడై ధీర్లీకివచ్చెను. ఇంకను రావలసిన వారందఱునువచ్చిరి. వృధివీశ్వరుఁడొక్క సభగావించి వీరులతో గంభీరస్వరమున నిట్లు పలికెను. “యోధులారా! నామొడల గౌరవభావముంచి గోరీని చాకనున్న నాకు సహాయమాచరింప వచ్చినందులకు మీకు నేనెంతయుఁ గృతజ్ఞుఁడను. ఇదివఱకు నాచే నేడుసారు లోడింపఁబడిన గోరీ, మరిల జయచంద్రుని ప్రేరేపణమున నాపై కెత్తివచ్చు చున్నాడు. ఇదివఱకు జరిగిన యుద్ధముల కిన్న నియ్యదిఘోరమై యొప్పునని నాయభిప్రాయము. అది యుఁగాక నాతని సైన్యమును, భీమచంద్రుల సైన్యమును గలిపినచో మనసైన్యముకన్న వధికముగనుండును. ఏదియెట్లున్నను మనతో కణముగకు వెనుదీయువారులేరు. కుత్రియునకు

సంగ్రామమే మోక్షము. రణరంగమున కవతరించిన పిమ్మట శత్రువులఁగూల్చుటో లేక చచ్చుటో జరుగవలయును. ఈ యుద్ధముతో భారతదేశ స్వాతంత్ర్యము నశించుటో లేక కాశ్యపముగనుండుటో జరిగిరవలయును.”

ఈవిధమునఁ బృథ్వీశ్వరుఁడు పలికినయంతనే యాయోధాగ్రీవకుల భావములందొకవిధమైన యుత్సాహముతోఁ గూడుకొన్న వనశక్తియుదయించెను. వారందఱును బృథ్వీరాజుఁజూచి, శక్తివంచనలేకుండ సమరమొనర్తుమని బాసలు చేసిరి. అంతటఁ బృథ్వీరాజు సమరప్రయత్నము లన్నియుఁ బూర్తిచేకొని యొకనుదినమున స్థానేశ్వరిక్షేత్రము నకు బయలుదేరెను. అంతఃకమున్నే గోరీయు, జయచంద్ర భీములును స్థానేశ్వరము చేరియుండిరి. పృథ్వీరాజు బలములతో వచ్చి వారి నెదుర్కొనెను. ఉభయ సైన్యములకును ఘోరియుద్ధమ జరిగెను. ఇంతకుమున్నె పూర్వము నుభయపక్షముల వారను కీవిధముగఁ జూచియుండలేదు. కాని, చంచలచిత్తయు సామాన్యజ్ఞులక్ష్మి పృథ్వీశ్వరుని విదచు దినములు వచ్చియుండుటచేత నాతని యోధులెల్లరును మడసిరి. సైన్యములోఁ జాలభాగము నమసెను, అహో! కాలమహిమ! భారతఖండమునఁ దనకెందును వెదురులేని కొద్యమానఁ జరించుచు, ఢిల్లీ మహాసామ్రాజ్య లక్ష్మిఁ బరిచాలించుచుండిన పృథ్వీరాజు నేకుమిగుల దైన్య మొందినాడు. విధి ప్రతికూలుఁడై యున్నప్పుడెవ్వరేమి నేయఁ గలుగు?

అనుబోధుడు, తాతారానను మహమ్మదీయులకుఁ జేర్చి బంధింపఁబడెను. “నేను గోరీని ఏడుసార్లు బంధించి విడిచిపెట్టితిని. ఈయవకారమునైనఁ దలంచి నన్ను విడుపు” మని పృథ్వీరాజు కోరెను. తాతారానుడు పృథ్వీరాజును గోరీయొద్దకుఁ దీసికొనిపోయెను. పృథ్వీరాజుచే నవమానింపఁ బడి యింటిగుట్టంతయు నిచ్చిన స్వారిద్రోహియగు హాహూ లీరాయుడును, జయచంద్ర భీములును, గోరీయొద్దనుండిరి. వారందఱును పృథ్వీరాజు ననేక విధముల దూరిరి. కఠిన వృద్ధయుడైన గోరీ పృథ్వీరాజుగుడ్డు పీకించి కాళ్లకులోహపు బేడీలను వేయించెను. తరువాత గోరీ విజయలక్ష్మిని వరించి నంటులకు నంతసించుచు బంధింపఁబడియున్న పృథ్వీరాజును వెంటఁబెట్టుకొని ఢిల్లీనగర మాక్రమించుటకు వెడలెను. ఇంతకుమున్నే పృథ్వీరాజునకుఁ గలిగిన దుస్థితి ఢిల్లీయందున్న వారికిఁ దెలిసెను. ఇచ్చనీకుమారి, సంయుక్త మొదలగు సంతపురకాంతలు గోరీరాజు విని తమ దేహముల నగ్నిహోత్రున కాహుతిఁజేసిరి. గోరీవచ్చి ఢిల్లీ నాక్రమించుకొనెను. పృథ్వీరాజు కారాగృహమున బంధింపఁబడెను. ఢిల్లీయందుఁ గోరీ కొన్నిదినములుండి, కుతుబద్దీ అనువానిని రాజప్రతినిధిగా నేర్పఱచి తన యన్నయగు గ్యానుద్దీనును జూచుటకు గజనీపట్టామునకుఁ పోయెను.

కహాబద్దీ గజనీపట్టణమునఁ గొన్నాళ్ళుండి మరల ఢిల్లీవచ్చి యేమి యాలోచించెనోగాని కనోజ్జై! దాడివెడలెను. ఈకనోజపురాధీశుఁడే జయచంద్రుడు. తొలుత గోరీ!

హిందూదేశముపై నాశపుట్టించినవాడే యీతఁడు. అట్టి జయచంద్రుని మీదకే యాగోరీ పెడలెను. అప్పుడు జయచంద్రుఁడు ఢిల్లీరాజ్యవినాశమునకై తానొనర్చిన దుష్కార్యమునకై వగది, బ్రదికియుండి లోకుల మొగముజూచుట కన్న మరణమే శ్రేయని తలంచి, గోరీని యుద్ధమునఁ దాకుటకుఁ బ్రయత్నములేమియుఁజేయక, నదిలోబడి దేహత్యాగముఁ జేసెను. ఆతని యంతఃపురస్త్రీలుగూడ నగ్నింబ్రేవేసింది ప్రాణములఁబాపిరి. జయచంద్రునకు దేశద్రోహకార్యమునందుఁ దోడ్పడిన భీమునకుఁగూడ నిట్టిగతియే పట్టినదని చెప్పవచ్చును.

ఇత మనము పృథ్వీరాజుంగూర్చి విచారితము. అతఁడు తన పూర్వస్థితికి వగచుచు గాలము గడపుచుండెను.

చాందభట్టు:— ఈతఁడు పృథ్వీరాజున కాస్థానికవియై యుండుటయేగాక, ప్రాణసఖుఁడుగూడనై యుండెను. ఈతని “పృథ్వీరాజసారా” యను గ్రంథమును రచించెను. ఈతఁడు పృథ్వీరాజు చెఱఁజూననాటనుండియు, నాతని నెట్లయిన విడిపించుటకుఁ బ్రయత్నించుచుండెను. ఆకారణమున నాతఁడెట్లో గోరీసంస్థానమునుజేరి, తన కవిత్వముచే నాతనిని విశముఁజేసి తిని, చమత్కరగా వర్తించుచుండెను. ఇట్లు కొన్నాళ్ళు జరిగితమిట్లు చాందభట్టు గోరీ యనుమతినివడసి కారాగృహమున నున్న పృథ్వీరాజును జూడఁజోయెను. చాందభట్టుయొక్క ఆకుగూల చప్పుడు విని పృథ్వీరాజు “ఎవరు వా”రని యడిగెను. భట్టు దుఃఖమును బట్టజాలక నేనని ప్రత్యుత్తరమిచ్చెను. కంక

న్వరమునుబట్టి యాతఁడు చాందభట్టుని గ్రహించి, పృథ్వీరాజు తనని గాఁగలించుకొని విలపించెను. భట్టు “మన మిడుపురమును త్వరలోనే విముక్తి నందఁగలుగుదు” మని చెప్పి, యచ్చోటు వాసెను.

ఒక దినమున గోరీనభలో ధనుర్విద్యాప్రావీణ్యమును గూర్చి ప్రశంస వచ్చెను. అప్పుడు చాందభట్టు గోరీతో “పృథ్వీరాజు కన్నులు లేనివాడైనను శబ్దమునుబట్టి బాగాము వేయ”నని చెప్పెను. వెంటనే గోరీ పృథ్వీరాజయొక్క శర సంధానచాతుర్యముఁ జూడవలయునని యాతనిని రమ్మనముని వార్తఁ బంపెను. “నేను నా పూర్వదుస్తులును, నావిల్లును ధరించినఁగాని సభకు రాజాల”నని పృథ్వీశ్వరుడు ప్రత్యుత్తరమంపెను. అంతట గోరీ పృథ్వీశ్వరుఁడు గోరీశ ప్రకారమాతఁడు ధరించు దుస్తులును, విల్లును బంపెను. పృథ్వీరాజు వానిం ధరించుకొని, ముందు సేవకుఁడు త్రోవఁజూప సభాసలమునకు వచ్చెను. తన విముక్తికొఱకు చాందభట్టదొయ్యి మాయను బన్నినాడని యాతఁ డూహించెను. గోరీ, పృథ్వీరాజు సనేకవిధములఁ బొగడి, విలువిద్యయందున్న నేర్పును జూపుమని యడిగెను. చాందభట్టు పృథ్వీరాజుతో “గోరీ శబ్దమునుబట్టి యాస్థానమున బాగాము తగులునట్లు ప్రయోగింపు”మని పలికెను. సభ్యులెల్లరును పృథ్వీరాజయొక్క శర నైపుణ్యమును జూచుట కుత్సాహులై యుండిరి. చాందభట్టు పృథ్వీరాజు సమీపమునకుఁ జొరవలె నిలిచెను. పృథ్వీరాజు శరమును సంధించి నిలిచెను. గోరీ యొచ్చోట ‘టకటక’ యను

శబ్దము చేసెను. వెంటనే పృథ్వీశ్వరుడు శరము విడిచెను. సింహాననమునకున్న గోరీ, “హా! చచ్చితో నని పలుకుచు నేలఁ బడి ప్రాణములు విడిచెను. అక్షణముననే చాండభట్టు, పృథ్వీ రాజులు కత్తులచేఁ బొడుచుకొని ప్రాణములఁ జాసిరి.

అంతటితోఁ బృథ్వీరాజు చరిత్ర ముగిసెనది. “హా! ఢిల్లీ. సామ్రాజ్యలక్ష్మీ! భారతీయవీరభూషణీతిపైఁ చాండవించిన జనములు పోయినవి. సమస్తేశ్వర్యమును గోల్పోయి, కీర్తి చూత్రావశిష్టమై చరిత్రకారులచే నీ పూర్వస్థితి వినవలసిన యదను పచ్చినది!”

3. అ క్ష రు.

భారతవర్షేణానంబున జాతీయజీవనభావనముఁ గల్పిం
చుటకుఁ బాటుపడిన మహాపురుషులలో నక్కరుచక్కరివర్తి
నగ్రహీత మీయవచ్చునని నొక్క వక్కాణింపవచ్చును.
హిందూ ముసల్మాను లేదేశసులనియు, నిరంతరము సోదర

భావమును మెలంగవలయు
ననియు, వారివారి మతా
చార భేదములు రాజకీయ
వ్యాపారమున కాటంకము
గలుగఁజేయవనియుఁదలంచి
హిందూమహమ్మదీయసమ్మే
ళనము ప్రజలయందుఁ బ్రవేశ
పెట్టి, యక్కరు కొంతవరకు
గృతార్థుడై మహాపురుషు
లలో నొక్కఁడుగఁ బరిగణిం
పఁబడినాఁడు. భరతవర్ష మ
హోద్ధారణకై పాటుబడు
ప్రతి మనుజుఁడును నక్కరు

మార్గములను మఱువకయుండునుగాక!

అసియాఖండనుభ్యమున సమర్కంధను నగరమునకు
సమీపమున 'షెర్షెబ్దు' అను పురమొకటి కలదు. ఇచ్చట
మొగలాయివంశమున తైమూర్లంగను నొక యోధుడు

జనించి, స్వశక్తిచే దిగ్విజయంబొనర్చి, యాసియాఖండమున
సర్వస్వాతంత్ర్యచక్రవర్తివడము నధిస్థించి 1405 వ సంవత్స
రమున దివం బలంకరించెను. ఇతని తరువాత నాల్గవవాడగు
'మొర్జా' యనునతఁడు రాజ్యాధిపతిగనునప్పటికి 'కోకండు'
అను నొక రాష్ట్రముమాత్రమే మిగిలియుండెను. ఈతనికి
జనించినవాడే బేబరు. తండ్రి చనిపోవునప్పటికితఁడు చిన్న
వాడైయుండెను. సమయ మెఱింగి రిపులు దేశమును ముట్ట
డించిరి. ధైర్యచిత్తుడైన బేబరు చలింపక, యొక దిట్టమైన
కోటలోఁబ్రవేశించి, శత్రుసైన్యము లపరిమితముగనుండుటచే
వారితో పంథిఁ జేసికొనుటకై తలంచుచుండెను. ఇంతలో
శత్రువులే తమలోఁదాము కలహించి దేశమును విడిచిపో
యిరి. శత్రుబాధ తప్పెనుగదాయని బేబరు, తన చిన్నరాజ్య
మును బాగుజేసికొని, యితరరాజ్యముల జయించుటకు బయలు
దేరెను; కాని, దురదృష్టవశాత్తూచే నీకలహములందుఁ బరు
లచే నోడింపఁబడి తన రాజ్యమును గూడఁ గోలుపోయెను.
కొన్నిదినములు కష్టములకులోనైయుండి, మరలఁ బరాక్రమ
మున విజృంభించి కాబూలును బట్టుకొని, యచ్చటనుండియే
దేశమున్నెఁబడి, దానిని జయింతునాయని తగిన సమయము
వకై వేచియుండెను.

ఇట్టి సమయమున భారతవర్ష మంతఃకలహములకు లోనై
యుండెను. ఇబ్రహీంఖానుడనునతఁడు ఘిల్జీరాజ్యమేలుచుం
డెను. పరిపాలనమునందీకడనమధ్యుండు. ఈతనికండతో విరో
ధులుండిరి. అందు పంజాబునకు నాయకుడైన దాలతులోదీ

యగునతఁడు, బేబరునకు రహస్యముగా నిబ్రహీంఖానుని విషయమై తెలిపి, ఢిల్లీపై దండెత్తుమనివార్తఁబంపెను. ఎరక్తావేదియున్న సింగమువలెనున్న బేబరు, అదియే తగినసమయమని తలఁచి, తనబలముల ఢిల్లీపైకినడపి, యిబ్రహీంఖానుని బరాజితునిఁజేసి, సింహాసనమాకృమించెను. ఈతఁడు కృమముగా సుత్తరహిందూస్థానమంతయు వశముఁజేసికొని, మొగలాయి రాజ్యమునుస్థాపించి, యవకృష్ణరాకృమమున నిరంకుశముగ రాజ్యమేలి, లోకై కవీరుడని యశమంది 1530 సంవత్సరమున గీర్తిశేషుడయ్యెను.

బేబరుయనంతరము నీతనిపుత్రుడగు “హుమయూను” రాజ్యపీఠమధిష్ఠించెను. తండ్రివలె నీతనియందన్నిగుఱములు నుండెనుగాని రాజ్యపాలనమునందు మాత్రమనమర్థుఁడు. 1540 సంవత్సరములో నీతఁడు “షర్ఖాన్” అను మహమ్మదీయ వీరునిచే “బక్సారు, కనోజ్” యుగ్ధములయందోడిపోయి రాజ్యచ్యుతుడై దేశమువిడిచి పాటిపోయి, సింధునదీతీరమున రోహిల్ పట్టణమునఁ దన మారుతమ్మునియింటఁ గొన్నాళ్లుండెను. శత్రువులీతనిని వెన్నంటి వచ్చుచున్నారని తెలిసి, యీతఁడచ్చోలువాసి, భార్యతోగూడ నమరకోటకరిగెను. భార్య నిండుచూలాలగుటచే నిచ్చటఁ బురుడు వెళ్లబుచ్చుకొనఁదలఁచి వేచియుండ 1543 సంవత్సరము అక్టోబరు 15 తేది అదివారమునాడు మన కథానాయకుడగు నక్బరుజనించెను. కుమారోదయమువఱన హుమయూన్ కష్టములు గల్గెక్కలేదు. ఈతఁడు 1543 సంవత్సరమున సతీసుతులతో సింధు

గోకము విడిచి కాంధారమునకు వెడలెను. మౌగముభ్యమందుం
డఁగా హుచుయూగ సోచుచుండెన “అస్కారి” యువతఁడు
సైన్యముతోఁ దన్నుఁజూపుటకు వచ్చుచున్నాడని యెఱింగి,
పసిబాలుని నెండలలోను, మంచులోను గొనిపోవుట యపా
యముని యూహించి, వానిని దన గుడారమునందే యుంచి,
యథ రాత్రిసమయమున నాతఁడు భార్యతో నాస్థలము విడి
చెను. అస్కారీవద్ది హుచుయూగ దొరకనందులకు విచా
రించి గుడారమునందున్న బాలునిజూచి, యానందమందుచు
కాంధారమునకుఁ గొనిపోయెను. అస్కారియు సతనిభార్యయు
నక్కరును గన్నకొడుకువలెనే ప్రేమతోఁజూచుచుఁ బోషించు
చుండిరి. అక్కరీవిధముగా నొకపంపత్సరము పెఱిగెను. హుచు
యూను దేశదేశములు దిరిగి, తన స్నేహితులసహాయము
వలనఁ గొంత సైన్యమును సంపాదించి, యాభగనిస్థానమును
ముట్టడించెను. ఇందులకు “అస్కారి” భీతినొంది, హుచు
యూగ తన కుమారు నెట్లయినఁ గొనిపోవుననితలంచి, వానిని
దనమేనత్తయగు ఖంజడాజేగము (బేబుతోబుట్టువు) స్వాధీ
నముజేసి కాబూలునకుఁ బంపివేసెను. అస్కారి తమ్ముడగు
కమానిను కాబూలుకొటను గాఢాదుచుండెను. ఖంజడాజేగు
చుగ్గుచునతిగా రాబముతోఁ బెంచుచుండెను. కాని, యిది
నిశేషకాలము జరుగలేదు. హుచుయూను కాంధారదుర్గమును
దన స్వాధీనము జేసికొనెను. ఈకారణమున క్రమాను కాబూ
లుకొటను రక్షించుకొనుటకు భయమంది, ఖంజడాజేగము
నందు నమ్మకము లేకపోవుటచే నక్కరును నమ్మకమైన యొకని

వశముకేసి, హుమయూనును దెదరించి రాజ్యరక్షణము కేసి
 కొనఁదలంచెను. కాని, హుమయూనునకు మంఛిగోజులు
 వచ్చుటకేసి, యాతఁడు నేవలతోవచ్చి కాబూలుదుర్గమును
 ముట్టడించెను. కమాను పాటిపోయెను. క్రైస్తులు పాటిపోయి
 నను బుతుకొడు చిక్కినందులకు హుమయూను సంతోషిం
 చుచు- బుత్రినహితముగా “కిలకాఫర్” అను నగరమునకుఁ
 బోవ బయలుదేరెను. మూర్ఖమధ్యమున నాతఁడు జ్వరబాధ
 పడితొడై ప్రయాణము సాగించుటకు నీలులేనిస్థితియందుం
 డెను. ఇంతవఱకును నాతనిచే బోషింపబడుచున్న నేవకులు
 కమానును జేరుటయేగాక, యక్షుకుమాకునిఁగూడ నాతని
 వశముకేసిరి. దేహమునకు స్వస్థతగలిగినయంతనే, హుమ
 యూను తనయొద్దనున్న నేవలతో మరల కాబూలునకు
 బయలుదేరెను. కమాను మరల వచ్చి సూభయూనుందాకి
 ఘోరముగఁబోరాడెనుగాని కాబూలుకొట సంపూర్ణహుమ
 యూనునకుఁ జక్కుటకేసి, కమాను భయమంది యక్షరు
 నచ్చటనే విడిచి పాటిపోయెను. కాబూలునకుఁ బశ్చిమభాగ
 మునఁ గొన్నియల్లులు కలుగగా వానినడంచుటకు, హుమ
 యూను బయలుదేరుచు కి సంవత్సరముల వయస్సుననున్న
 యక్షరును తనగుఁడుడగు ఖాసింఖా అను వాని పరముకేసి
 వెడలెను. ఈసందర్భమున కమాను మరల కాబూలుపై
 దండెత్తి అక్షును ఖాదిగాఁగొనెను. హుమయూనునకివార్త
 తెలిసి దురాగ్రహవశుడై వచ్చి “ఘాతగుగార్డ”ను స్థలమున
 కమానుందాకి జయము గాంచెను. కమాను పాటిపోయెను.

నేవకులకృపించెచ్చి హుమయూనునకొనఁగిరి. తరువాతఁ గొన్నాళ్లకు హుమయూను—కమ్రాను—వాని సోదరుఁడయిన అస్కారిని బట్టకొని మిక్కిలఁబ్రవాసమంపెను.

ఇట్లు సోదరులవలన బాధలను దప్పించుకొని హుమయూను తన పూర్వరాజ్యమును మరల సంపాదించనెంచి, తొలుత కాశ్మీరమును జయించి, సింధునదిందాటి పిషావరు కోటను బలపఱచుకొని, యచ్చటనుండి ఢిల్లీకోటను బట్టకొనుటకై ప్రయత్నించుచుండెను. ఇంతకుమున్ను హుమయూను నోడించి, బేబరుచే నార్జింపఁబడిన రాజ్యమంతయు నాక్రమించుకొని పాలించిన షర్ఖానుఁడు మరణించెను. ఇతని తరువాత సికిందరు పరిపాలనమున ననమర్థుడై రాజ్యము సంతయుఁజొగ్గొట్టుకొనునంతటి దుస్థితినుండెననియెఱింగి, హుమయూను తన నేవలఁబురికొల్పుకొని యాతనిపైకి వెడలెను. సికిందరు నేవలకును, హుమయూను నేవలకును “సరహిందు” అను ప్రజేతమున గొప్పయుద్ధము జరిగెను. హుమయూనునకు ముఖ్యసేనాపతిఁడును, నేనానాయకుఁడునైన బైరంఖానుఁడు సికిందరును సంపూర్తిగ నోడించెను. అంతట హుమయూను దానింతగఁమున్న గోల్పోయిన రాజ్యము మరల లభించినందులకు సంతసించుచు ఢిల్లీపురమును బ్రవేశించి, వెంటనే పంజాబు, రోహిల్ ఖండ్, ఆగ్రాలను స్వాధీనము చేసికొనెను.

ఈసమయమున “హేము” అను హైందవుఁడు బంగళమును దనవశము చేసికొని, ఢిల్లీపై దండెత్తఁ దలఁచుచుండెను. ఓడిపోయిన సికిందరు మరల పంజాబును తేరి సైన్యము

లఁజేర్చుకొనుచుండెను. ఈవార్తలువిని హనుమయూను ఢిల్లీ యందేయుండి, యశ్వరు బైరాంఖానులను సికిందరును దాకఁ బంపి, తాను హేమురాకకై వేచియుండెను.

అశ్వరు బైరాంఖానునితో 1556 సంవత్సరము జనవరి నెలలో సరహిందు పురమునుజేరి, సికిందరును వెంటాడింపఁ దలంచుచుండఁగా ఢిల్లీయందు హనుమయూను మేడవెట్లున్న నుండి బారిపడి మృతినొందెనను వార్తవచ్చెను. వెంటనే బైరాంఖానుఁడు అశ్వరును చక్కోవర్తిగాఁ బ్రకటించెను.

—: పా ని పట్టు :—

ఈ పానిపట్టు పురాగా ప్రసిద్ధిపందియుండుటయే గాక చరిత్ర సంబంధమునఁగూడ మిగుల విఖ్యాతినందియున్నది. ఈప్రదేశమున 1526 సంవత్సరమున జరిగిన యుద్ధమున జయము గలుగుటచేతనే బేబరు ఢిల్లీరాజ్యము నాక్రమించుకొనఁగలిగెను. మరల నిచ్చటనే హేము 1556 సంవత్సరమున అశ్వరుందాకి యపజయమండెను.

అశ్వరు కలనూరియందుండఁగా హనుమయూను మరగా వార్త తెలిసెను. తరువాత నీతఁడు సికిందరును వెంటాడించుచుఁబోయి మాలుకోటయందుండెను. ఇక్కడ నీతఁడుండఁగా హనుమయూన్ మరగాముచేఁ గాబూలున వల్లదులు సంభవించెనని విని పానిఁడఁగదొక్కుటకు వెడలెను.

అక్కడ హేము దుర్వారబలుఁడై యాగ్రానఁ ముట్టడించి, ఖడ్గముతో నవసరములేకుండనే యాపురమును స్వాధీ

వధు తేజోవి, ధీరైవదంతునికిని, హుమయూనుచే వచ్చుట
 గంభీరమైన భారీతేజునోడించి యాపునమునుగూడఁ దవవశ
 ముతేజోనను. ఈవార్త యొక్కయ క్రమములఁబడిన యంతనీ,
 బాలుఁడై వసు దైర్యసాహసములతో నొప్పునాత్మదోకవధఁ
 తేసి, యిందలివానిని గర్తవ్యము విచారింపుఁడని పలికెను.
 “ఇప్పుడు హేముప్రిఃబోవుట మానివేసి, కాబూలుతో నిలు
 కడ కుదుర్చుకొండ” మని కొందఱు పలికిరి. తైరంఖానుఁడు
 మాతృమందులకు నమ్మకంపక, హేముతో బోరాడి యతనిని
 బరాణకునితేసి, ధీరైనాకొమింతుకొనుట మంచిదని నుడివెను.
 అక్కరు తైరంఖానుని వాక్యములకు నమ్మకించి వేనలనాయత్త
 నలుపుమని చెప్పెను. తేనలను సిద్ధముఁతేసికొని యొక్కరు
 బయలుదేరి సరహిందు అమ పురమును వశము తేజోనను.
 హేముచే నోడింపఁబడిన భారతీజేగు హతతేవులయివ
 వారితోవచ్చి యొక్కరును గలసికొనెను. తైరంఖానుఁడు భారతీ
 జేగును దన గుఱారమునకుఁ విలిపించి రహస్యముగఁ ఇంపిం
 చెను. మతవైవ్యమే యిందులకుఁ గారణమని చెప్పుదురు.
 అక్కరు రాకవిని హేమునెఱలతో ధీరీ 15 మైళ్లు ధూరమున
 నున్న పానిపట్టువద్దకు వచ్చియుండెను. అక్కరును 1556 సం
 వత్సరము నవంబరు 5 తేదీని పానిపట్టునకుఁ తేరెను. అక్కరు
 హేములకు దామణమైన సంగ్రామము జరిగెను. ధూరణంబున
 పాకురీయను తురుష్కాఁడు హేమును తేజివి పట్టుకొని తైరం
 ఖానున కప్పగించెను. తైరంఖానుఁడు ప్రాణవశిష్టఁడైయున్న
 హేమును వక్కరునొడ్డుకు దీసికొనివచ్చి “ఈతనిపై నీఖడ్గకాఁ

ల్యము జూపు" మని చెప్పెను. అక్షరు బైరంఖానునిజూచి
 "ఈతఁడు మనచేరికిఁ జిక్కినాడు. ఈతనిం జంపఁదగ" దని
 పలికెను. కూరచిన్నఁడగు బైరంఖానుఁడు హేమును దన ఖడ్గ
 ముతో నఱికివై చెను. బైరంఖానునియందున్న భయభక్తులచే
 నక్బరేమియు నేయలేకపోయెనుగాని తన ధర్మపరిపాలనమున
 నిట్టి యకార్యము జరిగెనని యతఁడు బ్రీతికియున్నంతవఱకు
 విచారించుచునే యుండెను. తరువాత నక్బరు పరివార సమే
 తుడై ఢిల్లీనగరంబుఁ బ్రవేశించి రాజ్యాధిపతుడయ్యెను.

రాష్ట్రనిర్మాణము.

రాష్ట్రనిర్మాణముఁ జేయఁదలంచినచో రాజ్యసంపా
 దన కావలసియుండును. అక్బరు ఢిల్లీయందు సింహాసనాసీనుఁ
 డగునప్పటికి హిందూస్థానములోఁ జాలభాగము చిన్నచిన్న
 సంస్థానాధీశ్వరులకు లోబడియుండెను. బంగాళము, బేహారు
 మొదలగు ప్రదేశములు ఆఫ్ఘనులచేఁ బాలింపబడుచుండెను.
 దక్షిణపశ్చిమహిందుస్థానము సర్వస్వతంత్రులయిన రాజులచే
 నేలఁబడుచుండెను. పంజాబు మొదలగు కొన్నిప్రదేశములు
 మాత్ర మక్బరునకు లోబడియుండెను. ఇందు పంజాబుమాత్ర
 మక్బరునకు లోబడియుండినను సంపూర్ణముగ స్వాధీనము
 కాలేదు. ఇంతకుమున్ను అక్బరుచే నోడింపఁబడిన సికందరు
 మానుకోటను నివాసముగాఁ జేసికొని క్రమక్రమముగా
 పంజాబు నాక్రమించుచుండెను. ఈసమయమున నక్బరు
 సైన్యసమేతుడై జలంధరుపట్టణముననున్న సికిందరుపైఁ

బోయెను. సికిందరు మానుకోటకుఁ బోయి దాగెను. అక్కరు
అరుమానములు మానుకోటను ముట్టడివేసియుండఁగా సికిం
దరు సంధికి వచ్చెను. సికిందరు కుమారునిఁ దనయొద్దనుంచు
కొని, యొక్కరాతనిని బంగారమునకుఁ బొమ్మని విడిచిపెట్టెను.

1558 సంవత్సరములో నక్కరు ఢిల్లీ ప్రవేశించి బైరం
ఖానుని వచనముల ననుసరించిరాజ్యపరిపాలనము సేయఁదొ
డఁగెను. కాని, బైరంఖాను నెట్లో వదలించుకొనవలయునని
మాత్ర మతఁడు తలంచుచుండెను. బైరంఖానుఁడు క్రూర
మనస్కుఁడు. అక్కరున కిష్టులయినవారితోఁ గలహించుచుం
డును. ఒక్కసారిగ బొమ్మని చెప్పినచో నాతఁడేమి దాహణ
కృత్యము సేయునో యని యక్కరు భయమందుచుండును.
అదియుంగాక తండ్రిపోయినప్పటినుండియు జాగరూకతతోఁ
గాచాడి, యక్కరును ఢిల్లీసింహాసన మధిష్ఠింపఁజేసినది బైరం
ఖానుడే. అందుచేత నాయుపకారమునెట్లు మఱితునాయని
యొక్కొక్కొక్కప్పుడు తలంచుచుండును. కాని, బైరంఖా
నుని క్రూరకార్యము లెక్కువయ్యెను. అందుచే నక్కరు
కృమముగా బైరంఖానునిచేతనున్న యధికారమును తగ్గించి
“రాజ్యసంబంధమయిన విషయములన్నియు నింతటినుండి
స్వయముగా నెఱవేర్తుననియు, దన చేపొరులేని యేయుద్ధ
రువులును తెల్లఁగూడ”దనియు రాష్ట్రమున బ్రకటించి బైరం
ఖానునకు “ఇంతటినుండి రాజ్యపరిపాలనము నేను చూచుకొం
దును. నీవు కోరినట్లు మక్కాయాత్ర కరుగవచ్చును. నీవ్యయ
మునకై తగిన యేర్పాటుచేయఁడు”నని లేఖ వ్రాసెను.

బైరంఖానుడీయు త్తరముఁ జూచి వెంటనే బయనా పట్టణమున కరిగి, యచ్చట నశ్వరుచే భైదులోనుంచబడిన వారిని విడిచి, యశ్వరుపైఁ గుట్రఁ బన్నసాగెను. అశ్వరీ సంగతి విని యచ్చటకు వెడలఁగా బైరంఖానుఁడు శరణుఁ బొందెను. అశ్వరు వానిని గడిచించి మక్కాకుఁబంపివేసెను. ఇట్లు బైరంఖానుని వదిలించుకొని, యశ్వరు రాష్ట్రవిర్యాగా మునకుఁ దగిన ప్రాయశ్శములు నేయవొడంగెను. స్వమతా వేశప్రవిష్టులకు మహమ్మదీయులకు హిందువులతో సంఘము గలిగించవలయుననియు భరతవర్షపు జనులలో న్యాయము, దయ, సాధ్రాతృశ్వము, స్వాతంత్ర్యముఁ గలుగఁజేయవల యుననియు నాతఁడు తలంచెను. దీనికై యాతఁడు దేశము సంతయు జనుంచి, జనుల నందఱిని నొకశాసనముక్రింద నిలుపనొచ్చెను.

యుద్ధములు.

ఈపై జెప్పఁబడిన యుద్దేశములతో అశ్వరు 1562 సంవత్సరమున మాళస దేశముపై దాడివెడలెను. విశేషశ్రమసం దకుండ దానిని స్వాధీనము చేసికొని, యాసంవత్సరమున యోధపురరాజును భీమసంగ్రామమున నోడించి, తన పరాక్రమశౌర్యములు ప్రదీపించుమునకు వెల్లడిఁజేసెను. అశ్వరుచే నోడింపఁబడిన రాజులందఱును గలిసి మాళవేశ్వరుని సహాయమును గొని మరల మాళవమును సంపాదించుకొనిరి. కాని, యశ్వరు వెంటనే యధికస్త్రైవమును రావించి, వారి నెల్లర నోడించి వదలివైచుకొనెను. ఈపమయమున వారి కేవిధమున

మార్గము దోచక యక్బరు శరణుబొందిరి. అక్బరు వారిం గరుణించి యభయమునఁగి, యున్నతవవపులందు నిలిపెను. తనచే నోడింపఁబడిన వారి శాత్రుడు తన యాస్థానమున నున్నతోద్యోగములనిచ్చి, యనేకవిధముల గౌరవించి, మైత్రి నొనఁపుటంజేసి, యాతనితో, బోరాడఁదలఁచిన వారుగూడఁ బోరాటముమాని విధేయులై, యాతనిని రాజాధి రాజుగ నంగీకరించెను.

పంజాబునకుఁ బశ్చిమదిక్కుననున్న “కాశ్మీరు” అను నొక తెగవారు కలహింపఁగా నక్బరు వారిపైకరిగి, యాకల హము నడచివేసెను. 1564 సంవత్సరమున నలహాబాదు ప్రాంత దేశమునకు దండువెడలి మార్గముననుండు చూనారు వశము జేసికొని, మాందూపట్టణముమీదికి నడచెను. ఈ మాందూ నవాబు తన పుత్రికలలో నొకతెను నక్బరునకుఁ గానుకగా నర్పింపఁగైకొని, యాగ్రాకువచ్చి తనచే నాశ్వ తముగా నిలుచునట్లాక కోటఁగట్టించెను. దీరింగట్టించుట కెని మిది సంవత్సరములు బట్టెనని చెప్పుదురు. ఈసంవత్సరపుత్ర మున నచ్చటచ్చట గలిగిన చిన్న కలహముల నక్బరణఁచి వేసెను.

ఇప్పటికిఁ దూర్పురాష్ట్రమంతయు నక్బరునకు వశమై శాంతముగ నుండెను. ఇప్పుడాతఁడు తన దృష్టిని రాజపుత్ర స్థానముపై నిలిపెను. రాజపుత్రులు సామాన్యులుగారు. అద్వితీయ పరాక్రమాశక్తులు. రణరంగ ప్రివీణులు. రసపుత్ర సంస్థానములయందెల్ల మీవాడు గొప్పది. దానికి వీరాగ్రేస

కుడగు నుదయసింహుడధిపతియై యుండెను. అరిజనాభేద్య మగు చిన్నుడు దుర్గమున వీరునిచే గానాదబడుచుండెను. అశ్వరీచిన్నుడుపైకి దండెత్తివచ్చి కోటముట్టడించెను. రనభుక్ర వీరుల శౌర్యమున కాతడిద్రుగమందెను. ఎట్లకేలకు జయ లక్ష్మి యశ్వకుచే వరించెను. అశ్వగు సంరసించుచు నాగ్రాకు వచ్చి, వర్షాకాలమగుటచే విశాఖింతిదీసికొని, మరల బయలు దేరి జయపురము, రితంబాగుకోటలను ముట్టడించి యానండ్ల నాధీశ్వరులను వశము చేసికొనెను. ఈనంపత్సరమున నాతడు శల్లిపూర్ సిక్రీయను నొక పట్టణమును గట్టించెను. ఈనంప త్సరమున కే యీతడు గుజరాతును జయించెను. ఈగనికీ బుమ్మిడుకూడ బుట్టెను. ఆతనిపేరు సలీము. ఈకుమారుని శర్లి యోధపుర సంస్థానాధీశ్వరుని పుత్రీక. చికినీరు రాజ్యాధి పతిసూడ. సనపుత్రీకను నశ్వకునకిచ్చి వివాహముచేసెను.

1572 సంవత్సరమున గొన్ని కలహములు గలుగగా నశ్వకు వానిని వారింజెను. ఈతడు కేవలము యుద్ధమునం దాసక్తిచే యుద్ధము చేయలేదు. దేశమంతయు నొక ప్రభు శ్వముక్తింద నిలువబెట్టి పరియుననియు, జాలియయైశ్వరీ స్థాపింపవలసనియు నీతని యుద్దేశము. ఈతడు యుద్ధముల కోగనప్పుడు మార్గమధ్యమున నున్న గ్రామములకుఁ గాని, ప్రజలకుగాని యేవిధమైన హానియుఁ గలుగఁజేసి యెఱుంగఁడు.

ఈతడు బంగాళముపై దండెత్తి విజయము గాంచెను. 1574 సంవత్సరాంతమునకు హిమాలయ విభజ్యపర్వతములకు మధ్యనన్న హిందూస్తానమంతయు నీతని పరిపాలనలో నుండెను.

బంగాళా దండయాత్రయందు ఈతని చాడికోడి సాటిపోయిన జాడుతా ననువానిని 1575 సంవత్సరమునఁ బట్టుకొని యాతని యెడల దయాంతరంగుడై ఒరిస్సా రాజ్యమునకుఁ బ్రీతినిధిగాఁ బంపెను. కాని, యచ్చట నాతఁడు మరల నేడో కుట్రఁబన్నిటచే మొగలు సేనానాయకునిచేఁ జంపఁబడెను.

1577 సంవత్సరములో రాజపుత్రస్థానమున వల్లరులు ప్రారంభమయినవి. చిత్తూరు రాణాతురుష్కులతో సంబంధ బాంధవ్యముఁగోరింపఁ తిరుగఁబడెను. యోధపురరాజు మొదలగువారు అక్కరుతో బాంధవ్యము నెఱపి మహోన్నత పదవులనందియుండిరి. 1568 సంవత్సరమున వక్కరుచే నోడింపఁ బడిన మీనావారు రాణాయగు నుదయసింహుఁడక్కరుతో బాంధవ్యము సంగోరింపక, తన కులధర్మము నిలుపుకొనుటయే విధ్యుక్తధర్మమని తలంచి, రాజ్యమును ద్యజించి యరణ్యముల కరిగి 1572 సంవత్సరమున మరణమందెను. ఈతని పుత్రుడే ప్రతాపసింహుఁడు. ఈతఁడు తన తండ్రియొక్క పట్టుదలను, మతమును విడువక, కమర మీరుకోటను దనకు ముఖ్యస్థానముగఁ జేసికొని, తండ్రి కోల్పోయిన రాజ్యమును మరల నార్జించుటకుఁ బ్రయత్నించుచుండెను. ఈవార్త అక్కరువిని ప్రతాపునిపైఁ బెడలెను. అక్కరు ప్రతాపులకు “హర్దిహట్” అను ప్రదేశమున 1577 సంవత్సరమున యుద్ధము జరిగెను. ఇందు రాణా యోధిపోయి యారవల్లీ పర్వతప్రాంతములకుఁ బోయెను. అక్కరు మీనావారు నాగొమించుకొనెను.

1582 సంవత్సరమున కాబూలునకుఁ బ్రేరియిగానన్న యశ్వరు తమ్ముడగు హాకిమ్మిర్దా కలహింపఁగా నశ్వరరిగెను. మిర్దా యన్నను క్షమాపణ కోరెను. అశ్వరు కరుణించి యాతనిని యథాస్థానమునందే యుంచెను.

1584 సంవత్సరమున అశ్వరు పత్తిపూరునందుండి యచ్చటచ్చటఁ గలిగిన కలహముల నడంచెను.

1587 సంవత్సరములో కాబూలులోనున్న యశ్వరు తమ్ముడు గతించెను. అప్పుడు కొందఱు “ఉత్తెగ్” మహమ్మదీయులు కలహించిరి. ఈగంఁగికోశముల నడచుటకై యశ్వరు బయలుదేరి “అటక్” పట్టణమున నిలిచి, భగవాదాసుని యాధిపత్యమున నొక నేనను శాస్త్రీరముపై బంపెను. ఒక నేనను బెలుచీస్థానము మహమ్మదీయులపైఁ బంపెను. ఒక నేనను “స్వాల్” దేశముపై బంపెను. ఈ నేనకవజయము కలుగుటచే మరలఁ గొంత సైన్యమును—తన ప్రాగిహితమును కవియు, శూరశిఖామణియు, భూసురుఁడనునగు వీరబలుని యాధిపత్యమునఁ బంపెను. వీరబలుఁడచ్చట ఘోరముగఁబోరి మరణించెను. బోరు ఘోరమైయున్నదని విని అశ్వరు—మరల నచ్చటకు మనుసింగును, రాజా తోడఁగఁగూలును బంపెను. వీరచ్చట మహమ్మదీయుల నోడించి, శాంతి నెలకొల్పిరి. ఈవంశాశ్రయమున మనుసింగు చూపిన పరాక్రమమున శశ్వరుమెచ్చి యాతనిని కాబూలునకు నాయకునిగా నొనర్చెను. ఇట్లు జరిగిన కొన్ని దినములకే బంగాళమునందుఁ గలహములు సంభవించెను. అందుచే నశ్వరు మనుసింగును

బంగాళమునకు రాజప్రతినిధిగా బంపెను. మనుసింగు బంగాళమును బ్రేవేళించి యల్లరులనన్నియు వడచివేసెను. అక్కఱు తన రాజ్యమంతయు శాంతముగనున్నదని సంతసించెను గాని యానందత్సరమున నక్కరునకు ముఖ్యహితులును, రాజకార్య నిర్వాహకులునగు భగవాదాను, రాజాతోడర్మల్లు మరణించిరి.

1590 సంవత్సరమున మనుసింగు ఒరిస్సారాజ్యమును జయించెను. తరువాత నక్కరు దక్కనులోని మహమ్మదీయ రాజ్యములను జయింపనుకట్టి నేనలను బంపెను. ఈదక్కను కలహములలో మూడువిస్తవములు సంభవించినవి. (1) దక్కనుపై కేగిన యక్కరు నేనానాయకులొకరితో నొకను కలహించుట (2) అక్కరు పుత్రుడగు మూరాదు మరణించుట (3) అటులే ఫాజర్ మృతినందుట.

అక్కరునకును సతని కుమారుడగు సలీమువలన కొన్ని చిక్కులు తటస్థించెను గాని కొలదికాలములోనే తండ్రిగారు గొడుగును సఖ్యము వడసిరి. 1570 సంవత్సరమున మీవాగు రాజ్యములో జరిగిన యల్లరుల వడచుటకు అక్కరు సలీమును బంపించెను. మరల రాజాప్రతాపసింగోడిపోయి యరణ్యములఁ జేరెను. అక్కరు సైన్యమాతని వెన్నంటుటచే మీవాగు రాజ్యమును వదలి, సింధునదీతీరముఁజేరి ప్రతాపుఁడచ్చట మఱియొక చిన్నరాజ్యమును స్థాపించెను. తిరిగి యీతఁడు 1586 సంవత్సరమున మీవాగుదేశమును సంపాదించెను గాని చిన్నారుదుర్గమునూత్రో మక్కరు స్వాధీనమునకుండుటచే మర

యపురము వానస్థానముగఁ జేసికొని 1597 సంవత్సరమున
జ్వలించెను.

జాతీయై కృత.

అశ్వమే హిందూదేశము బ్రవేశించినప్పటికక్కడఁ
జూచినను మతకక్షలు పోలియున్నవి. ఇట్టి మతవైషమ్య
ములన్నియు సరింపఁజేసి భారతవర్షమున జాతీయైక్యతఁగలుగఁ
జేయుటయే నాతని ముఖ్యద్దేశము. ఈతఁడు సకలమతసార
ములను బాగుగ గ్రహించెను. బ్రాహ్మణ మతసిద్ధాంతముల
సమ్మతించెను. మతవిషయ విచారమునందీ చక్రవర్తికి
“ఫయిజ్—అబుల్ ఫజల్” అను నిజపురన్నదమ్ములు మిగుల
తోడ్పడిరి. అశ్వమేయొక్క మత సిద్ధాంతములఁగూర్చి వూహా
కవిశేఖరుడగు “జెనిసను” అనువతఁడు “అశ్వమే న్యస్నము”
అను నొక కావ్యముగూడ వ్రాసెను. సమస్త మతధర్మముల
నరసి యశ్వమే రాజ్యపరిపాలనము నేయఁదొడఁగెను. ఇందు
లకు మూఘలు కొందఱభ్యంతరము పెట్టిరి. వారిచి గ్రమ్ములఁ
దొడ్డలకీతనికి విశేషకాలము వచ్చెను. సకలమత బోధకుల
తోడను, ఆయా మతంబులఁగూర్చి చర్యనీయు నిమిత్తమై
కేత్రపూరుసిక్రియంచొక విశాల భవనమును గట్టించెను. దీని
నెరు “ఇదల్ ఖానా”, ఇందు బ్రేలిగురువారమును మతసంబం
ధమైన సభలు జరుపఁబడుచుండును.

ఇట్టి సభలకు నాధిపత్యమశ్వమే వహించుచుండును.
ఈసభల కన్నిమతముల వారును రావచ్చును. నానుమును
వేరుగాని, యన్నిమతములకును, భగవంతుడొక్కఁడే గురి

యాత్రను గోపించెను. హిందువులను మహమ్మదీయులు బాధింపరాదని యాజ్ఞాపించెను. ఈతని సర్వమత సహనమే రాష్ట్రనిర్మాణమునకుఁ దోడ్పడెనునని చెప్పవచ్చును. తనచే నోడింపఁబడిన రసపుత్ర వీరులకున్నతోడోగముల నిచ్చి, వారితో సంబంధబాంధవ్యముల నెఱపుచువచ్చెను.

రాజ్యపాలనము.

అక్కరుయొక్క అంతరంగిక సభలలో నన్నిమతముల వారు నుండిరి. సామంతరాజులందఱు నాతనికి విధేయులై యుండి, సామ్రాజ్యాధిపృథ్వికై పాలుబడుచుండిరి. అక్కరు తన బుద్ధిబలముచే హిందూమహమ్మదీయ సమ్మేళనము గలిగించుటచే, భరతవంశమునకుఁ బరదేశ దండయాత్రలవలన భయములేకుండెను.

ఉద్యోగవర్గము.

తగవార్ దాసు	}	సేనానాయకులు.
వీరబలుఁడు		
మనుసింగు		
అబ్దుల్ రహీం		
రాజాతోడర్ మూర్	}	మంత్రులు— ఆస్థాన విద్వాంసులు.
అబ్దుల్ ఫాజి		
ఫయిజ్		
బదాని— మొదలగువారు		

ఇట్టి యుద్యోగబృందముతో నాయక్కుడు “ భర్తామే జయ ” మను వాక్యము ననుసరించి రాజ్యము గాలించెను.

అతని చట్టములు సర్వమతముల వారికి నొక్కతీరుగనే యుం
డెను. రాష్ట్రముంతయు 16 భాగములుగా విభజింపఁబడెను.
ఈప్రదేశములందు నక్కరుచే నియమింపఁబడిన ప్రానినిధులు,
శిస్తు వసూలుచేయుటకుని, సందండుఁగలుగు కలహముల
నడంచుటకును నధికారము గలిగియుండిరి.

ఈతని ప్రభుత్వమున రణమున నోడిపోయినవారిని
బానిసలుగాఁజేయు వ్యాపారిమును, జిజ్ఞాసము హిందు
వులపై విధింపఁబడిన పన్నును నాపఁబడనవి.

పై స్వము.

మొత్తముమీద నక్కరునకు 12 లక్షల సైన్యముం
డెను. అయ్యది అయాసామంత రాజులయొద్దనుండును. అక్కడ
అజ్ఞయైనప్పుడు వారు సైన్యమును హాద్యపఱుపవలయును.
అక్కరున కిరులవలన భయమేమియుఁ గలుగదను భీర్తి
ముననుండినవాడగుటచే నన రాష్ట్రమున నాయుధచట్టము
లేమియుఁ జేసియుండలేదు. ఈతని రాష్ట్రమున ఫరంగులు,
తుపాకులు, ఖడ్గములుచేయు కార్ఖానాలుండెను. వీని నక్కరు
స్వయముగా తనిఖీచేయుచుండువాఁడు. ఈతఁడు ఫరంగులను
జేయుట కొకవిధమయిన సూతవపద్ధతిని గనిపెట్టి యాప్రకా
రము జేయుచుచుండెడివాడు.

నా గెములు.

ఈతని పాలనమున బంగాళు జెండి నాగెములు తయారై
చేయింపఁబడి యుపయోగింపఁబడుచుండెను. అనాగెముల
మీద “ దేవుడు నన్నొక్కఁడు, అతని మహిమ యెప్పు

తము" అని చెక్కబడియుండెడిది. ఈనాగములుచేయు నల్లములకు టాకనాల యని పేరు. రాజాతోడరమార టాకనాలాధికారిగానుండెను.

విద్యావ్యాప్తి—కళల అభివృద్ధి.

అక్కసు పకలవిద్యాప్రియుడు. ఈతని మందిరమున నొక గొప్ప పుస్తకభాండాగారముండెను. గ్రంథపఠనమునందీతనికి వినుగులేదు. ఈతడు తనభాషయందు మంచి పాండిత్యము సంపాదించినాడు. అనేక గ్రంథములను వివిధభాషల నుండి తిరుమూచేయించెను. ఆ యాగ్రంథముల భాషాంతరీకరించుటకు గొప్ప విద్యాంసు లేర్పఱపబడియుండిరి. రామాయణము, భారతము, అథర్వణవేదము, లీలావతీగణితము, మొదలగు నుద్దగ్రంథముల భాషాంతరీకరింపజేసెను. తన రాష్ట్రమున ప్రతిచోట విద్యాశాలల స్థాపించి, హిందువులకును, మహమ్మదీయులకును వలసిన విద్యల నేర్పునట్లుజేసి, విద్యాభివృద్ధి గావించెను. "అబుల్ ఫాజర్" అను నాస్థానకవి "అయోలక్బరీ" యనుపేర వక్కరు చరిత్రమును విపులముగా వ్రాసినాడు.

అక్కరుకాలమున నిప్పటివలె ముక్కణలయములు లేవు. ఆకారణమున "తస్సీరుఖానా" యను నొక శాలను స్థాపించి, యందుగవులచే వ్రాయబడిన గ్రంథములనేక ప్రతుల వ్రాయించుటయొక్క పండు బాగుగ వ్రాసినవారికి విశేషమహిమతి నిచ్చుచుండెడివాడు. అక్కరునకుఁ జిత్రపట రచనమునందభిలాష మెంత. ఆకారణమునఁ జిత్రకారులలో

నగ్గిగఁబ్రాచరి ప్రిసిద్ధిఁబడిన “మీరునయ్యదానీ” యను వానిచే భారత రామాయణములు మొదలగు పురాణములలో నుండు కథలననుసరించి, చిత్రీకరణములు వ్రాయించుటయే గాక యొక చిత్రశాలను స్థాపించి, యందఁజును నేర్పుకొను నట్లుచేసి చిత్రశిల్పివృద్ధిఁగావించెను.

ఈతఁడు శిల్పకళను బాడ నృద్ధిపఁపించెను, విదేశముల నుండు శిల్పులుఁ గావించి, యిచ్చుట శిల్పులు వానివిద్య నేర్పుకొనునట్లు చేసెను. పల్లెపూస సిక్కియందుఁ గళాశ్రమములనుం భవనములు గట్టించెను. తన రాష్ట్రమునఁ బ్రసిద్ధిఁ గలుగఁజేయునను నతఃశిల్పములు, లోగుఁగు మందుల నుచితముగనిచ్చు వైద్యశాలలు గట్టించెను.

సంఘసంస్కరణము.

ఈతఁడు శిల్ప సామ్రాజ్యమున సంఘసంస్కరణమున కింకయొక్కటిం పవలయును. అందు ముఖ్యముగ వివాహసంబంధ మైనవి కొన్ని కలవు. సగవనములో వనోన్యవ్యాపారములేనిచోఁ గట్టములు నిక్కు నాటిల్లుఁచి, వ్యక్తులుగానివాఁకిఁ బెండ్లింపు జనువులు పాపమరియు, వధూవధుల నమ్మరివిఁ దీసికొని వివాహములు నేయుట ధర్మముని లోధించెను. రజస్వలీనంతర వివాహములు చేయవచ్చునని యీతఁడు చట్టమేర్పఱచెను. ఈతఁడు రాజ్యపరిపాలనాభాగము బూసిటకుఁ బూర్వము మహమ్మదీయ శాస్త్రముననుసరించి, పినతండ్రి పెదతండ్రి కుమారులు వివాహము చేసికొను నాచారముకలదు. ఆయా వారములను వివాహము చేసెను.

భర్త మరణించగా భార్యగూడ నాదితింబ్రవేళించి పొగముల వాయునాచారము (నహగమనము) అను పేర నున్నది. ఈయాచారమును మాన్పుట కక్కరతి ప్రయత్నము చేసెను. కాని, యిది యెక్కువగ రసపుత్రస్థానమున నుండుటచేతను, రాజపుత్రులారానికి ముఖ్యహితులై యుండుటచేతను కొంత వెనుదీసెను. కాని, కృమకృమముగా దాని నాపెను. వితంతు వివాహములు శాస్త్రసమ్మతమని యాతఁడు శాసించెను. తన రాష్ట్రమున దేవతలకు జంతువులను బలికొనంగ రాదని కఠినమైన యుత్తరపు లిచ్చెను.

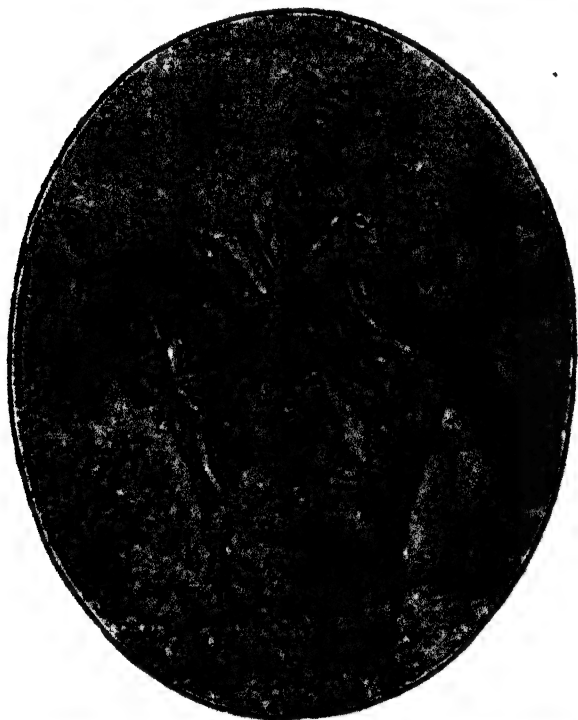
అశ్వమనకెనమండుగురు భార్యలు. అందిరువురు రాజపుత్రవనితలు. ఇందూయోదూబాయి బట్టపుగేవి. ఈమెయే జవాంగీరు (సలీము) తల్లి.

ఇట్లు తన బంధుబలముచే రాష్ట్ర నిర్మాణమునర్చి జాతీయైక్యత నెలకొలిపి, సర్వజనులచే శ్లాఘింపఁబడి, 49 సంవత్సరములు భర్తనంధుడై ఢిల్లీసామ్రాజ్యము బాలించిన యాచుక్పరు చక్రవర్తి ఆగ్రాపట్టణమున 1605 సంవత్సరమున అక్టోబరు 16 తేదీన స్వర్గస్థుడయ్యెను.

4. శి వా జి .

బీజపూరు మహమ్మదీయ సైన్యమునందొక్క ముఖ్యుఁ
డుగనుండిన మహారాష్ట్రవంశజుడగు మాజీయసువానికి, బిజా

నాయును సాధ్యయందు, శివాజి— కాలివాహనశకము
1549 అక్షయవంశక్రమ నై కాళికుద్ధవంచు (19. 4. మన

1627) నామ జన్మించెను. మాజీ జజాబాయియను భార్యనే గాక బీజాపూరున మహాగావ్వి ప్రముఖుడగు మోహితీ సంకన్తుని కూతురయిన తుకాబాయినిగూడ వివాహమాడెను. మాజీ తన పెద్దకుమారుడగు శంభాజీతోడను, రెండవ భార్య తోడను బీజపూరునందే కాపురముండెను. అకారణముగఁ దన తండ్రియగు లుకజీబాధవుడు శత్రువులచేఁ జంపఁబడె నను కోపముచేతను, తన భర్త మరల వివాహము జేసికొనె నను కోపముచేతను, జజాబాయి కుమారుడగు శివాజీతో బైజాపూరును గ్రామముననుండెను.

మాజీ బీజాపూరు సైన్యములో ముఖ్యుడుగానుండిన కారణమువలన, నాతని సైన్యము నడంచుటకు, మొగలులక వసరమై, కాలతాబాదు ముట్టడి బరుహుచున్న మహబల్ ఖానుడు, మాజీకుటుంబమును బట్టి యిచ్చినవారియెడలఁ జగ్రవన్తి విశేషముగ దయఁజూపునని తెలుప, మొగలు సర్దారుడగు మల్లారుఖానుడు బైజాపూరునందున్న శివాజీ జజాబాయిలను బుట్టకొని మహబల్ ఖానునకప్పగించెను. కాని, మొగలు సైన్యముననున్న జజాబాయి బాంధవుఁడొకడు మహబల్ ఖానునితో—నామను మాజీవిడిచిపెట్టి, వేతొక వివాహము జేసికొనవనియు, నాతని రక్షణములో నామ లేదనియుఁజెప్పి విడిపించి, వారిని 1638 సంవత్సరమున కొండనేరుద్దుర్గము నకుఁ బంపివేసెను. శివాజీ యప్పుడాసంవత్సరముల వయస్సుననుండెను.

శివాజీ పదినంవత్సరముల పయస్సున జీవించి యాతనిని పెంటఁబెట్టుకొని, బీజాపూరుననున్న పాణీకడ కేగెను. కాని, వారిరువురు నచ్చట విశేష కాలముండలేదు. జగపాల్ రావునింబొల్కారు మనుమరాలగు నుష్యేబాయిని శివాజీని పివాపామైక పిమ్మట, శివాజీయఁ దల్లియు—పూనా యందు చాదోజకొండదేవుఁడను బ్రాహ్మణుని రక్షణము క్రిందనుండిరి. చాదోజకొండదేవుఁడు పూనా జాగీరునిజాతులకు పాతచే నియమింపఁబడిన కాహ్నూర్ (గుమాస్తా) యుండెను.

శివాజీయొక్క మహోద్యమము.

అంతకుమున్ను వలసిన ధనముగాని, రాజ్యముగాని లేక, న్యక క్రి వినియోగపఱచి, మహమ్మదీయులకుఁ బ్రక్కలో బల్లెమై మహారాష్ట్రరాజ్యసంస్థాపకుఁడై దళదిగ్భాగముల యందును తన కీర్తిచంద్రికల గాయించిన మహాపురుషుఁడే శివాజి.

పునహాయందు చాదోజకొండదేవుఁడు శివాజీ మహారాష్ట్రకుమారుల కవసరమైన విద్యలన్నియు నేర్పెను. శివాజీ వ్రాయుటయందును, జదువుటయందును, విశేషకాళము నార్జింపలేకపోయినను, పశ్చాత్తోపాదామందును, సమ్రాజ్య యందును నాతిలేతినవాఁడయ్యెను. రాజకీయవ్యవహారముల యొక్కయు, మతసాంఘికవిషయములయొక్కయు సంకతుల గ్రహించుటయందును, విచారించుటయందును నాతనికి మిగుల సమర్థత కలిగియుండెను. ఏదియో మహారాష్ట్రముకేము

టకుఁ దన్ను భగవంతుఁడు పుట్టించెననియు, నట్టి కార్యము
తేసి లోకమునఁ గీర్తిఁజొందవలయుననియు నాతఁడు నిరంత
రము యోచించుచున్నాయుండెను. సాధారణముగా మానవు
లెట్టిసిరియందున్నను వారికి కార్యము నిచ్చునది లోకవిజ్ఞా
నము. అట్టి విజ్ఞానము శివానికి దాదోజగొండదేవుని వలన
గలిగెను.

శివానికి పదియోజు సంవత్సరముల వయస్సువనుండియు
స్వాతంత్ర్యమువచ్చునని ప్రకటించుచుఁ దన కత్తిసామర్థ్య
ములు లోకమున వెల్లడిజేయ యత్నించుచుండెను. తుతఁడు
తన తల్లియగు జిజాబాయుండును వర్తనాతీతమైన భక్తిగలిగి
యుండెను. ఆమె రామాయణ మహాభారతములలోని కార్య
సాహసక్రియాకథలలో నీతని చిత్తమును నిరంతరము నుప్పొం
గఁజేయుచుండెను. మఱాభిమానము—దేశభక్తి—కార్యసా
హసములు—నీతని కుగ్గుపాలతోఁ బెట్టబడెనని చెప్పవచ్చును.
శివానికి వృద్ధిలోనికి వచ్చుటకు దాదోజగొండదేవుఁడే భార
ణుఁడు. శివానికి తన తండ్రియగు పాదయోధునిన్నచో నట్టి
పరమాపరాగమును జూపియుండునో, గొండదేవుఁ డాతని
యెడల నట్టి పరమాపరాగమును జూపించుచుఁ బ్రతికార్యము
నెఱవేర్చుటయందు సమర్థునిగాఁ తేసెను. దాదాజీ యతనికి
సామదాని భేదదండోపాయసమన్వితముగు యాధ్వనీతియు, రాజ్య
పరిపాలనావిధానమును సమగ్రముగ నేర్పెను. శివానికి మహా
మృదీయపై న్యములలో నొక ఘట్టానికి జేయవలయునని
దాదాజీయదేశమైయుండెను. కాని, శివానికి మాత్రమట్టి

యధిప్రాయశ్చక్షుశును లేదు. ఈజాతాశ్చ) సరదాకులనందఱి
నొక్కటిగఁజేసి, మహమ్మదీయపురాక్రమవిశ్వాంశమునవఁగఁ
ద్రొక్కవలయునని, శివాజీ యుద్దేశమునఁజేసెను. ఈతని
యుద్దేశమును కొందఁజేప్పుడు తన యవసానకాలమునఁ
కును తెలిసికొనేవాఁడెను. కొందఁజేప్పుడు తన వాక్యపా
రములోనుండి, శివాజీ నిర్వాక్యపారముగనుంజెనని తలంచి,
తన మరణకాలమునకుఁ గొంతపూర్వము జాగ్రత్త వ్యవహా
రించు భారతూతనిపైఁ బెట్టెను. శివాజీ జాగ్రత్తవ్యవహార
ములఁ జూడవారంభించినప్పుడు, కొందఱు మహారాష్ట్రముఖ్య
లాతనిని జూచుటకు వచ్చుచుండెడివారు. అతని వాక్యైర్పూరి,
గంభీరభావము, దైవభక్తిఁజూచి, యాతని కనేకులిష్టులైయుం
డిరి. కాని, బుదిపోటుదొంగలలో శివాజీ యొకభాగస్థుఁడని
చెప్పుకొనుచుండెడివారు. శివాజీ మావలిల (ఒక మోటుబాళి
వారు) యందెప్పుడును మందియధిప్రాయము కలిగియుండెను.
వారు మోటుగను, తెలివిత్తువగవండినను, శివాజీ వారిని
నియమించిన కార్యములయం దేకొంతయులేకుండ నెఱవే
ర్చుచుండెడివారు. శివాజీ బాల్యమునందుఁజేసిన సంచార
ములయందెప్పుడును ఏమి వెంటనుండిరి. అతఁడు చిన్నతనము
నుండియు నకలారగ్యులదేశములను, కొండలోయలను జరిం
చినవాడగుటచే రహస్యమార్గములన్నియు నెఱిగియుండెను.

కాదాకఁకొందఁజేప్పుని తరువాత సతనివలనఁ దయారు
చేయఁబడిన కాశ్చిష్టా, కార్కారులగు అబాజిపోవదేవు,
రఘునాథబలాలు, కామ్రాజీవంతు మొదలగువారు శివాజీ

మహాద్యమమునకు పంతులించుచు నాతనికుత్సాహము గలిగించుచుండిరి. మఱికొందఱు మహారాష్ట్ర యావనివీరులీతనికి దోడ్పడిరి. ఈతఁడు బుద్ధికౌశల్యముచే మావలీలంబఱును దనయాజ్ఞకు బద్ధులైయుండునట్లు జేసికొనెను. భర్తనంస్థాపనాశక్తియు, నిశ్చలమనోబలమును, విపులమంత్రోపాయములును యదార్థజేభాభిమానమును, శివాజీ యుగ్యమమునకుఁ దోడ్పడెను. అతఁడేకార్యముఁ జేయఁదలచినను దల్లి యాశీర్వాచనముగైకొని చేయుచుండెడివాఁడు. వ్యతంత్రీశక్తి బీజమాతని మనోజ్ఞేత్రమున నామయే నాటినది. అతనిపాలిటి కామయే భవానీదేవిగనుండెను.

శివాజీ చిత్తము రాజ్యస్థాపనవిషయమందు, బ్రహ్మచర్యము. అనేకులారనికఁ దోడునీడయైనిలిచిరి. ఇక నాతఁడవిషయమునఁ గృషిఁజేయఁదొడఁగెను. మహమ్మదీయ రాజ్యములలోఁ గొందఁదుర్గములు సాధారణముగ నశ్రద్ధగఁజూడఁబడుచుండెను. మహమ్మదీయ చక్రవర్తులందుర్గముల పాలనము అల్లెదారులపై బెట్టుచుండిరి. పూనాకుఁ బండ్రిండు మైశ్లదూరమున కొండనే (సింహగడ) యను దుర్గముకట్టి కలదు. దాని కాగ్నేయముల పురంజర దుర్గమున్నది. ఈదుర్గము నీలకంఠరావను బ్రాహ్మణుని యాధీనముననుండెను.

ఈయిద్దఱు దుర్గపంరక్షకులతోడను శివాజీ మిగుల స్నేహముగనుండెను. అందు ముఖ్యముగ నీలకంఠరావుతో నెక్కువమైత్రీ కలిగియుండెను. మావలీలలో ముఖ్యులగు యకాశకంకు, తానాజీమూలుశూరే, బాజీపనల్కారు, అను

మువ్వరు శివాజీకి ముఖ్యుని హితులై యుండిరి. సింహగడకు వెనిమిది మైళ్లదూరమున నున్న తారణకోట ఖల్లేచారుతో సుత్తరవృత్త్యుత్తరములు జరపి, కృత్రిమ సమరము నలిపి, శివాజీ యాకోటను దనవశము చేసికొనెను. తారణకోట ముట్టడికాలమున కీతనివయస్సు పందొమ్మిది సంవత్సరములు. శివాజీయొక్క రాజకీయ జీవితమిప్పటినుండియే ప్రారంభమైన దని చెప్పవచ్చును.

రాజకీయ జీవితము.

శివాజీ తారణకోటనుబట్టుకొని యందులో గొంత భాగమును ద్రోవ్వుచుండఁగా శివాజీదేవి యుగ్రహమునఁ గొంత ద్రోవ్యము దొరికెను. అధనముతో పతఃకు రాజగడ యను కోటను బాగుచేయించి, దానిని దన నివాసముగా నేర్పఱచుకొనెను. బీజపూరు వారిదియంతయుఁ జూచి, కుటుంబ సంరక్షణార్థమై యాకోటలు శివాజీచే బట్టుకొనఁబడినవని తలచి సంశృప్తిబొందిరి. శివాజీజాగీరులో ఫిరంగోజనర్పాలా యనుపతఃకును, పాజీ రెండవభార్యయగు తుకాబాయి సోదరుఁడైన బాజీమోహితీయనుపతఃకును గలను. రెండవవాడు సోపాజిల్లాపై పధికారిగనుండెను. వీరిరువురును శివాజీ యభిప్రాయము ననుసరించి వర్తించలేదు. శివాజీ యెట్లో ఫిరంగోజీకి లంచమిచ్చి యాతని యధికారముననున్న చాకను కోటను వశముచేసికొని, యధికారమూతపి కేయుంచి, చుట్టు ప్రక్కలనున్న శిస్తుగూడ వసూలుచేయు నుద్యోగమతనికిచ్చి తన నేవకునిగఁ జేసికొనెను. బాజీమోహితీ పాజీ యాజ్ఞ

లేని యేయధికారమును లక్ష్యముపేయననుటచేత శివాజీ యొకనాటియర్ధరాత్రి సమయమునఁ దన మావలీలతోఁజొయి కోటను ముట్టడించి, మోహితీని యనుచరులతోఁగూడ బంధించి, యాసమయమునఁ గర్నాటకముననున్న తన తండ్రి యొడకుఁ బంపెను. తరువాత కొండనే దుర్గరక్షకుఁడైన యొక మహమ్మదీయునకు లంచమిచ్చి యాకోటను వశముజేసికొనెను. దీనికి నతఁడు సింహగడమును బ్రార్థపేరు పెట్టెను. ఈ కోటలన్నియు శివాజీ తన బుద్ధికుశలతచేత నార్జించెనుగాని రక్తపాతముగాని, యితరులకు బాధగాని కలుగఁజేయలేదు.

ఇప్పటికితనికి జాగీరు పూనా—సోపా—బారామతి యిందుపూరావలకును వ్యాపించియుండెను. పురందరుకోట పూనాకును బారామతికిని జోవు మార్గమున నుండుటచే దానింగూడ బట్టుకొనుటకు శివాజీ కవసరమయ్యెను. ఈకోట కధికారియగు నీలకంఠరావు మరణించిన పిమ్మట నాతని పుత్రులు కలహించి శివాజీని తగవుదీర్చుచుని కోరిరి. అతఁడు వారిని బంధించి దుర్గమును దన స్వాధీనముఁ జేసికొనెను. తరువాత నతఁడు వారికిఁ గొన్ని యానాములిచ్చెను. చాకను దుర్గమునకును నీరావడికిని మధ్యనున్న దేశమును శివాజీ యనాయానముగ నార్జించెను. కొండలపైఁ జరించుచు, మెల్ల మెల్లగఁ బ్రాగుచు నాజారమునకై గంతులువేయు సింగము వలె శివాజీ తలచిన కార్యము కొనసాగువలయు నాతని చిత్తమెవ్వరికిని దెలియక యుండెను. కర్నాటక చేతన, ననూయావలచేతను జట్టుకొనఁబడి గుండి, న్వక క్షిప్తే నార్జిం

చిన చిన్న రాజ్యము గలిగియుండిన శివాజీ, పరశ్చేళాశ్రమ గమునకుఁ గడంగెను. మావలీలందఱును నతని యధీనమున నుండిరి. ఇట్లుండకల్యాణదుర్గపరిపాలకునివలన బీజపూరుకునిస్తూత ధనముపంపఁబడుచున్నదనియెఱింగి, శివాజి మావలీఁతోచారిఁ గాచి, యాధనవఁరక్షకులఁ బొఱచి, ధనమును గుఱ్ఱముల మీదవేయించి రాజగడమునకుఁబంపెను. ఈవార్త బీజపూరు నకుఁజేరకమునుచే, యాతఁడింకను బెక్కుదుర్గములస్వాధీనము చేసికొనెను. ఇదియుంగాక చాచాజీసోనదేవుఁడుకల్యాణ దుర్గ మునుజయించి, యాదుర్గపరిపాలకునియాధీనముననున్నకోటల ను స్వాధీనముచేసికొనెను. శివాజీ యావార్తవిని యద్వైతికిరిగి యాస్మితమునకు సోనదేవుని రక్షకునిగా నేర్పఱచెను. ఈ సందర్భముననే బంధింపఁబడిన కల్యాణ దుర్గపరిపాలకుఁడగు మూలమహమ్మదుయొక్క కోడలిని జూచి “మాదిల్లి! నీసాం దర్యమున్నయెడల నేనెంత యద్వైతవంతుఁడనై యుండెడి వాఁడను. నేనుగూడ నెంతటి సాందర్యవంతుఁడనై యుండెడి వాఁడ” నని పలికి, శివాజీ యామెను గౌరవముగా బీజపూరు నకుఁ బంపివేసెను.

బీజపూరు సుల్తానగు మహమ్మద్ అదిల్ షాహి యిది యంతయు విని మాజీప్రోత్సాహముచే జరుగుచుండెనని యను మానమండెను. బాజీషా రేపురేయను నాతఁడాకాలమునఁ గర్నాటకమునందు షాజీతోఁగల్గిన సునిశ్చేయమండెను. షాజీ మామోసాయమునఁ బట్టుకొని ఖైదుచేయుమని సుల్తాను షా రేపురేకు రహస్యముగ వార్తబంపెను. షా రేపురే షాజీఁ

విందుకుబిలిచి, బంధించి, బీజపూరువకుఁ బంపెను. శివాజీ తన మాటవినఁడని, పాజీ యెంతచెప్పినను నుల్తాను వినలేడు. ఆనమయమున నెట్లయినఁ దండిని తెలుసుండి విముక్తునిఁజేయ వలయునని తలంచి, మోగలు సేవకుఁడనగుదుననియు, నహమ్మదు నగరరాజ్యమునందు చాతు సర్దేనముఖులు తనకు వారసత్వము గలవనియు, మొదలగు విషయములతో శివాజీ పాజిహానునితో రాయబారము నడపెను. పాజిహాను శివాజీని 5000 గుఱ్ఱపుదళమునకు మున్పబుదారునిగఁజేసి, పాజీని తెంటనే విడిచిపెట్టుమని బీజపూరు నుల్తానువకుత్తర్వుజేసెను. బీజపూరునుల్తాను మొగలులు తనపైకి దండెత్తివత్తురను భయము చేతను, నింతకుమున్ను శివాజీ పట్టుకొన్నకోటలు మొగలుల కిచ్చివేయునను భయముచేతను, పాజీని విడిచి బీజపూరునం దుందునట్లు చేసెను. కొన్నాళ్లకుఁ గర్నాటకమున నల్లరు లెక్కువయగుటంతేసి, నుల్తాను పాజీని యతని జాగీరువకుఁ బంపెను. పాజీ కర్నాటకమును జేరి “నీవు నాకుమారుఁడవైనచో బాజీఘోరేపురేను శిక్షింపవలయు” నని పునుకొడగు శివాజీకి నుత్తరము వ్రాసెను. శివాజీ తండియాజ్ఞానెఱవేర్చెను.

కర్నాటకమునందల్లరులు తగ్గలేదు. బీజపూరు సైన్యముతోఁ జాలభాగమాపనిమీద నుండెను. పాజీ పెద్దకుమారుఁడగు శంభాజీ కనకగిరికోట ముట్టడినమయమున పాతుఁడయ్యెను. అతని మరణమునకు నష్టరథాననువతఁడు కారణుఁడని యొక వదంతికలదు. బీజపూరు వారిదృష్టి కర్నాట

కము మీదనేయండి శివాజీని చూడకుండిరి. దీనినిబోడు ఔరంగజేబు దక్కనువకు యువరాజుగాఁ బంపఁబడెను. ఏకా రణమైనఁ గల్పించుకొని బీజపూరు గోలకొండల సీతఁడు జయింపఁదలంచి, తుండియొద్దనుండి యాజ్ఞఁ బెట్టించుకొని 1655 సంవత్సరాంతమున యుద్ధనన్నిధుఁడాయెను. తనమయమున శివాజీ తన జాగీరు చుట్టుప్రక్కలనున్న జుహారాష్ట్ర ప్రాముఖుల నయముచేతను, ధయముచేతనుగూడఁ గట్టకొని వచ్చినట్లే బీజపూరు సేనయందున్న జాగీరుదార్లనుగూడ తన ప్రాయత్నములోనికి వచ్చునట్లు యత్నించెను. తరువాత శివాజీ గోహిదాకోటను బట్టకొనెను. సూతనముగఁ దానార్జించిన దేశము బలపఱచుటకుఁ గృష్ణానది కుత్సర్తిస్తాననుగు మహా బలేశ్వరమునొద్ద నొకకోటను దిట్టముగాఁ గట్టించుటకు మహారాష్ట్ర బీరుడగు మోరేపంతు పింగలేను నియమించెను. అదియే ప్రతాపగడయను పేరఁబుఱఁగెను.

బీజపూరు గోలకొండలు కలవరమందుచుండెను. ఔరంగజేబు తుండి యాజ్ఞనుబొంది గోలకొండపై దాడివెడలెను. గోలకొండ సుల్తాను ధయమంది సంధికై వేడెను. మొదట ఔరంగజేబు సమ్మతించలేదు గాని తుదకెన్నియో కష్టములైన సమాధానములతోఁ దృప్తిపొందెను. 1657 సంవత్సరములో ఔరంగజేబు బీజపూరును జయించుటకు వెడలెను. ఇంతలో నతనితుండియగు షాజహాను గోగపీడితుడగుట చేతను, పెద్దకుమారుడగు దారారాజ్యము నొక్కిరించుకొని నట్లు తెలియవచ్చుటచేతను, బీజపూరులో సేనాధిపతిగ

సంధిఁజేసికొని, యారంగతేలు ఢిల్లీకివెడలెను. ఈచిత్రము లన్నియు శివాజీ ప్రక్కప్రక్కలనుండి చూచుచుండెను. ఔరంగజేలు గోలుకొండ కరిగిన పయమున శివాజీ సఖ్యము గోరినవానివలె నటించుచుండెను. శివాజీయు నట్లేయుండి కొంకణప్రాంతమును వశము చేసికొనుచుండెను. ఔరంగజేలు బీజపూరుమీదికి బాడివెడలినపుడు శివాజీ జానారు అను పట్టణమునకుఁ బోయి బానిని కొల్లబెట్టి కావలసినంత భాగ్యము రాజగడకుఁ జేర్చెను. ఇదియే యాతఁడు మొగలులతోఁజేసిన ప్రథమకలహము. కాని, బీజపూరు ఔరంగజేలునకు లోబడు చున్నదని యెఱింగి, శివాజీ యాతనితో నక్కవినయమునఁ గాలము గడపనంది, రఘునాథపంతును నొక వఱిలును రాయబారిగాఁ బంపెను. ఔరంగజేలును నేవోకొన్ని మాటలుచెప్పి యుండుకు నమ్మకించినట్లు శివాజీకి యుత్తరము వ్రాసెను. తమ రాయబారముల కెవ్వరును మోసపోవక యాయిదవులును నమ యిచ్చవచ్చిన యాలోచనలఁ జేయుచుండిరి. నము ద్రోహమున నున్న పెక్కుదుర్గములు శివాజీచే నాక్రమించు కొనఁబడినవి. ఆయాస్థలములయందోడలఁ దోచుకొనినటకు శివాజీ నావనైస్వమునుగూడఁ జేర్చెను.

అఫజల్ ఖానుని వధ.

శివాజీయొక్క విజయములు బీజపూరువారికి గొప్ప యువద్రవములకుఁ గారణములగుచుండెను. ఇంక నూరకుండిన లాభములేదని బీజపూరున రాజకార్యధురంధరుఁడని ప్రసిద్ధి కెక్కిన అఫజల్ ఖానుడు “శివాజీని ప్రాణములతోడనే పట్టి

తెచ్చెదను. లేకున్నఁ బ్రాణములఁ దీసెద"నని ప్రతిజ్ఞఁ జేసెను. 1659 సంవత్సరమున అష్టోద్రావుఁడు, తులూపురము పరంధరపురముమీదుగ బయలుదేరి, యాపురములలోనుండు భవానీదేవి యాలయమును, హందురంగదేవాలయమును బాడుచేసి విగ్రహములను బగులగొట్టించెను. ఈతని చండ యాత్ర కేవలము మతవిద్వేషమైన రూపముదాల్చియుండెను. అఫజల్ ఖానుని రాక విని శివాజి ప్రతాపగడముజేరినఁ బరినోకిరు పట్టుకొనవలయునని పూర్వములఁ బన్నుచుండిరి.

పట్టికార్యము జేయవలసివచ్చినప్పుడైనను శివాజి భవానీదేవిని భ్యానించి, యామయాజ్ఞననుపరించి చేయుచుండును. భవానీదేవి యుగ్రహమువలనను, దల్లి యాతీర్వచన బలమువలనను, నాతఁడష్టోద్రావునొంటరిగ నెదుర్కొనఁజలంచెను. తాను లోబడువాని చండమున నామహమ్మదీయున కారఁడెన్నో వార్తఁబంపెను. అష్టోద్రావుఁడందులకు పంతోసింది, పంతోజిగోపీనాథుఁడను వానిని శివాజియొద్దకు రాయ బారిగాఁబంపెను. శివాజి యారాయబారికిని, వతనితోవచ్చిన వారికిని దగిన బనల్పేటిచి, యాదినమున వర్తరాత్రి సమయమున బ్రాహ్మణవేషమున పంతోజియొద్దకురిగి "నేను చేయు కార్యమంతయు గోబ్రాహ్మణ సంక్షాంతమైయున్నది. భవానీదేవివలన నేనిట్లాజ్ఞాపింపఁబడితి" నని పలికి యాతని సహాయము వేడికొనెను. పంతోజి యందులకు సమ్మతించి, నాయాయుష్యలమున విడిచియున్న అష్టోద్రావునిజేరి. శివాజి భయపడుచున్నాడనియు, నీవు వ్యయముగ పరిగి,

క్షమించితి నని చెప్పినచో నాతఁడు భయముడిగి లోబడునని యాజ్ఞాపెను. భానుఁడందులకు నమ్మిరించి, శివాజీ తన్నుఁ గొనికొనుటకుఁ బ్రతాపగడకొట నమీషమున నొక స్థలము నేర్పాటుచేసెను. భానుఁడు వచ్చుమార్గమున వృక్షములన్నియు గొట్టివేయఁబడి మార్గము పరిశుభ్రముగఁ జేయఁబడెను. శివాజీ గొంతమంది నాయామూలలయందు నిలిపి వారికిఁ గొన్ని రహస్యములఁ దెలిపెను.

అఫజర్ భానుని సైన్యము ప్రతాపగడకొటకుఁ గొంత దూరమునవచ్చి నిలదియింపెను. అఫజర్ భానుఁ డొక్క యనుచరునితో మాత్రము వచ్చి, నియమితస్థలమునుజేరి, శివాజీరాజ కెదురుజూచుచుండెను. అంతట శివాజీ భవానీ దేవిని దలఁచుకొని, తల్లి యాశీస్సుగైకొని, లోహకవచమును, లోహకీరీటమును ధరించి, అంగరఖా కుడిచేయియందు పిచ్చా యను పేరుగల యాయుధమును దాచుకొని, తానాజి మాలుశూర యను వీరాగ్రసరుని వెంటఁబెట్టుకొని, మిగుల భయమందినవానివలె నటించుచు, నిటునటు జూచుచు, సఫజర్ భానుని సమీపించెను. అఫజర్ భానుఁడు శివాజీ నాలింగనము జేసికొను నమయమున, శివాజీ తాను దాదియొందిన చిన్నఖడ్గముతో భానునిఁ బొడిచెను. భానుఁడు మరల ఖడ్గ మెత్తెనుగాని శివాజీ తప్పించుకొనెను. సవారీబోయాలు పడి యున్న భానుని పల్లకీలోఁ బెట్టుకొని పోవుచుండ, దూరమున దాగియున్న మహారాష్ట్రవీరుల భానుని శిరము ఖండించి, విజయచిహ్నముగ దానినిఁ బ్రతాపగడమునకుఁ గొనిపోయిరి.

న మహారాష్ట్ర సైన్యము బీజపూరు సైన్యముపైఁబడి యేర్పాటుచేసి శివాజీకి యాయుధములలో నవరిమతధనమును, నశ్వములను దొరికెను. యుద్ధమునఁ బాఠిపోయిన తరువ్వులు కొంత అడవులఁబట్టి తిరుగుచుండ, మహారాష్ట్రీలు వారిం బట్టుకొని శివాజీముందుఁబెట్టిరి. శివాజీ వారి కేయిగ్గునుజేయక వారిని దగుదిధమున నక్కరించి పంపివేసెను.

దీనితరువాత శివాజీ కృమకృమముగా ననేక దుర్గములను వశము చేసికొనెను. అందు కల్నాయను దుర్గమునకీతఁడు విళాలగడయను పేరుపెట్టెను. పన్నాలాదుర్గము ముట్టడియిందీతఁడు మహమ్మదీయులతో నతిఘోరముగఁ బోరాడెను. ఈసమయమునండే—ఈతని తండ్రికవకారము చేసిన రాజఘోరపురేను వధించి, పితృవాక్య పరిపాలకుఁడయ్యెను. అనేకులు వచ్చి శివాజీ కాశీకులయిరి. ఇంచుమించుగాఁ గొంక గమంతయు స్వాధీనమైనపిమ్మట, శివాజీ యోడ సైన్యమును సూడ స్థిముజేసి, బాంబాయికి నించుక దూరముననున్న గొలంబాను బాగుచేయించి, దానిని దన నావికా సైన్యమునకుఁ బ్రావాసస్థానముగఁజేసెను. అనేకస్థలములందు నావలను జేయింప మొదలుపెట్టెను. ఈనావలతో నాతఁడు సముద్రముపై వచ్చునోడలను దోచనారంభించెను. పోర్చుగీసువారితనికి భీతిల్లి మందుగుండుసామూనుల నిచ్చుపద్ధతిమీద సంధి చేసికొనిరి.

మహారాష్ట్ర వీరులందఱును వశులైయుండ, నీతఁడు భూమిమీదను సముద్రముమీదను గూడ బలవరాకృతుడన

ఈజై విజృంభించి చరించుచు బీజపూరువారికి బ్రక్కలో బల్లెమెయ్యండెను. ఈసమయమున పాజీ బీజపూరునుల్లాని యాజ్ఞాబాంది, కుమారుని జాడవచ్చి, కొన్ని దినములుండి, మరల బీజపూరునకరిగెను. శివాజీ తనతండ్రి వాక్యము ననుసరించి తన రాజధానిని రాజగడనుండి రాయచీడుగ్గమునకు మార్చి, యచ్చట దన కచేరులును, నుద్యోగస్థులకు భవనములును గట్టించెను.

శివాజీయొక్క పరాక్రమ విజృంభణమునకు అపురంగతేలు పహింపఁబాలక పైవృత్తానుఁడను మొగలాయివీరుని నశని శిక్షించుటకుఁ బంపెను. ఇందు పైవృత్తానుఁడు సంపూర్ణమైన పరాభవమునందెను. శివాజీకప్పుడు ముప్పదియేడు సంవత్సరముల వయస్సుండెను. విశేష విద్యావంతుఁడు గాకపోయినను రణరంగమునందును, రాజ్యతంత్రమునందును సపరిమితజ్ఞానముఁజూపుచు బీజపూరు ధిల్లీసాదుషాలను గజగజ వడకించుచుండెను. సామాన్య జాగీరుదారుని కుమారుడైన యీతఁడు న్యక క్రితే ననేక దుర్గములొక్రిమించి యొక రాజ్యముస్థాపించి, ఛత్రసరియై విలసిల్లెను. మరద్యేషమను మాటలేక హిందువులను, మహమ్మదీయులను నాతఁడు సమదృష్టిగఁజూచుచుండెను. ఈతఁడు తన పరిపాలనము జనులకు రామరాజ్యమును జ్ఞప్తికిఁదెచ్చెను. ఒక సమయమున నీతఁడు తన రాజ్యమంతయుఁ బ్రసిద్ధసిద్ధపురుషుఁడైన రామదాసునకు ధారవోసి యాతని కోరికపై మరలఁగైకొనెను.

ఈతఁడు మొగలులతో వనే యుద్ధములు చేసెను. ఒక సమయమున నీతఁడు ఢిల్లీయందు బిరంగోతేబుచే తెలుఁబెట్టఁబడి, మాయోసాయమునఁ దప్పించుకొనెను. ఇంతకు మున్ను శివాజీచే పుకొనఁబడిన కోటలుకొన్ని మొగలుల స్వాధీనమయ్యెను. కాని, వానింకొచ్చి శివాజీ యక్కడ నుండలేదు. ఇంతవఱకు “సింధియెలుగ” యని యొరంగ తేబుచేఁబలువఁబడుచున్న శివాజీ, నేడు బీజపూరు గోటకొండ నుల్తానులకును, ఢిల్లీమయూరసింహాసనాసీనుడగు నొరంగ తేబునకును సింగమువంటి వాడయ్యెను.

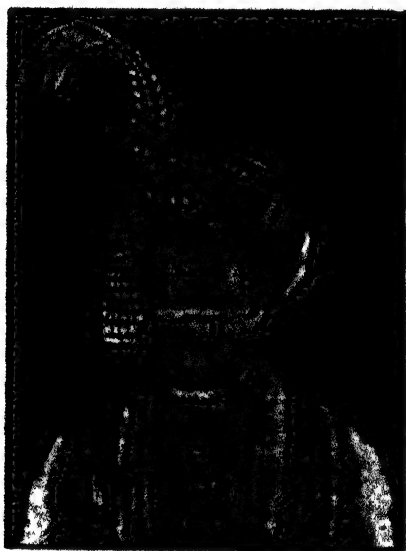
ఒక సమయమున యొగలులాతనితో పంధిఁజేసికొని,
కాని, మరల నారంగజేలు శివాచరి సాధింపఁదలఁచెను. గంత్రీ
ములలో నొకరియిచ్చినవాగొనడు. ఒకరినొకరు వందించుటకు
బ్రయత్నములు సేయుచునే యుండిరి. శివాచరిన నామ
ముతో నానెముల నెక్కినది, మహారాజనామమును ధరిం
చెను. ఇకఁడన వ్యతంత్రీఁగుచ్చి ప్రకటించెదలఁచి, కాశీ
నుండి గంగాభట్టను పండితుని రామచియధావిధిగ 1674 సం
వత్సరము జూన్ 6 తారీఖునఁ బట్టాభిషిక్తుఁడయ్యెను. నాడు
జబాబాయికన్నులు పఫలతఁడనెననియు, నేడు విక్రమం పీఠ
మాతవైరిననియు సంతసించెను. శివాచరి పట్టాభిషిక్తుఁడైన
పక్షమున ములలోనే యాతనితల్లి దివంబలంకరించెను.
పట్టాభిషేకసమయమున నాతఁడు రాజ్యావిషయమై యనేక
సూతనపక్షములను, అష్టప్రధానులను నేర్పుటచి “క్షత్రియు
కులావతంః ధర్తృపతి శివాచ” యను పేరపెరిపెను.

ఇట్లు పాడే జిజ్ఞాసకులకు జన్మించి భూసురోత్తముఁ
డైన దాదాజీకొండదేవుని వలన శిష్యుఁడై, స్వబుద్ధిచే
రాష్ట్రవిరూపణరయై, ధర్మసంఘుఁడై, పరమేశ్వర సేవ
ఁగి ఁడై—భారతీయులకెల్లర నిరంతర స్మరణయుఁడై యాశి
వాది 1680 సంవత్సరము, ఏప్రియర్ 5 తేదిని—58 సంవత్స
రముల వయస్సున స్వర్గస్థుడయ్యెను.

5. శ్రీకృష్ణ దేవరాయలు.

కృష్ణ దేవరాయల పూర్వులను గురించి విశేషముగాఁ జెప్పట కాతఁడు రచించిన అముక్తమాల్యదకంటె ముఖ్యముగ దృఢమైన యాధారము కానఁ బడదు. కృష్ణ దేవరాయల ముత్తాత కాలముననో ముఱియొప్పుతో నీతని వంశమువారు

కుఠువ దేశమునుండి యాంధ్ర దేశమును బ్రవేశించి యుందుడు. మొదట కర్నాటకయును నాంధ్ర దేశమును జొచ్చి యిందు క్రిమికోమముగాఁ నార్జించి యాంధ్రులతో సంబంధములు గల్పించుకొని, యాంధ్రులై రగులకు నందియములేడు.

భారతవృక్షమున నులికెక్కిన హైందవ రాష్ట్రముల యందు, విజయనగర రాజ్య మగ్రీకమునధిష్ఠించి యుండెనని నిస్సంశయముగాఁ జెప్పవచ్చును. ఢిల్లీకురుక్షులు కాకతీ యాంధ్ర సామ్రాజ్యలక్ష్మి కస్తమింపఁజేసినప్పుడు, ఆయా స్థానముననున్న హరిహర రాజులు—బుక్క-రాయలు—నను సోదరు లోరుగంటినీమను విడిచి తొచ్చటనైన నొక చిన్న రాజ్యమును స్థాపింపడలఁచి, తుంపానదీతీరమున కరుదెంచి, విద్యానగరమును నిర్మించి తానిని రాజధానిపురముగఁ జేసి కొనిరి. కాలక్రమమున నది యతివృద్ధిఁ జొందెను. ఇదియే విజయనగరసామ్రాజ్యము. ఈవిజయనగరసామ్రాజ్య మించు మించుగ 250 సంవత్సరములఖండైశ్వర్యముతో నొప్పును. దీనిని మూడువంశములవారు పరిపాలించిరి. హరిహరవంశము (క్రీ. శ. 1396-1487) (2) నరసింగవంశము (క్రీ. శ. 1487-1542) (3) అళియరామరాజవంశము (క్రీ. శ. 1542-1565) ఈసామ్రాజ్యము తల్లికోటయుద్ధము (1614) తోనడుగంటినది.

శుక్లవర్ణరాయలు తాతయే సాళువ నరసింగవిభుని ముఖ్య సేనానాయకుడై యుండెను. ఈతనికీర్తి సర్వదిక్కుల బ్రకాశించెను. ఈతని పుత్రుఁడు నరనరాజు తండ్రికంటె బరాక్రమవంతఁడై, సాళువ నరసింగరాయని కుమారుడగు ఇమ్మడి నరసింహరాయలు బలహీనుడగుటఁగాంచి, యాతని నినామమాత్రావశిష్టఁనిజేసి రాజ్యతాళిమించెను.

ఈనరనరాజే మనశ్శత్రుదేవరాయలునకుఁ దండ్రు. నరన రాజునకుఁ దిప్పాంబ నాగాంబయను నిరుత్తురు భార్యలు గలరు.

నాగాంబ భోగకాంతయుని చెప్పుదురు. కాని యిందులకుఁ దగిన నిదర్శనములు లేవు. నాగాంబ నిజభార్యయనియే ప్రబల నిదర్శనములు గలిపించుచున్నవి. కృష్ణరాయలు నాగాంబకే జనించినాడు. నాగాంబ భోగకాంతయేయైనను కృష్ణరాయలు గౌరవమునకేమియు భంగములేదు. ఎవరికి జనించిననీమి! ధైర్యసాహసములు—గుణము—ప్రభావముకదా! మిగత రాజ్య వీరమధ్యమించిన చంద్రగుప్తుని వీరవయముగూడ రిక్తి చెప్పబడియున్నది. ఇంతమాత్రమునఁ జంద్రగుప్తుని కీర్తి కావంతయుఁ గొంతంత సంభవించలేదు.

శ్రీకృష్ణ దేవరాయలు పట్టాభిషిక్తుఁడగువఱకును నాతని చరిత్రమంతగాఁ దెలియదు. ఈతఁడు క్రీ. శ. 1465 సంవత్సరమున జనించెనని కొందఱును, 1487 సంవత్సరమున జనించెనని కొందఱును చెప్పుదురు. కాని కొన్ని కారణములచే 1487 సంవత్సరముననే జన్మించెనని యెంచుటయే సమంజసమిగ నున్నది.

రాయలు బాల్యదశఁగూర్చి చెప్పుటకాధారమేమియు గనఁబడదు. అతఁడు బాల్యమాదిగఁ బరాక్రమవంతుఁడుగను, బుద్ధికాలిగనుండెనని తెలియుచున్నది. నరసింగరాయల యంతరమునఁ దిచ్చాంబ పుత్రుడైన వీరవరసింగరాయలు బాల్యభిషిక్తుఁడయ్యెను. తిచ్చాంబ వసుధకుఁడగు కృష్ణరాయలపై నున్న యీర్ష్యచేత, నాతనిని జరిపించుటకొన్నియో ప్రయత్నములు జేసెననియు, మంత్రోశ్ఛేదకుఁడగు తిమ్మయనఁ కృష్ణరాయలుఁ గాపాడెననియు, కొన్ని కథలవలనఁ దెలియ

చున్నది. ఇంకొక గాథకలదు. వీరవరసింహరాయలు మృతి నొందునప్పుడు తిమ్మరుసుని బిలచి, కృష్ణరాయల కన్నుల సూడఁజెలికెట్టి చూపింపుమని చెప్పఁగా, తిమ్మరుసు మేక కన్నులఁజెట్టి చూపించెవట. ఈగాథ యెంతవఱకు సత్యమో తెలియదు. కాని, తిమ్మరుసుమంత్రికిఁ గృష్ణరాయలయందు మిగుల వధిమానము గలదు. తిమ్మరుసు మహామంత్రి సహాయముచేతనే కృష్ణదేవరాయలు విజయనగరసామ్రాజ్య వీర మధిష్ఠించెనని చెప్పవచ్చును. తిమ్మరుసునందుఁ గృష్ణరాయలు పితృరక్షిఁ గలిగియుండి “లక్ష్మణ” యని పిలుచుచుండెడివాఁడు ఈతఁడు క్రీ. శ. 1509 సంవత్సరములోఁ బట్టాభిషిక్తుఁడై తిమ్మరుసుమంత్రిచే రాజ్యతంత్రమున శిక్షితుఁడయ్యెను.

కృష్ణరాయలు రాజ్యాపహరణఁజేసవెంటనే పోర్చుగీసు వారు కల్కికోటను బట్టుకొనుటకు సహాయమునద్దవలసినదనియు, దామాతనికి మహమ్మదీయులతోఁ బోరాటమునకు దోడగుదుమనియు వార్తబంపిరి. దానికాతఁడు ప్రత్యుత్తరమియలేదు.

విజయనగర సామ్రాజ్యమునకు శత్రుపదమునందు బహమనీ మల్తానులును, వడ్డెరాజులు నుండిరి. అందు ముఖ్యముగ బీజపూరు నవాబుతోడను, కటకేశ్వరుఁడగు ప్రతాపరుద్రగజపతితోడను గలతాము సంభవించెను. వీరలను దాకుటకుఁ బూర్వమే కృష్ణరాయలు—తమ్మత్తూరు—శివసముద్రము—నళపహుళుని వలసిన వాడయ్యెను. ఆతఁడిక్కడ

ప్రభువులనెల్లర సామంతులుగఁ జేసికొని, దక్షిణదేశము లో బహుచుకొని, యురయిరిని ముట్టడించెను. ఈముట్టడి 18 మాసములు జరిగి పిమ్మట, స్వాధీనపఱచుకొని విజయనగర మునకు వచ్చెను.

కొండవీటి దుస్సమున గజపతి బలములను సిద్ధము చేసి కొనుచున్నాడనివిని, కృష్ణరాయలు దానింట్లకొనుటకు మరల బయలుదేరి, మార్గమున వచ్చి, వినుకొండ, వెల్లముకొండ, నాగార్జునకొండ, తంగేడు, కళవరము, మొదలగు వానిని స్వాధీనపఱచుకొనెను. కొండవీడుదుర్గము లోబడినప్పుడు, ప్రతాపరుద్రుని పుత్రుడు, బ్రహ్మవిధియగు వీరభద్రరాయడు మున్నగు రాజులును, మల్లాఖాను, యద్గండఖాను— నను రాయచూరి మహమ్మదీయులును, బృహదీరి వీరభద్రరాయడు శ్రీకృష్ణరాయలకుఁ బ్రానిధియై మౌలిక జెన్నాప సీమలకుఁ బంపబడెను.

కొండవీటిని సాధించి, కృష్ణరాయలు, చిన్నాడేరి, తిరుమలగోపురము, జెజువాడ, శ్రీకాకుళము, ధరణికోట అను రావతి మున్నగు ప్రదేశములయందు దేవాలయముల దర్శించి యనేక శాసనములు వేయించెను.

ఈలోపుగఁ బ్రతాపరుద్రగజపతి యూరకుండినవాడు కాదు. కొండపల్లిదుస్సమున నిండుసేనలఁ తేల్పుచుండెను. ఈ వార్తవిని కలింగమునిగకు బయలుదేరి, కొండపల్లిని వశము చేసికొనెను. ఆసమయమునఁ బ్రతాపరుద్రుని భార్యయు, బుత్రుడును, నేమగుచు నేనానాయకులును, విజయఖా అను

యవనముఖ్యుడును, బట్టువడిరి. ప్రతాపరుద్రుడు మరల యవనల ప్రేరేపణమునఁ దొందరపెట్టునమోయని తలంచి, రాయలు—అనంతగిరి—ఉండ్రగొండ, అనునవల్లి, కమ్మము మెట్టు, జల్లివల్లి, ఉర్లగొండ, కందిగొండ మొదలగునవి యాక్రమించుకొని, ప్రతాపరుద్రునికలకము వఱకును దరిమి, కలకపురిని ముట్టడించి, యాతనితో సంధిఁజేసికొని, యాతని పుత్రికను వివాహమాడి, కృష్ణకున్తరభాగమునఁ దాను జయించిన భాగమును నాప్రతాపరుద్రునకు మరలనిచ్చి, తిరిగి వచ్చుచు పొట్నూరువద్ద జయస్తంభమునిలిపి, రాజమహేంద్రవర మార్గమున విజయనగరముఁ జేరెను.

తరువాత రాయలు మూడునవత్సరముల కాలము శాంతముగఁ గడపి, చోళమండలముందుఁగల దేవాలయములకుఁ బెక్కు మాన్యములిచ్చి, జనుల యుపయోగార్థము చెలువలు—కాలువలు త్రవ్వించి, దేశమునందంతట సరియైన పాలకుల నియమించి, సైన్యముల నద్భుతముగాఁజేర్చి యవనలపై దాడిపెడల సిద్ధమగుచుండెను. చిరకాలమునుండియు, మహమ్మదీయులకును, విజయనగరము వారికిని వివాదప్రదేశములుగానుండిన రాయచూరు, ముద్గల్లు దుర్గములఁగైకొనవలయునని రాయల యుద్దేశమై యుండెను. అందుకొకకాలఁడు రాయచూరు దుర్గమును ముట్టడింప బయలుదేరెను. రాయచూరు ముట్టడికొఱకేఁడొనర్చిన యుద్ధవన్నాహ మశ్వద్భుతమని ప్రత్యక్షముగాఁ జూచిన “న్యూనిజ” అను చరిత్రకారుడు వ్రాసియున్నాడు. 7 లక్షల మూడువేల కాల్బలము

లును, 82600 గుఱములును, 551 గణములు నుండెనట. ఇట్టి మహాసైన్యముతో రాయలు రాయచూరు దుర్గమును ముట్టడించెను. ఈముట్టడి వార్తవిని అడల్వా గొప్పసైన్యముతో వచ్చి రాయలు నెదిరించెను. ఈ ఘోరయుద్ధమునఁ దురుష్కులు పరాభతులయిరి. కొలది దినములకే దుర్గము రాయలు స్వాధీనమయ్యెను. ఓడిపోయిన అడల్వా సంధికొఱకు రాయలుకడకు రాయబారమంపెను. కాని, రాయలు చెప్పిపంపిన నిబంధనలు అడల్వాకు సమ్మతముగలేవు. అందుచే రాయలు మగల బీజ పూదుపైకి వెడలి, యానగరమును ధ్వంసముజేసి, చారిలో నున్న కల్బర్గాదుర్గమును ముట్టడించి, స్వాధీనము జేసికొనెను.

ఈ కృష్ణరాయలు—అంతకుమున్నెన్నో సంవత్సరముల క్రిందట సంతరించిన బహమనీరాజ్యము మరల స్థాపించి, యావంతకాలలో నొకనిని కల్బర్గలో రాజ్యధిషిక్తునిఁ జేసెను. ఆకారణముచేతనే రాయలు “యవనరాజ్య స్థాపనాచార్యుఁడని పిలువఁబడెను.

రాయచూరు యుద్ధమైనపిమ్మట రాయలు తొమ్మిది సంవత్సరముల వఱకును—రామరాజ్యముగ నేని 1580 సంవత్సరమునఁ గ్రీ ౬ శేషుఁడయ్యెను.

రాజ్యము.

కృష్ణానదికి దక్షిణముననున్న దేశమంతయుఁ గృష్ణరాయల యధీనముననుండెను. ఈదేశు నిరంకుశ ప్రభుఁడు. అనేకులీతనికి సామంతరాజులై యుండిరి. కృష్ణరాయలు

సామంత సంస్థానములుగాక, మిగిలిన భాగములకుఁ బ్రీతినిధులనర్పణచెను. రాయలుచే నచ్చటచ్చట నుంచఁబడిన ప్రీతినిధులకు నాయకులని పేరు. మొత్తముమీద నీతని రాష్ట్రమున శ్రీరంగవట్టణము—వేలూరు—తంజావూరు—మధుర—జిరజి—మొదలగు ప్రదేశములందు 25 నాయకులుండిరి.

రాష్ట్రాధిపతికొఱకును, శత్రునిర్మూలనముకొఱకును రానులయొద్ద 10 లక్షలకు మించిన సైన్యముండెను. ఇంతటి సైన్యమును భరించుటకీతఁడు చేసియేర్పాటులు మిగుల చిత్రముగ నుండును. తన సామంతరాజులందఱును సమరము నందలిప్రీతిగలవారిగఁజేసి, వారివారి యాదాయమును బట్టి వారివద్ద కొంత కొంత సైన్యమునుంచెను. రాయలయాజ్ఞ యొక్కకు సామంతరాజులు వారియొద్దనున్న సైన్యములకు వారే యధిపతులై యుద్ధమునకు రావలెను.

వ్యాపారము.

కృష్ణరాయలు తన పరిపాలనమునఁ బ్రతివ్యాపారమును వృద్ధిజేసెను. యుద్ధము జరుగుచుండెడి రోజులలోఁ గూడ వ్యాపారమున కేమాత్రము భంగము లేకయుండెను. విదేశములతోఁగూడ సముద్రముద్వారా వ్యాపారము జరుగుచుండెను. అనేకవిధములగు షస్తుప్రదేశమునుండియితర దేశములకు నెగుమతి చేయఁబడుచుండెను. రాయలు పోర్చుగీసు వారితో మైత్రిజేసికొని వారిచే ననేకవిధములగు యుద్దోపకరణములఁ జేయించెను. ఇదియుంగాక యీతని రాష్ట్రమున చచ్చటచ్చట బంగారమున్నమగు స్థలములను, వజ్రపు

గనులు చుండెడివి. వానిని దీయించి తపకుఁగావలసివని యొంచు కొని, తక్కినవి విక్రయమువకుఁ బంపుచుండెడివాఁడట.

వేయేల! రాయలుకాలమున లక్ష్మీ—విజయనగర రాజ్యమున సువర్ణకృంఖలములచే గట్టివేయఁబడినదని చెప్పవచ్చును.

శిల్ప కళ.

రాయలువకు శిల్పకళయందభిరుచియెందు. ఈతఁడు పట్టభద్రుఁడైన వెంటనే చిత్రమైన వగిషీపమలతో నంతయోధనము పెచ్చించి సభామందిరముకట్టి కట్టించెను. తీరస్థదేవాలయమున కొక గోపురమును, కస్తూరాలయమును, హాళారరామస్వామి యాలయమును గట్టించెను. ఉగ్రగిరసింహ విగ్రహముకట్టి చెక్కించెను. మహమ్మదీయులు విజయనగరము కొల్లగొట్టినప్పుడీవిగ్రహము వనేకచోట్ల పగులఁగొట్టిరి. కాని, అది యిప్పటికిని దర్శనీయమై చూపరులకు భయము గొల్పుచుండును. ఈతఁడు కట్టించిన దేవాలయముల యందును, చెక్కించిన విగ్రహములయందును, నున్న చెక్కడఱుఁబని వర్ణింపఁ దరముకాదు. ఈతఁడు సవ్యసమ్మద్ధికి కొరగల్గువద్ద నొక గొప్పయావకట్టఁ గట్టించెను. తల్లియందున్న భక్తిజాపులకు నాగలొపురమును నొకపురమును గట్టించెను. ఇదియే యిప్పుడు “హోసపేట” యను పేరనొప్పుచున్నది.

గుణము.

రాయలు మిగుల దయాస్వభావము గలవాఁడు. కాని కఠువులవట్ల మాత్రమిట్లుండఁడు. ఇది వీరక్షత్రియోదిన

గుణము. అతఁడు మహాధైర్యశాలియనియు, బరాక్రమవంతుఁడనియు, జెప్పట కతఁడు పట్టుదలతోఁజేసిన రాయచూరు యుద్ధమేసాక్షి. అతని రాజనీతికౌశలమునకుఁ బోర్చుగీసువారి సహాయము మొదటఁ గొనకుండుటయు, మహమ్మదీయులలో నంతఃకలహములు గలిగించుటయు, బోర్చుగీసువారితో మెలకువతో వ్యాపారము జెంచి వారిని వశపఱచుకొనుటయే తార్కాణము. అతని నిష్కళంక గుణమునకుఁ బ్రతాపరుద్రుని భార్యయే యోగ్యతావత్రిము. సర్వమతములను సమభావముతోఁ జూచెననుటకు చోళమండలమరదున్న వైష్ణవ, శైవ—శైవ, బుద్ధదేవాలయములకు దానముగ మాన్యము లిచ్చుటయే సాక్షి.

భాషాభివృద్ధి.

ఈతఁడాంధ్ర భాషాపోషకుఁడై యొప్పుటయెగాక కవియై ఆచూక్తమూర్ఖుడయియు గ్రంథమును రచించెను. ఈతని యాస్థానమున 1 అల్లసానిపెద్దన 2 ధూర్జటి 3 ముక్కుతిమ్మన 4 అయ్యలరాజు రామభద్రుడు 5 మాదయగారి మల్లన 6 రామరాజభూషణుడు 7 పింగళ సూరన 8 రామకృష్ణుడు—అను కవులుండిరి. వీరినే యవ్వదిగ్గజములందురు. ఇందు అల్లసానిపెద్దన విరచితమగు నునుచరిత్రమునకును—ముక్కుతిమ్మన కృతమగు పారిజాతాపహరణమునకును రాయలు కృతికర్తయై యశమందినాఁడు. రాయలుకాలమున ఆంధ్రభాషావధూతి నర్వాణంకారశోభితయై విలసిల్లెను.

6. ప్రతాపరుద్రుడు.

పౌరాణికయుగమునుండి, నేటివఱకును బుద్ధాభూతియైన భరతఖండమును బాలించిన మహారాజులెందఱోకలగు. కాని, రాష్ట్రాధిపతులై విలసిల్లినవారందఱును మహాత్ములు గారు. మృతులైనను గీర్తికీరములు నిప్పటికిని బ్రకాశించు మహాపురుషులే మహాదర్శనప్రాయులు. లండుచేతనే శ్రీరామ నల హరిశ్చంద్రాది మహానుభావులయొక్క విచిత్రచరిత్రములు కవులచే నిరంతరము హఠురముగ వర్ణింపఁ బడుచుండును. పౌరాణికయుగమునఁ గాక చరిత్రయుగమునఁగూడ నట్టివారు జన్మించి, తమ యనమాన పరాక్రమముచే, నద్వితీయ విజ్ఞాన సంపదచే, ననాధారగవితరగాది గుణములచే మాగ్యదేశమును వెలయుచిరి. ఆంధ్రదేశమునఁగూడ నట్టి మహనీయులుగఱ వింది, మాంధుగి, పాచీనవైభవము, ఆంధ్రుగి, పాచీన ప్రసిద్ధి, ఆంధ్రుగి, పాచీన దివ్యవాచిత్యము, ఆంధ్రసామ్రాజ్య మహావైభవము నిల్లుండెనని నామ్యునిచ్చుటకు శాసనములు నిలిపినేటికిని గీర్తికాయమున జీవించియున్నాడు. అట్టి వారిలో ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి యొక్కడైయున్నాడు. ఈతఁడోరు గల్లు రాజధానిగఁజేసికొని, యాంధ్రసామ్రాజ్యము నిరంకుశ ముగఁ బరిపాలించి, తననామ మాంధ్రీలెన్నడును మఱవ కుండఁజేసెను.

కాశీమాంధ్రీచక్రవర్తియగు గణపతిదేవుడు 12 శతాబ్దమున జన్మించి, నతనికి బుత్రీనంతానము లేవపుటచే

బురికియైన రుద్రమదేవియే రాజ్యభారము వహించెను. ఈమె యాంధ్రరాష్ట్రపరిపాలనము వేరొళ్ల శ్లాఘింపఁబడెను. ఈమెకును బుత్రులను తానములేదు. ముమ్మడమ్మ—రుయ్యమ్మను లకు నిరువురు పుత్రికలు మాత్రము గలరు. ఇందు ముమ్మడమ్మ చాళుక్యవంశోద్భవుడైన వీరభద్రరాజునకిచ్చి వివాహము నేయఁబడెను. ద్వితీయపుత్రికయగు రుయ్యమ్మను ఇందులూరి అన్నదేవ భూపాలునకిచ్చి పెండ్లిజేసెను. ముమ్మడమ్మకుఁ బ్రతాపరుద్రుడు, అన్నమదేవుడు నను నిరువురు పుత్రులుడయించిరి. రుయ్యమ్మకు సంతతిలేదు. ప్రతాపరుద్రుని జననమెప్పుడో నిశ్చయముగాఁ దెలియదుగాని క్రీ. శ. 1240 సంవత్సరమని యాహింపఁబడినది. రుద్రమదేవికిఁ బుత్రసంతానము లేకపోవుటచేత, దాహితుడైన ప్రతాపరుద్రుని దత్తతఁజేసికొని, యాతనికి యుక్తవయస్సువచ్చిన పిదపఁ ద్రిలింగరాజ్యసింహాసనము నధిష్ఠింపజేసెను.

ఈప్రతాపరుద్రుడు రాజ్యభారము వహించి మిగుల సరాగ్రిమవంతుడై, రుద్రమదేవి పరిపాలనమునేయుసమయమునఁ దిగుగుబాటావర్చి రాజ్యమున బాధలు గలిగించిన సామంతస్థులెల్లర గర్వమడంచి, యాంధ్రసామ్రాజ్యమును దినాభివృద్ధివందువట్లు తన యావచ్చక్తిని వినియోగపఱచి, సంపూర్ణ సఫలీకృత మనోరథుడయ్యెను. ఏకశిలానగర మాంధ్ర సామ్రాజ్యమునకు రాజధానినగరమై విలసిల్లెను. విశ్వర్యమునందుఁగాని, కట్టడములయొక్క సాంకర్యమునందు

గాని రాజధానలములయొక్క రమణీయతయందుఁ గాని, తురుష్కసామ్రాజ్యమునకు రాజధానియగు ఢిల్లీనగరము కంటె మిన్నయై యుండునట్లుండెను.

ప్రతాపరుద్రుని సేనాసలలో ముఖ్యుడు నాగయగన్న సేనాని. ఈతని సోదగులలో నెల్లయనాయకుడు, మేవయ నాయకుడుగూడ సేనాసలుగనుండిరి. ప్రతాపరుద్రుని పని తల్లియగు రుద్రయ్యమ్మకు భర్తయైన యన్నమదేవునికి సోదరుడైన యిందులూరి రుద్రీమరాజు ప్రతాపరుద్రుని సైన్యాధ్యక్షులలో నొకఁడుగానుండి, అంత భూభాగమునకు రాజప్రతినిధియై యుండెను. బెండపూడి అన్నామాశ్యుడు గజఘటసేనల కధ్యక్షుడై యుండెను. సాహిగేమారుడను నతఁడు సైన్యాధీశ్వరులలో నొక్కఁడుగానుండి పల్నాటిసీమకుఁ బ్రతినిధియై యుండెను. ప్రతాపరుద్రుని మంతులును సేనాధీశ్వరులును, రాజప్రతినిధులును, స్వామికార్య నిర్వాహకులై — మాచక్రవర్తి కాంధ్రసామ్రాజ్యనిష్ఠుఁడై దోడ్పడిరి. ప్రతాపరుద్రుని కాలమున నాంధ్రసామ్రాజ్యము నవలక్షణస్థితులతో నొప్పుచుండెను.

శైవమతము.

ప్రతాపరుద్రుడు శైవమతాభిమానియగుటచే నాతని రాష్ట్రమునకుఁ బెక్కుండు శైవమతగురువులు వచ్చుచుఁబోవుచుండిరి. చక్రవర్తియొక్క యనుచరులును, సేనాధీశ్వరులును, సామంతులును శైవమతావలంబకులేయై యుండిరి. అంతకుమున్ను రాష్ట్రమున శైవమతము ప్రాబల్యముగనుండెను.

జైను మతావలంబకులకును, స్పార్త మతావలంబకులయిన బ్రాహ్మణులకునును దఱుచు వివాదములు జరుగుచువచ్చెను. కాని, జైనులెక్కువగనుండుటచే బ్రాహ్మణలేమియుఁ జేయఁ జాలరైరి. ప్రతాపకుద్రుని కాలమున—నధికారముగలిగిన వారెల్లరును జైపులయియుండుటచే, నాబ్రాహ్మణులు నెమ్మదిగాఁ బ్రతాపకుదుని జైనుమతనాశనమునకై పురికొల్పిరి. ఏదియెట్లుయినను జైనుమతము ప్రబలుచుండుటచేత రాజునకు జైనుమతమునందసూయ కలిగెను. జైనులమాన్యములు గైకొనఁబడుటచే వారు త్రిలింగరాజ్యమున నుండుటకు వీలులేక యటునిటుబోయిరి. బ్రాహ్మణులమాటలు విని ప్రతాపకుద్రుడు జైనులకు తన రాజ్యమునుండి వెడలనడిపిన కారణమున వారు ఉత్కలరాజుతోఁ గుట్రలుగావించి, ఢిల్లీచక్రవర్తులగు మహమ్మదీయులు దాడి వెడలివచ్చునట్లు గావించి, కాకతీయాంధ్రసామ్రాజ్యలక్ష్మి యస్తమింపఁజేసిరిని చెప్పుదురు. ఇది యెంతవఱకు సత్యమో చెప్పఁజాలము.

దే వా ల య ము లు.

ఏకశిల వగరమూలములకుఁ గడుఁబ్రసిద్ధికెక్కియున్నది. అనేక దేవతామహోత్సవములు నిరంతరమును జరుగుచుండును. మఱియొక విశేషముగలదు. రణరంగమునఁ బరాక్రమమున విజృంభించి పోరాడి వీరస్వర్గమలంకరించిన మహావీరుల పరాక్రమము బ్రకటించుటకు వారి విగ్రహములు జేర్చింది, వారిచేసిన నాలయములు గట్టించి పూజించునాచారము కలదు.

మహమ్మదీయుల దండయాత్ర.

ప్రతాపరుద్రమహీపతి యాంధ్రసామ్రాజ్యాభివృద్ధికి శ్రేయపలసిన పనులన్నియు శ్రేయచుండెను. సామ్రాజ్యము దినదినాభివృద్ధినందుచుండెను. సామంతరాజులందఱును నాచక్రవర్తి ప్రతాపమునకు భీతిల్లి నేవించుచుండిరి. ఆతనికిర్తి ప్రతాపదీపిమము దేశమంతటను మోగుచుండెను.

ప్రతాపరుద్రునితో సమకాలికుడగు దేవగిరిరాజగు రామదేవుడు, ప్రతాపరుద్రుని సమమైన పరాక్రమవంతులు. కాని, యిరువురును నొకరి నొకరు జయించు ప్రయత్నము పెప్పుడును నేయకుండిరి.

ఈకాలమున ఢిల్లీసామ్రాజ్యము గురువులచే బాలింపబడుచుండెను. ఇంకొకమున్న సూరుసంవత్సరముల క్రిందలనే మహమ్మదీయులు రాజ్యస్థాపనశ్రేణిని హిందూమత ద్వేషులై యుండిరి. మహమ్మదీయులవలన దినరాజ్యమున కపాయము గలుగునని యూహించక, చుట్టుప్రక్కలనున్న దుర్గముల విషయమై తగిన జాగ్రత్తదీసికొనక, రాజధాని దుర్గము మాత్రము బలపఱచుకొని ప్రతాపరుద్రుడుండెను.

ఢిల్లీనగరమును ఢిల్లీవంశస్థుడగు జలాలుద్దీనున సతీక్షు పరిపాలించుచుండెను. ఈతడు వృద్ధుడగుటచే నకారముగ నొకరితోఁ జోరాడవలయునని తలంపులేనివాడై యుండెను. కాని యీతని సైన్యముల కధిపతియైయుండిన యీతనియన్న కుమారుడయిన సల్లాయుద్దీను బహుశ్రీమతిగా యుండెను. ఈతనికి బరదేశముల నాక్రమించుట యొకభిలాషగలిగి,

గొప్ప సైన్యముతో వెదలి మాళవదేశమును జయించి యాకస్మికముగ దేవగిరిపైకివచ్చెను. రామదేవుని సైన్యమానమయమున స్వల్పసంఖ్యగనుండినను, నున్నచానితోడనే యాతఁడనుహమ్మదీయు నెదిరించెనుగాని తుదకు సంధిఁజేసికొనినను.

రామదేవునితో సంధిఁజేసికొన్న అల్లాయుద్దీను ఢిల్లీకిరిగి వృద్ధుఁడైన జలాలుద్దీనును జంపించి, తాను ఢిల్లీ చక్రవర్తియయ్యెను. ఈతనికి భారతఖండము నేకసామ్రాజ్యము నిలువవలయునని యూహపాడెను. ఈతఁడు కూర్మగుఁడును, నిరక్షరకుక్షియునైనను రాజ్యతంత్రమునందుఁ గనుసమర్థుఁడు. ఈతఁడు ప్రతాపరుద్రుని రాజ్యమునుగూర్చియు, బరాక్రమమును గూర్చియు విని, తిరిలింగసామ్రాజ్యమును ఢిల్లీసామ్రాజ్యములలోఁ గలుపుకొనవలయునని యూహించి, గూఢచారులను బంపి, ప్రతాపరుద్రుని బలముల తెలింగును, దుర్గముల స్థానములను గనుఁగొని తన యొద్దనున్న మల్లికాఫర్ అను వానిని సేనాధీశ్వరునిఁగాఁజేసి తిరిలింగరాజ్యమును జయించుటకుఁబంపెను. మల్లికాఫర్ తన సైన్యముతో దేవగిరిమీదగవచ్చెను. రామదేవుఁడంతకుమున్నే తురుష్కులతో సంధిఁజేసికొని యుండుటచేత మల్లికాఫర్ వారి రాజ్యమున కేహనియుఁ గూర్పలేదు. అదియుంగాక రామదేవుఁడు మాతృదేశాభిమానమువిడిచి, మల్లికాఫరునకు సహాయముగూడఁజేసెను.

మహమ్మదీయులు తన రాజ్యముపైకి దండెత్తివచ్చుచున్నారనువార్తఁ బ్రతాపరుద్రుఁడు విని మంత్రినామంత

వర్గమును, సేనాపతులను చిలిచి యిట్లువలిగెను. “వీరులారా ! తలవనితలంపుగా మనపైకివచ్చు తురుష్కులెత్తినచ్చుచు న్నారు. ఇప్పట్లున మనము వెనుదీయరాదు. సమస్తమును మీఁకుఁదెలిసియేయున్నది. నేను మీకువడేశము తేయఁదగినంత సమర్థుఁడఁగాను. మున్ను ధర్మరాజాదులచే బాలింపఁబడిన ధీశీసామ్రాజ్యలక్ష్మి నాక్రిమించుకొని, నేను మన కాకతీయాంధ్రసామ్రాజ్యలక్ష్మిని గూడ పశపఱచుకొనఁదలచి వచ్చుచున్నాను. వీరసపూరితమగు నార్యరక్తము మన బాహునామలయందుఁ బ్రవహించుచున్నది. వైరులను దండించి యాంధ్రులు నిక్కమైతఁ గూరులనిపించుకొనటకుఁ దగిన సమయము వచ్చినది. సంగ్రామమే సకల సౌఖ్యములకును బుట్టుకొమ్మ. అదియే గూరులకుఁ గీర్తిప్రాప్తిదేశము. అదియే ఆగర్భగూరులు ధర్మవంశక్షార్థమై రక్తముగాఁబడి చోటు. వేయేటికి ! మన యాంధ్రమాతను వీరమాతగఁజేయుడు. సంగరమున నద్వితీయపరాక్రమముతో మెలంగుడు. ఒరనుండి దూసిన విచ్చుకత్తులను రిపువంశోరమగువఱకును మరల నొరలోఁజేర్చుడు. పాగ్రావసాపకాలమందైనను పగఱకు వెన్నియకుడు. తిరిలింగసామ్రాజ్యలక్ష్మి చరింపకుండఁజేసి మీబలపరాక్రమ శౌర్యములు పీఠుల కాదర్శకములుగాఁజేసి సకల దిక్కులను యశోవర్ణింపఁ బ్రాకింపుడు.

ప్రతాపరుద్రుని నోటినుండి యీ నడులు వెలువడగనే యా యోధుల శరీరములఁ బులకలు పొడమెను. వారి హృదయములు సంగరోత్సాహముచేఁ బూరింపఁబడెను. సంగరము

నకు “నేను ముందరుగుదు. నేను ముందరుగుదు”నని ప్రతి
 వీరుడును బలుకుచుఁ దన ప్రభుభక్తిని జూపించెను. అంతటఁ
 బ్రతాపరుద్రుడు మహమ్మదీయసైన్యము నెదుర్కొన లక్ష
 సైన్యమును బంపెను. ఈ సైన్యమున కాతని సోదరుడగు
 నన్నమదేవుడధీశుఁడుగ నుండెను. మరయసాహెబీయు,
 మఱికొందఱు నీతనికి దోడ్దయ్యెడిరి. ఇంతియేగాక యాసైన్య
 మునందుఁ బ్రాణములకయిన నానపడక పోరాడు కమ్మవీరు
 లును, వెలమవారును ననేకులు గలరు. అన్నమదేవుడీ సైన్య
 ముతో బయలుదేరి గోదావరీతీరముఁజేరి, మల్లికాఘ్ర నెదు
 ర్కొనుటకు రేవులనన్నిటిని గాచియుండెను. మల్లికాఘ్రు
 అంధ్రదేశమునఁ బ్రవేశించి యాయాపట్టణములయందున్న
 దేవాలయములఁ బాడునెయుచుఁ బ్రజలహింపించుచు, గోదా
 వరీతీరమునకు వచ్చెను. ఆతఁడు గోదావరిందాటుటకెంతయో
 ప్రయత్నము చేసెను. ఆంధ్రవీరులసాధారణ పరాక్రమమున
 విజృంభించి గోదావరిందాటి మహమ్మదీయసైన్యము నెదిర్చి.
 పెక్కుండు మహమ్మదీయులు మడిసిరి. మల్లికాఘ్రు పరాజ
 యమునంద ధిల్లీకి బాటిపోయెను. ఇది క్రీ. శ. 1808 సంవత్స
 రాంతమున జరిగెను.

మల్లికాఘ్రు ధిల్లీకిజేరెనను మాటయేగాని ద్రిలింగసా
 మ్రాజ్యమునుగూర్చిన పట్టుదల వాతఁడువిడువలేదు. ఆంధ్రులను
 సాధించితీరవలయునని యల్లాయుద్దీనాతనిని మరల నధిక్త సైన్య
 ముతోఁ ద్రిలింగముపైఁ క్రీ. శ. 1807 సంవత్సరము మార్చి
 నెలలోఁబంపెను. ఈరెండవ దండయాత్రయందుఁగూడ మల్లి

కాఫరు అంధ్రులచే నోడింపఁబడి పలాయితడయ్యెను. మూడవ సారి యాతఁడు మరల దండెత్తివచ్చి, సైన్యములతో నోరు గంటికోట చుట్టును విడిసియుండెను. ఇంతకుమున్ను తురుష్కులతో రెండుసార్లులుబోరి యలసియున్నను నాంధ్రవీరలు తమ ప్రాణములకాసింపక శత్రువులతోఁ దీవ్రముగా బోరాడఁచిరి. కాని యాంధ్రనేసాపక్షము సైన్యసమేతముగాఁ బెక్కండ్రుమడసిరి. విజయలక్ష్మి తురుష్కులనే వరించునట్లుండుట చేత, ప్రతాపరుద్రుడొచ్చిచింది మల్లికాఘటో నట్లోనంధిఁ జేసికొనెను. ప్రతాపరుద్రుడు సంధిఁజేసికొన్న దే చాలునని మల్లికాఘట ధిల్లీకి మరలిపోయెను.

ప్రతాపరుద్రుడు ధిల్లీచక్రవర్తితో సంధిఁజేసికొనెనని కొందఱు సామంతరాజులు తిరుగుబాటొచ్చి న్యతంత్రతఁ బ్రకటించిరి. అంతటఁ బ్రతాపరుద్రుడు బయలుదేరి తిరుగుబాటొచ్చిన రాజులజయింది, మరలఁ దనకువిధేయులుగాఁ జేసికొని, మహమ్మదీయ దండయాత్రలవలన నష్టమైన సైన్యమును మరలఁ జేర్చుకొనియుండెను.

దేవగిరియందు రామదేవుడును సతని పుత్రుడును మరణించిరి. రామదేవుని యల్లుడగు హరిహరదేవుడు మహారాష్ట్రమునండి తురుష్కులను గొట్టబోలెను. ఈసమయమున మల్లికాఘట అల్లాయుద్దీనునకు విషప్రయోగము చేయించి చంపెను. అల్లాయుద్దీను మరణింపఁగా నాతని క్షేప్తమగుతుని కన్నుల నూడఁబెరికించి, యాతని తమ్ముని నై దేండ్లవానిని రాజ్యమునందు నిలిపి, మల్లికాఘట ప్రభుత్వము నేయనారం

భించెను. మల్లికార్జున పాలన మొల్లక వారి సేవకులేవాని న తమండించిరి. అల్లాయుద్ధీను నాలగవకుమారుడగు ముబారక్ అనువాడు కశీనచిత్తుడై సోదరులజంపి బట్టాభిషిక్తుడయ్యెను. ఖుస్రూయను సేనాపతి ముబారకునిజంపి, తాను రాజ్యరూఢుడయ్యెను. ఈ ఖుస్రూ ప్రచ్ఛన్న వేషముతోనున్న హిందువు ఢిల్లీసామ్రాజ్యమీస్థితిలోనుండగా, పంజాబులోను బేదారుగ నున్న యొకడువచ్చి ఖుస్రూనిజంపి, ఢిల్లీకి బట్టాభిషిక్తుడై గ్యాసుద్దీన్ అను పేరుతో రాజ్యపరిపాలన మారంభించెను.

ఆంధ్ర భాష.

ప్రతాపరుద్రునకు బాల్యమునండియు నాంధ్రగీర్వాణ భాషలయందు మిగుల పరిలాషగలడు. అతని యాస్థానమున బెక్కండ్రు కవులుండిరి. అందు గీర్వాణభాషాకోవిదుడగు విద్యానాథుడు ముఖ్యుడు. ఈతడు సంస్కృతమున బ్రతాపరుద్రయశోభాషణమును గ్రంథమును వ్రాసి, ప్రతాపరుద్రున కంకితమిచ్చెను. త్రిపురాంతకకవి—మారనకవి—భాస్కరకవి—మంచనకవియు నీతని రాష్ట్రమునందే యుంబరి. ఈ చక్రవర్తి పరిపాలనమున నిభయభాషలును జక్కగ నాడరింపబడినవని చెప్పవచ్చును.

పరిపాలనము.

ఈతని పరిపాలనాకాలమున నాంధ్రసామ్రాజ్యము అనేకభాగములుగ భాగింపబడి, యొక్కొక్కభాగమున కొక్కొక్కయధికారి యేర్పఱపబడెను. రాజ్యపరిపాలన మీతఁడతినమగ్ధతో నెరబేర్చెను. రాజప్రతినిధులు, సేనాపతులు—

మొదలగు వారాయాప్రదేశములనుండి ఆయాప్రదేశములకు మార్చబడుచుండిరి. వాఙ్మయ విదేశములలోగూడ నభివృద్ధిబొందెను. ఈతని పరిపాలనము క్షాణింపనివారెవ్వరును లేరు.

తుకుష్మవందయాశ్రీ—సామ్రాజ్యసతనము.

గ్యానుద్దీక్షుగలభ—తన కుమారుడగు సలూఫ్ ఖానుని మహాస్వయవ్రతముగాఁ బ్రతాపరుద్రునిపైఁ బంపెను. ప్రతాపరుద్రుఁడిదివఱకు యో యుద్ధములు తేసియున్నను జరింపక పేరుఘోసిన వీరులను నియమించి మహమ్మదీయుల నెఱుఁగొనెను. అంధులు తమ పాపములు దాడుకొనక పోరాడిరి. మహమ్మదీయులదివఱకున్న యుద్ధము బొందని పరాధవము బొందిరి. అలూఫ్ ఖానుడు ఢిల్లీ మరలిపోయెను. ఇది క్రీ. శ. 1837 సంవత్సరమున జరిగెను.

అలూఫ్ ఖానుఁ డాంధ్రులచేవందిన పరాధవముసామ్రాజ్యమైనదికాదు. అతఁ డేశశిలానగరమునుండి ఢిల్లీకి తేరునప్పటికి మూడువేల గుఱ్ఱపుదళము మాత్రమే మిగిలియుండెను. అతని కాంధ్రులచే జరిగిన పరాధవము తృప్తయమున నగ్నివలెఁ బ్రవ్వరిల్లుచుండెను. చక్రవర్తియగు తుగలభ కూడ తన విచారమును గొధముగా మార్చుకొని, యాంధ్ర సామ్రాజ్యభాజమును బెకలింప నిశ్చయించుకొని, గొప్పపై న్యమును నమకూర్చి మరల సలూఫ్ ఖానునే యాంధ్రదేశము మీదికి పంపెను. అంతకు ముందాంధ్రులచేఁ బరాధవింపబడియున్న వాడగుటచే సలూఫ్ ఖానుఁ డత్యుక్తాహముకొ

నాచగఁ దీక్ష్వాకొనఁడలఁచి బయలుదేరెను. మహాసైన్యముతో
యెఱుఁగులుదేరిన యలూఢభానుఁడు మొదట నాంధ్రరాజ్యము
లోనున్న “బీడరు” దుర్గమును వశముజేసికొనెను.

మహామృదీయులు బీడరు దుర్గమునకు వచ్చువఱకు
వారి రాకఁగూర్చి ప్రతాపరుద్రునినకుఁ దెలియలేదు. అది
యుంగాక తురుష్కులంత త్వరలో మరల వత్తురని యంతఁడు
తలంచలేదు. ఇంతకుముందు జరిగిన యుద్ధములలోఁ బెక్కఁ
ద్రుఁడై సైనికులు మడసిరి. యుద్ధమునకుఁ దగిన సైన్యము సిద్ధ
ముగ లేదు. ఇది యట్లుండఁ బద్మనాయక వెలమలకును,
రెడ్లకును, కుత్తియులకును, గమ్మవారికిని సంతకలహములు
వృద్ధియగుచుండెను. కాని, యీశలహములు త్రిలింగరాజ్య
మునకు ముప్పుదెచ్చినవికావు. వారు తమలోఁదాము పోరా
డుచుండినను రాజధానిమూలేము విడువలేదు. ప్రతాపరు
ద్రునియాజ్ఞయొట్టిదెవను వారు శిరమునఁదాల్చుచునేయుండిరి.
ఈసారి తురుష్కుల రాకకుఁ బ్రతాపరుద్రుఁ డిండుక విచా
రించెను. కాని యద్దైర్యమందలేదు. అతఁడు సేనాధీశ్వరులను
రావించి యిట్లు పలికెను. “వీరాగ్రేసరులారా! ఇంతకుమున్న
మనచే నోడింపఁబడినవాఁడయ్యెను, నలూఢభానుఁడు మరల
మనపై దండెత్తివచ్చుచున్నాడు. ఈతురుష్కులు పట్టిన
పట్టు విడువకయున్నారు. ఇంతకు మున్నీతఁడు వచ్చి రెండు
మాసములయిననుకాలేదు. ప్రస్తుతము సైన్యబలము మనకు
దక్కువగ నుండెను. ఏమిసేయుటకును దోచకున్నది. మీరెల్ల
రును మహాంగ్రామములుజేసి యలసియున్నారు. త్రిలింగ

సామ్రాజ్యము నేవిధముగ నయిన దను వశముతేసికొనవలయునని వారు దీక్షవహించియున్నారు. ఈనాటి యుద్ధముతో నాంధ్రరాజ్యలక్ష్మీయై నైమిషముతో, లేక సిరముగ నిలిచి యుండుటో జరిగితరునని తోచుచున్నది. ఘడియఘడియకు నిల్లెత్తినచ్చుచున్న యామహమ్మదీయులతో నంతవఱకు బోరాడుదుము. ఏమైన గంతమునఁ బ్రాణములుండఁగాఁ దురుష్కులకు లోబడుట కలలోని మాట. మీయట్టి వీరులు నాకుఁ గుడి యెడమభుజములై యుండఁగాఁ ద్రిలింగరాజ్యేంద్రిర పరహస్తంగత కాధని నా సమ్మోము.”

ప్రతాపరుద్రునిమాటలువిని దండనాయకులు “మహారాజా! మహమ్మదీయులు వచ్చుచున్నారని నీవావంతయు సందియమండవలదు. ఈ యున్నబలముతోడ నేవారి నెదిరించి, మాకంతనాళములలో నూపిరి యున్నంతవఱకు వారి నేకశిలా సగరిదుర్గమున నడుగుజెట్టనీయము. స్వాభిమానమును నిలుపుకొందుము. మాశ్రీదేశమునద్ధరింతుము. రాజభక్తిబ్రకటింతు” మని పలికిరి అంతఃకలహములతో నావరింపఁబడిన వారైనను నాసమయమున నమస్తమును మఱచి, దండనాయకులట్లు పలికినందులకుఁ బ్రతాపరుద్రుడు మిగుల పంతిసింది, యున్నంతవఱకెట్టి లోపములేకుండ యుద్ధప్రయత్నము తేసి తుదుష్కుల రాకకెదురు చూచుచుండెను.

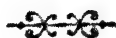
కొలది కాలములోనే మహమ్మదీయ సైన్యముపచ్చి యేకశిలాసగర దుర్గమును ముట్టడించెను. మహంకాళిదొరయు, కొలిపాక సిద్ధయయు, శ్రీరంగమదేవుడు, అన్నమదేవభూపా

లుఁడు మొదలగు వాడు తమ తమ బుములతోఁ గోట నలు
 ప్రక్కలనిలిచి రుద్రునికై నఁ బ్రవేశింపవలవిగాకుండఁ గాచు
 చుండిరి. తురుష్కులు కోటలోఁ బ్రవేశించుటకుఁ దెరువుజానక
 మాంధ్రసైన్యముపై లెక్కలేని ఫిరంగులను గాల్పనారంభిం
 చిరి. ఆంధ్రులు సంచలను యుద్ధకు విజిదికట్టి యస్త్రశస్త్రాది
 దివ్యాయుధహస్తైః త్రిలింగసామ్రాజ్య సంరక్షణార్థము ప్రాణ
 ముల కాసింపక పోరుచుండిరి. రేచర్ల సింగమనాయకు తన
 కెదురైన తురుష్కుల ఫిరంబులను దన కెరవాలమున కెర
 యిచ్చుచుండెను. కొండతొట్టద్రవీరులు కోటయొక్క యగ్ర
 భాగమున నిల్చి క్రతువులను లోపలఁ బ్రవేశింపనియొక పోరు
 చుండిరి. ఆంధ్రులెంతకౌద్యముతోఁ పోరుచుండినను మహా
 మృదీయులు వెనుకంజవేయక, దీక్షతో యుద్ధము నేయుచు
 ముందునకుఁ ద్రోసికొనిపోవుచుండిరి. కోటగోడలు బ్రద్దలగుట
 కనేక కతఘ్నులు ప్రయోగింపఁబడుచుండెను. ఆంధ్రవీరులు
 పెక్కుంధ్ర మౌతులగుచుండిరి. కోటగోడలు నెమ్మదిగాఁగూలఁ
 దొడఁగెను. ఆంధ్రుల ధైర్యము నడలిపోవుచుండెను. త్రిలింగ
 సామ్రాజ్యలక్ష్మీ యిళనాంధ్రులఁ బోసిపోవునని వారికధైర్య
 ముతోచెను. వారెంత ఘోరముగఁ బోరాడినను లాభములేక
 పోయెను. ప్రతాపరుద్రుఁడు గూడ వట్టిసమయమున రణరంగ
 మున కవతరించి సైనికులను రణంబునకుఁ బురిగొల్పుచుం
 డెను. తురుష్కు సేనాధీశ్వరులు ప్రతాపరుద్రునిఁ బట్టుకొనుట
 కనేక ప్రయత్నములు జేయుచుండిరి. ఎట్టకేలకు మహామృదీయు
 లాంధ్రులను ద్రోసికొనిపోయి కోటలోఁ బ్రవేశించిరి. ఆంధ్రు

లకును మహమ్మదీయులకును గొప్ప సంకులనమరము జరిగెను. అంధ్రులు వేసవేలు రణభూమిని దీర్ఘవిద్రాళించిరి. అంధ్ర రణరంగము మహాసంక్షోభముతో నిండిపోయెను. మహమ్మదీయులకు స్పృహయు హెచ్చెను. గురకుల ముఘల్లలెట్లో ప్రతాపరుద్రుని బంధించిరి. అది శత్రువిజయము. అంధ్రులకు దుఃఖము. త్రిలింగనామ్రాజ్యవతనము.

అక్కఱ! దుర్భరము! అనేక వీరులకుఁ గివులకు, పరులకు దేవతామహిమమై విరాజిల్లిన కాకతీయాధిపామ్రాజ్యమస్తమించినది. అంధ్రమహావీరుల బలపరాక్రమ శౌర్యసాహసములు సావన గోదావరీవాహినియందుఁ గలిసిపోయినవి. అంధ్రవైభవమంతయుఁ బాతైవ ఏకశిలానగరపుఁ గోటగోడలయందు నిద్రించుచున్నది.

ఈ ఘోరయుద్ధమునఁ బ్రతాపరుద్రుడు చిహ్నబట్టుకొనఁబడి ఢిల్లీకి గొనిపోవఁబడెను. ఓరుగల్లురాజ్యము తులకలచేఁబడెను. కొన్నాళ్లకుఁ బ్రతాపరుద్రుడతని మంగ్రులలో నొకనిచేఁ జెఱవిడిపింపఁబడి, యీవలకువచ్చి గోదావరీతీరమునఁ గొన్నాళ్లు నివసించి స్వస్థుడయ్యెను.

THE ANDHRA PRESS.
TENALI

ఉ ప వా చ క ము లు

1. నీతికథామంజరి	అపూవుడు	0-2-0
2. శక్తకథామంజరి	డిటా	0-8-0
3. బాలధృవచరిత్ర	డిటా	0-8-0
4. బాలకుశలవచరితము	డిటా	0-5-0
5. హనుమంతుడు	డిటా	0-4-0
6. కంసవధ	డిటా	0-8-0
7. రామాయానీతికథలు	డిటా	0-6-0
8. భారతనీతికథలు మొదటిభాగం	డిటా	0-6-0
9. భారతనీతికథలు రెండవభాగం	డిటా	0-8-0
10. కృష్ణరాయబారం	డిటా	0-5-0
11. ఆంధ్రవీరారాధన మొదటిభాగం	డిటా	0-12-0
12. ఆంధ్రవీరారాధన రెండవభాగం	డిటా	0-16-0
13. ధామ్యముషి	డిటా	0-10-0
14. ఆంధ్రకావ్యసారం	డిటా	0-12-0
15. రఘుకులవీరులు	డిటా	0-6-0
16. భారతపుత్రులు మొదటిభాగం		0-6-0
17. భారతపుత్రులు రెండవభాగం		0-8-0
18. నీతిచంద్రిక పరవస్తుచిన్నయసూరి		0-6-0
19. పంచశంస్రం	డిటా	0-8-0
20. భాగవత నీతికథలు	అపూవుడు	0-10-0
21. అభిమన్యుడు	అపూవుడు	0-8-0
22. మారుతి వాచకం నాల్గవసారమువరకు		0-12-0
23. మారుతి వాచకం అయిదవసారం		0-12-0

మారుతి రాం అండ్ కో, బెజవాడ.

మారుతి వాచకము

1. మారుతి మొదటివాచకం	అపూ॥	
2. మారుతి రెండవవాచకం	డిటా	
3. మారుతి మూడవవాచకం	డిటా	
4. మారుతి నాల్గవవాచకం	డిటా	
5. మారుతి అయిదవవాచకం	డిటా	
6. మారుతి ఆరవవాచకం	} అచ్చులో యున్నది	
7. మారుతి ఏడవవాచకం		
8. మారుతి ఎనిమిదవవాచకం		
9. మారుతి వాచకం 4 ఫారమునకు		0-12.0
10. మారుతి వాచకం 5 ఫారమునకు		0-12.0

మారుతి గణితబోధిని

గ్రంథకర్తలు

జి. రంగారావు వామనుగారు B. A., L. T.,

జి. పత్మవరాయణగారు B. A., L. T.,

(ఆశీకమంది విద్యాధికులచే పాఠముడిపది.)

1. మారుతి గణితబోధిని మొదటితరగతి	అపూ॥	0-4.0
2. మారుతి గణితబోధిని రెండవతరగతి	డిటా	0-6.0
3. మారుతి గణితబోధిని మూడవతరగతి	డిటా	0-8.0
4. మారుతి గణితబోధిని నాల్గవతరగతి	డిటా	0-10.0
5. మారుతి గణితబోధిని అయిదవతరగతి	డిటా	0-12.0

మారుతి రాం అండ్ కో, బెజవాడ

మారుతివాచకము

1. మారుతి మొదటివాచకం	అప్పు	0-2.0
2. మారుతి రెండవవాచకం	డిబా	0-3.0
3. మారుతి మూడవవాచకం	డిబా	0-4.0
4. మారుతి నాల్గవవాచకం	డిబా	0-5.0
5. మారుతి అయిదవవాచకం	డిబా	0-6.0
6. మారుతి ఆరవవాచకం	} అప్పులో యున్నవి.	
7. మారుతి ఏడవవాచకం		
8. మారుతి ఎనిమిదవవాచకం		
9. మారుతి వాచకం 4 ఫోమునకు		0-12.0
10. మారుతి వాచకం 5 ఫోమునకు		0-12.0

మారుతి గణితబోధిని

గ) ఫోము

1. రంగారాధనా మునుగూరు B. A., L. T.,

2. సత్యనారాయణగూరు B. A., L. T.,

(** వీటి మూల వికాసముల నుండి వచ్చినవి)

1. మారుతి గణితబోధిని మొదటితరగతి	అప్పు	0-4.0
2. మారుతి గణితబోధిని రెండవతరగతి	డిబా	0-6.0
3. మారుతి గణితబోధిని మూడవతరగతి	డిబా	0-8.0
4. మారుతి గణితబోధిని నాల్గవతరగతి	డిబా	0-10.0
5. మారుతి గణితబోధిని అయిదవతరగతి	డిబా	0-12.0

మారుతి రాం ఆండ్ కో, బెజవాడ.

අප්‍රේල් මාසය

Sl. no ~~22~~ 165

13771